

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT BÖLÜMÜ

132667

132667

BEŞERÎ SERMAYE YATIRIMLARI
ve
GÖÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Melda ORCAN

Danışman: Doç.Dr. Melike BİLDİRİCİ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İstanbul, 2003

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	I
ABSTRACT	II
TABLOLAR	III
ŞEKİLLER	IV
GİRİŞ	V

BİRİNCİ BÖLÜM BEŞERİ SERMAYE VE İKTİSADİ KALKINMA

1. İKTİSADİ KALKINMA	1
2. BEŞERİ SERMAYE, FİZİKİ SERMAYE ve KALKINMA	3
3. BEŞERİ SERMAYE TEORİSİ	5
3.1. BEŞERİ SERMAYE TEORİSİNİN GELİŞİMİ	5
3.2. BEŞERİ SERMAYE KAVRAMI VE TEMELLERİ	9
3.3. BEŞERİ SERMAYE YATIRIMI OLARAK EĞİTİM	11
3.3.1. Okul Eğitimi	11
3.3.2. İş Yerinde Eğitim	14
3.4. BEŞERİ SERMAYE TEORİSİNE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER	17
4. EKONOMİK BÜYÜME, TEKNOLOJİ ve BEŞERİ SERMAYE TALEBİ	18
5. İÇSEL BÜYÜME MODELİ	19
5.1. KEYNESYEN (HARROD-DOMAR) BÜYÜME MODELİ	20
5.2. NEO-KLASİK BÜYÜME MODELİ	25
5.3. İÇSEL BÜYÜME MODELİ	28
5.3.1. İçsel Büyüme Modellerinin Sınıflandırılması	31
5.3.1.1. Romer Yaklaşımı	32
5.3.1.2. Barro Yaklaşımı	33
5.3.1.3. Lucas Yaklaşımı	33
5.3.1.4. Ar-Ge Yaklaşımı	34

İKİNCİ BÖLÜM ULUSLAR ARASI EMEK GÖÇÜNÜN EKONOMİK ANALİZİ

1. ULUSLAR ARASI EMEK GÖÇÜNÜN TANIMI	36
2. ULUSLAR ARASI EMEK GÖÇÜNÜN TÜRLERİ	37
3. ULUSLAR ARASI EMEK GÖÇÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ	38

3.1. DENİZAŞIRI GÖÇLER	39
3.2. AVRUPA-İÇİ GÖÇLER	39
3.2.1. 1945-1957 Dönemi	41
3.2.2. 1957-1973 Dönemi	42
3.2.3. 1974-1988 Dönemi	43
3.2.4. 1988 Sonrası	43
4. ULUSLAR ARASI EMEK GÖÇÜNÜN NEDENLERİ	44
5. BEŞERİ SERMAYE OLARAK ULUSLAR ARASI EMEK GÖÇÜ	48
6. ULUSLAR ARASI EMEK GÖÇÜ TEORİLERİ	51
6.1. DENGELİ BÜYÜME TEORİSİ	51
6.2. MERKEZ-ÇEVRE TEORİSİ	52
7. ULUSLAR ARASI EMEK GÖÇÜNÜN SONUÇLARI	53
7.1. GENEL ÜCRET DÜZEYİ VE İSTİHDAM	53
7.2. NİSPİ ÜCRET DÜZEYİ	54
7.3. GÖÇ ALAN VE VEREN ÜLKELERİN GELİRLERİ	55
7.4. GÖÇ ALAN BÖLGE İŞÇİLERİNİN GELİRLERİ	56
7.5. GÖÇ ALAN BÖLGE İŞ ADAMLARININ GELİRLERİ	56
7.6. KAMU HİZMETİ VE FİNANSMANI	57
7.7. ÖDEMELER DENGESİ	57
7.8. BEŞERİ KAYNAKLARIN TRANSFERİ	58
7.9. NÜFUS VE İŞ GÜCÜ	59
7.10. BİLGİ-BECERİ KAZANILMASI	60
7.11. BÜYÜME	60
8. GÖÇ POLİTİKALARI	61
8.1. AKIMI DÜZENLEME VE KONTROLE YÖNELİK POLİTİKALAR	61
8.2. GÖÇMENLERİN ENTEGRASYONUNA YÖNELİK POLİTİKALAR	64
8.3. ULUSLAR ARASI İŞ BİRLİĞİ VE EKONOMİK GELİŞMEYE YÖNELİK POLİTİKALAR	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEŞERİ SERMAYE KAYBI OLARAK BEYİN GÖÇÜ

1. BEYİN GÖÇÜNÜN TANIMI	67
2. EĞİTİMLİ EMEĞİN ULUSLAR ARASI GÖÇÜYLE İLGİLİ KAVRAMLAR	68
2.1. BEYİN FAZLALIĞI (BRAIN OVERFLOW)	69
2.2. BEYİN İHRACI (BRAIN EXPORT)	69

2.3. BEYİN İSRAFI (BRAIN WASTE)	69
2.4. BEYİN DOLAŞIMI VEYA SİRKÜLASYONU (BRAIN CIRCULATION)	70
2.5. BEYİN KÜRESELLEŞMESİ (BRAIN GLOBALIZATION)	70
3. BEYİN GÖÇÜNÜN TÜRLERİ	71
4. NİTELİKLİ İŞ GÜCÜ GÖÇÜNDE TREND	76
4.1. KUZAY AMERİKA VE AVUSTRALYA	76
4.2. BATI AVRUPA	77
4.3. BALTİK ÜLKELERİ	78
4.4. GÜNEY AVRUPA	79
4.5. DOĞU AVRUPA	79
4.6. ASYA-PASİFİK BÖLGESİ	81
4.7. LATİN AMERİKA	82
4.8. GÜNEY AFRIKA	83
5. BEYİN GÖÇÜNÜN TARİHİ	86
5.1. ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NDA BEYİN GÖÇÜ	86
5.2. II.DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA BEYİN GÖÇÜ	88
6. BEYİN GÖÇÜNÜN NEDENLERİ	91
6.1. BEYİN GÖÇÜNÜN NEDENLERİ ÜZERİNE YAKLAŞIMLAR	92
6.1.1. Merkez-Çevre Ülkeler Yaklaşımı	92
6.1.2. Arz-Talep Dengesizliği Yaklaşımı	93
6.1.3. İtici-Çekici Güçler Yaklaşımı	94
6.2. NEDENLERİ BELİRLEMeye YÖNELİK ARAŞTIRMALAR	95
6.2.1. Wilson Araştırması	96
6.2.2. Hatch-Rudd Araştırması	96
6.2.3. Ulusal Bilim Kurumu Araştırması	97
6.2.4. UNITAR Araştırması	98
7. BEYİN GÖÇÜ İLE İLGİLİ MODELLER	99
7.1. ULUSLARARASALCI MODEL (INTERNATIONALIST)	99
7.2. MİLLİYETÇİ MODEL (NATIONALIST)	101
8. BEYİN GÖÇÜNÜN SONUÇLARI	102
8.1. SONUÇLARI HESAPLAMADAKİ GÜÇLÜKLER	102
8.2. EĞİTİMLİ KİŞİLERİN ULUSLAR ARASI GÖÇÜNÜN ULUSAL VE GLOBAL SONUÇLARI	103

8.2.1. Göç Veren Ülkeler İçin Negatif Etkileri	103
8.2.2. Göç Veren Ülkeler İçin Pozitif Etkileri	105
8.2.2.1. Beşerî Sermaye Yatırımına Teşvik	105
8.2.2.2. Bilgi Akışı ve İş Birliği	106
8.2.2.3. Yabancı Eğitim ve Beşerî Sermaye ile Geri Dönüş	106
8.2.2.4. Yüksek Vasıflı Elemanların Yolladığı Tasarruflar	107
8.2.3. Göç Alan Ülkeler İçin Negatif Etkileri	108
8.2.3.1. Beşerî Sermaye Yatırım Çabalarının Azalması	108
8.2.3.2. Diğer Negatif Etkileri	108
8.2.4. Göç Alan Ülkeler İçin Pozitif Etkileri	109
8.2.4.1. Artan Ekonomik Aktivite	109
8.2.4.2. Bilgi Akışı ve İş Birliği	110
8.2.4.3. Eğitim Programlarının Artan Donanımı	110
8.2.5. Global Etkileri	110
9. BEYİN GÖÇÜ POLİTİKALARI	111
9.1. GELİŞMİŞ ÜLKELER VE POLİTİKA TERCİHLERİ	113
9.1.1. Göçü Kolaylaştırıcı Göç Politikaları	113
9.1.2. Gelişen Ülkelerin Amaçlarını Gerçekleştirmeye Yardımcı Politikalar	114
9.1.3. Yabancıların Gelişme İçin Kaynak Sağlamasına Yönelik Politikalar	115
9.1.4. Ekonomik Gelişmeyi Kolaylaştırıcı Politikalar	116

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM TÜRKİYE'DEN YURT DIŞINA BEYİN GÖÇÜ

1. TÜRKİYE'DEN YURT DIŞINA EMEK GÖÇÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ	117
2. TÜRKİYE'DEN YURT DIŞINA BEYİN GÖÇÜNÜN NEDENLERİ	123
3. TÜRKİYE'DEN YURT DIŞINA BEYİN GÖÇÜNÜN SONUÇLARI	124
4. BEYİN GÖÇÜ KARŞISINDA TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMALAR	125

BEŞİNCİ BÖLÜM MODEL

1. MODEL	127
1.1. MAL ÜRETİMİ VE FAKTÖR FİYATLARI	127
1.2. BİREYİN OPTİMİZASYON KARARI	127
1.3. BEYİN GÖÇÜ VE EKONOMİK BÜYÜME	130

1.4. MODELİN TEST EDİLMESİ	131
1.4.1. <i>Değişkenlerin Seçilmesi</i>	132
1.4.1.1. Türkiye Ekonomisinde Ekonomik Büyüme-Beşeri Sermaye-Göç İlişkisi	132
1.4.1.2. 77 Dünya Ülkesi İçin Geliştirilen Modeller	135
SONUÇ	142
KAYNAKÇA	145

ÖZET

Beşerî sermayenin uluslar arası göçünün, ülkenin ekonomik büyümesini yavaşlatıp yavaşlatmadığı iki etkiye bağlıdır. Bunlardan birincisi, bir ülkeden göç etme ihtimali, ülkede kalanların beşerî sermayeye yatırım yapmasını teşvik ediyorsa, bu olumludur çünkü ülkenin beşerî sermaye düzeyi artacaktır. Buna beyin etkisi “brain effect” denmektedir. İkincisi, beşerî sermayenin yurt dışına göçü, ülkenin beşerî sermaye düzeyini azaltarak ekonomik büyümeyi yavaşlatıyorsa, buna göç etkisi “drain effect” denmektedir. Bir ülke için beyin göçünün net etkisi, bu iki etkinin hangisinin daha hakim olduğuna bağlıdır.

Beyin göçünün Türkiye ve dünya ülkelerini nasıl etkilediğini anlamak amacıyla yapılan çalışmanın sonucuna göre, dünya ülkelerinin geneli ve gelişmiş ülkeler için göçün büyüme üzerindeki etkisi olumludur. Beyin kazancından dolayı “brain effect” daha hakimdir. Ancak vasıflı insan gücü göçünün yüksek olduğu az gelişmiş ülkelerde ise, göç ile büyüme arasında negatif bir ilişki vardır. Yani “drain effect” daha hakimdir. Bunun sonucu olarak da az gelişmiş ülkeler bir sarmala girmektedir. Az geliştiği için nitelikli emek göç etmekte, nitelikli emek göç ettiği için de büyüme oranı düşmektedir.

ABSTRACT

Whether the international migration of human capital affects a country's economic growth or not depends on two effects. First of all, if the possibility of emigration encourages the remainders to invest on human capital, this is the positive because it will increase the country's level of human capital. This is called "brain effect". Second, if the emigration of human capital decreases the country's level of human capital, and so slows down the economic growth this is called "drain effect". The net effect of brain drain for a particular country depends on these two effects' domination.

According to a research which has been done to understand how brain drain affects Turkey and world countries, migration's effect on growth is positive for countries in general and developed countries. Brain effect is more dominant because of brain gain. However in underdeveloped countries where the emigration of skilled manpower is high, there is a negative correlation between emigration and growth. That is, drain effect is more dominant. Thus the underdeveloped countries gets caught in a helix. The skilled labor emigrates due to the underdevelopment, and due to the emigration of skilled labor the growth rate decreases.

TABLolar	Sayfa
Tablo 1. Seçilmiş OECD Ülkelerindeki Yabancı ve Yabancı Doğumlu Nüfus	44
Tablo 2. Göç Veren Ülkenin Göç Alan Ülkeye Göre Kişi Başına Gelir Düzeyi	45
Tablo 3. Seçilmiş OECD Ülkelerindeki Yabancı ve Yerli Yetişkin Nüfusun Eğitim Düzeylerine Göre Sınıflandırılması	47
Tablo 4. Yabancı ve Yerli İşçilerin Sektörlere Göre İstihdam Oranları	47
Tablo 5. Göç Veren Ülkelerdeki İşçi Tasarrufları	58
Tablo 6. Toplam Doğum Oranları İçinde Yabancı Doğumların Payı	60
Tablo 7. Beyin Akışı ve Beyin Fazlalığı Arasındaki Farklar	71
Tablo 8. Ülkelerde Bulunan Yabancı Öğrenci Stoku ve Geldikleri Bölgeler	74
Tablo 9. Seçilmiş OECD Ülkelerine Öğrenci Gönderen Ülkeler	75
Tablo 10. Doğu Avrupa'dan Beyin Göçü	80
Tablo 11. Gelişen Ülkelerden Eğitim Durumlarına Göre Amerika'ya Giden Göçmen Sayısı	84
Tablo 12. Wilson Araştırması: Amerika'ya Göç Sebepleri	96
Tablo 13. Hatch-Rudd Araştırması: İngiltere'den Yurt Dışına Gidiş Sebepleri	96
Tablo 14. Hatch-Rudd Araştırması: İngiltere'ye Geri Dönüş Sebepleri	97
Tablo 15. Ulusal Bilim Kurumu Araştırması	97
Tablo 16. Türk Vatandaşlarının Yoğun Olarak Yaşadığı Avrupa Ülkeleri	119
Tablo 17. Türk Vatandaşlarının Yoğun Olarak Yaşadığı Diğer Dünya Ülkeleri	119
Tablo 18. Yurt Dışında Yüksek Öğrenim Gören Türk Öğrencilerin Ülkelere Göre Dağılımı	122

ŞEKİLLER

Sayfa

Şekil 1: Net Bugünkü Değer ve Faiz Oranı İlişkisi

13

Şekil 2: Beşerî Sermaye Yatırımı

14

Şekil 3: Genel ve Spesifik Eğitim

15

Şekil 4: Yaş-Gelir Profili

17

Şekil 5: Bireyin Göç Kararı

49

GİRİŞ

Nitelikli iş gücünün uluslar arası göçü sadece az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkeler arasında da görülen bir durumdur. En fazla beyin göçü veren ülkeler arasında Hindistan, Pakistan, Çin, Filipinler, Cezayir, Fas, Tunus, İran, Nijerya, Meksika vb. yer alırken; en fazla beyin göçü alan ülkeler arasında ABD, Kanada, Avustralya, Almanya, Fransa, İngiltere vb. gibi ülkeler bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerde görülen eğitilmiş iş gücü göçü daha çok beyin kazancı (brain gain) ya da beyin mübadelesi (brain exchange) olarak nitelendirilirken, az gelişmiş ülkelerde bu durum beyin kaybı/beyin göçü (brain drain) şeklinde olmaktadır. Beyin göçü, az gelişmiş ülkelerde bir sorun olarak görülmektedir; çünkü kıt ve sınırlı kaynakları ile yetiştirdiği ve büyük ihtiyaç duyduğu değerli beyinlerini, beşerî sermaye birikimini ekonomik seviyesi yüksek ülkelere kaptırması az gelişmiş ülkelerin iktisadî büyüme ve kalkınmalarını yavaşlatmaktadır. Bu da küresel bazda, ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının artmasına neden olmaktadır.

Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin temel amaçlarından bir tanesi ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek olduğunda, beyin göçü ile kaybedilen ve iktisadî büyüme-kalkınmada önemli rolü olan beşerî sermaye birikiminin ve beşerî sermayeye yapılan yatırımın önemi artmaktadır.

Bilginin ve beşerî sermayenin ülkeler için öneminin artması II.Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur. Savaşın sonraki dönemde (yarı)sömürge halinde olan ülkelerin bağımsızlıklarını elde etmesi, teknolojik gelişme ve hızla kalkınma sürecine giren ülkeler (örn: Almanya, Japonya) ile az gelişmiş ülkeler arasındaki teknolojik, ekonomik, sosyal, politik, kültürel yapılarda farklılığın açılması gibi olaylar, ekonomi kuramında kalkınma olgusunun sistematik bir bütünlük içinde ele alınmasını sağlamıştır. Bu dönemde teknolojik yenilikler sonucu ülkeler arasında görülen sosyo-ekonomik yapıdaki gelişmişlik farklılıklarının bir bölümü maddî sermaye ile açıklanırken, diğer bir bölümü de beşerî sermaye ile açıklanmaktadır. Dolayısıyla kalkınma kuramının gelişimine paralel olarak beşerî sermaye kuramını oluşturmaya yönelik çalışmalar da II.Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur.

Bu dönemde beşerî sermaye teorisinin gelişimine önemli katkısı olan iktisatçılar G.Becker, J.Mincer, T.W.Schultz, E.Denison, F.W.Harison ve C.A.Myers'tır. Bu kişilere göre beşerî sermayenin etkinliği ve verimliliği, eğitim (örgün eğitim-iş başında eğitim),

sağlık, beslenme, göç gibi insana yapılan yatırımlara bağlıdır. Beşerî sermayeye yapılan yatırımlar ile insan faktörü, fizikî sermayenin de verimliliğini artırarak üretim ve büyümede önemli rol üstlenmektedir. Bu nedenle beşerî sermaye yatırımına daha fazla kaynak ayrılması gerekmektedir.

Eğitim ve göç, beşerî sermayeye yapılan yatırım unsurları olduğundan, kişinin yaşam boyu beklenen fayda-maliyetini, verimliliğini ve üretime katılım sürecini etkilemektedir. Eğitim ve göç yatırım kararında bulunurken kişi, faydasını maksimize edeceği noktaya kadar eğitime devam eder ve ekonomik, meslekî, sosyal, kültürel, politik vb. açıdan getirisini artırabileceğini düşündüğü yere göç eder. Bu kararlar, bireyin ve ailesinin faydasına olurken, ülkesine maliyet yükleyebilmektedir. Bir kişiyi yetiştirme maliyetinin yüksek olması ve eğitilmiş kişilerin daha fazla göç etmelerinden dolayı nitelikli iş gücünün uluslar arası göçü, ülkelerin, eğitimin maliyetine katlanıp getirisinden yararlanamamalarına neden olmaktadır. Ayrıca iktisadî büyümede önemli derecede ihtiyaç duyulan beşerî sermaye, özellikle az gelişmiş ülkelerde, beyin göçü ile birlikte kaybedilmekte ve büyüme engellenmektedir. Bu görüş daha çok Milliyetçi Model'i savunan kişiler tarafından ileri sürülmektedir. Karşı görüşü savunan Uluslararası Model'e göre ise, beşerî sermayenin uluslar arası dolaşımı yararlıdır; çünkü kişiler kendileri için en rasyonel hesabı yaparken aynı zamanda dünya üretimini artırmakta ve bundan bütün dünya ekonomik fayda görmektedir.

En fazla beyin göçü veren 34 ülke içinde 24.sırada yer alan Türkiye, önemli ölçüde göç veren ülkelerden biridir. 24 bini Almanya'da, 15 bini ABD'de olmak üzere 50 binden fazla Türk genci yurt dışında eğitim görmekte ve bunların büyük çoğunluğu eğitim sonrası geri dönmemektedir. En fazla göç ettikleri ülkeler Almanya, ABD, Kanada, Avustralya, İngiltere, Belçika ve Fransa'dır. Türk öğrencilerinin ABD ekonomisine katkıları yılda 824 milyon dolardır. Türkiye için yaptığımız çalışmanın sonucuna göre göç ile büyüme arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Yurt dışında eğitim görmek ya da çalışmak tabii ki yararlıdır; ancak Türkiye'nin beyin göçünden yarar sağlaması, bu kişilerin ülkeye geri dönüp üretim sürecinde verimliliği artırmasıyla, sosyal faydayı yükseltmesiyle olacaktır. Bunun için öncelikle ekonomik, meslekî, eğitim, sosyal ve politik alanlarda beyin göçüne neden olan faktörlerin düzeltilmesi, beyin göçünü azaltacak imkânların getirilmesi, yurt dışına giden eğitilmiş kişilerin ülkeye geri dönmelerini sağlayacak olanakların sunulması ve niteliklerini kullanabilecekleri ortamların sağlanması gerekmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde, beşerî sermayenin uluslar arası hareketi ülkenin büyümesini, beşerî sermaye düzeyini nasıl etkilediğini incelemekten önce, iktisadî kalkınma ve beşerî sermaye teorisi ile ilgili bazı kavramsal bilgi verilecektir.

İkinci bölümde yine, çalışmanın temelini oluşturması açısından, genel uluslar arası emek göçünün nedeni, sonucu, bu alanda uygulanan politikalar gibi açıklayıcı kavramsal bilgi verilecektir.

Üçüncü bölümde, beşerî sermaye ve uluslar arası göçün kesişim noktası olan nitelikli emeğin uluslar arası göçü ya da diğer bir adıyla beyin göçü incelenecektir. Beyin göçü ile ilgili diğer kavramlar, göçün nedenleri, tarihsel gelişimi, olumlu-olumsuz yanları, beyin göçü modelleri vb. bu bölümde yer alacaktır.

Dördüncü bölümde, dünyanın genelinde görülen beyin göçünün Türkiye'yi nasıl etkilediği, Türkiye'de göçün tarihsel gelişimi, bu konuda yapılanlar gibi konulara yer verilmiştir.

Beşinci bölümde, çalışmanın başında verilen açıklayıcı bilgilerden sonra, beyin göçünün beşerî sermaye ve ekonomik büyüme ile ilişkisini, bunların birbirlerini nasıl ve ne yönde etkilediğini anlamak için modeller kurulacaktır. Modellerin Türkiye ve dünya için açıklayıcı olmasına önem verilecektir. Bu nedenle Türkiye ve dünya için ayrı ayrı modeller kurulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BEŞERÎ SERMAYE VE İKTİSADÎ KALKINMA

1. İKTİSADİ KALKINMA

Çoğu zaman kalkınma kavramı büyüme kavramı ile eş anlamlı kullanılsa da bu iki kavram birbirinden farklıdır. Büyüme genellikle ölçülebilir değerleri ifade eder. Kişi başına çıktı ve gelir düzeyindeki artıştır. Kalkınma, ekonomik değerlerin yanında sosyal, siyasal ve kültürel yapıyı da içine alan genel boyutlu bir değişimdir.¹ II.Dünya Savaşı sonrasında yaşanan bir yandan Doğu ve Batı blokları arasındaki ekonomik yarış, diğer yandan Avrupa ülkelerinin kalkınma sürecine girmeleri, büyüme ve kalkınma sorunlarını gündeme getirmiştir.²

Kalkınma kavramının karıştırıldığı diğer kavramları -sanayileşme ve gelişme- açıklamak gerekirse sanayileşme, bir ekonomide sanayi sektörünün millî gelirdeki ve aktif nüfustaki payının artması, ihracatın önemli bir bölümünün sanayi mallarından oluşmasıdır. Sanayileşme, kalkınma için gerekli olmakla birlikte yeterli koşul değildir. Gelişme ise kalkınmayı da içine alan daha geniş kapsamlı bir kavramdır. Ekonomide meydana gelen nicel-nitel tüm yapısal değişimleri içine alır. Kalkınma kavramı daha çok gelişmekte olan ülkeler için kullanılırken, gelişme kavramı uluslar arası boyut kazanarak gelişmiş, az gelişmiş her ülke için kullanılmaktadır.

Ekonomi kuramında kalkınma olgusunun sistematik bir bütünlük içinde ele alınması, II.Dünya Savaşı sonrası teknolojik gelişmelerle birlikte ülkeler arasında görülen fizikî ve beşerî sermayedeki farklılıkların artmasıyla başlamıştır. Kalkınma ekonomisinin savaştan sonra gelişmesinin en önemli nedeni (yarı)sömürge durumunda olan toplumların bağımsızlıklarını elde etmesiyle kalkınma bilincinin oluşması, teknolojik gelişme sonucu gelişmiş (Batı Avrupa, ABD, Japonya) ve az gelişmiş ülkeler arasındaki ekonomik, sosyal, politik ve kültürel yapılarda farkın açılması ve gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ekonomileri kontrol etmeye çalışmasıdır. Uluslar arası kalkınma beraberinde yayılma mekanizmasını, kapitalist kurumsal mekanizmayı, büyük ölçekli uluslar arası sermaye ve iş gücü hareketliliğini getirmiştir. Bu hareketler, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi gelişmekte olan ülkelerde de kalkınma sürecini kuvvetlendirmek ve sürdürmek için gerekli olmuştur. Bununla

¹ Tuncer Bulutay, **Yeni Büyüme Kuramları ve Büyüme, Kalkınma Konusunda Diğer Bazı Yaklaşımlar**, DPT Yayını, 1995, s.1; Gerald M. Meier, **Leading Issues in Economic Development**, Oxford University Press, 1984, s.5-6.

² Hüsnü Erkan, **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993, s.10.

birlikte kalkınma olgusuna yönelik kuramsal yaklaşımların 1950’li yıllarda gelişmeye başlaması konunun daha önce vurgulanmadığı anlamına gelmemektedir. Gelişmekte olan ülkelerin içinde bulunduğu yapısal değişim sürecini, geçmişte gelişmiş ülkeler de yaşamıştır. Ayrıca II.Dünya Savaşı öncesinde A.Smith, F.List, D.Ricardo, R.T.Malthus, J.S.Mill, K.Marx, J.A.Schumpeter gibi iktisatçıların kalkınma konusuna ilişkin bazı görüşleri bulunmaktadır. Ancak kalkınma konusunun öneminin anlaşılması ve bu yönde sistematik olarak kuramsal bir çerçevenin oluşturulması II.Dünya Savaşı’ndan sonra olmuştur.³

Kalkınma sorunu, çoğunlukla az gelişmişlik sorunu olarak algılanmakta ve gelişmekte olan ülkeler için kullanılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise kalkınma düzeyinin korunması ve devamlılığı esas alınmıştır. Kalkınma sorununun daha çok az gelişmişlikle bütünleşmesinin nedeni, az gelişmiş ekonomilerin sahip olduğu özelliklerdir. Bu özellikler ekonomik, demografik, sosyo-kültürel, politik ve teknolojik olarak beş gruba ayrılabilir. Ekonomik açıdan gelişmekte olan ülkelerin başlıca özellikleri kişi başına reel gelir düzeyinin yetersizliği, işsizlik ve gizli işsizliğin yüksekliği, istihdamın tarım sektöründe yoğunlaşması, düşük tasarruf düzeyi, yetersiz sermaye birikimi, kredi ve pazarlama mekanizmasındaki eksiklikler, ihracatın zorunlu gıda ve hammaddeye dönüşmesi, zorunlu mallara yönelik tüketim harcamalarının ağırlıklı olması, dışa bağımlılık, bölgesel gelişmişlik farklılıkları, sermaye piyasasının sığ olması, gelir dağılımındaki eşitsizlikler, iş gücünün sektörler arası akışkanlığının olmaması, organizasyon ve bilgi eksikliğinin ekonominin geneline yayılmasıdır. Demografik açıdan yüksek doğum ve ölüm oranı, yaşam beklentisinin kısa olması, yetersiz beslenme, kötü sağlık koşulları, kırsal nüfusun fazlalığıdır. Sosyo-kültürel ve siyasal açıdan eğitim düzeyinin nitelik ve nicelik yönünden yetersizliği, çocuk işçilerin fazlalığı, orta sınıfın azınlıkta olması, geleneksel davranış biçimleri, yapısal-sosyolojik ve bölgesel alanda düalizmin oluşması, kararların merkezden alınması, bürokrasi ve yönetimdeki yetersizlikler, sistemin yavaş işlemesi gibi sorunlardır. İlkel teknolojinin kullanılması, teknik üretim ve teknik eleman yetersizliği, tarım sektöründe verimliliğin az olması, modern kesim ile geleneksel kesim arasında kullanılan teknoloji farklılığı, iletişim ve ulaşım alt yapısının düşük düzeyde olması vb. gelişmekte olan ülkelerin başlıca özellikleri ve sorunlarıdır.

³ Hilal Bozkurt ve Seyhun Doğan, “Eğitim-İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Kointegrasyon Analizi”, **II.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, Kocaeli Üniversitesi Yayını, İzmit, 2003, s.194; Mehtap Tunç, Kalkınmada İnsan Sermayesi Yaklaşımları ve Türkiye’de İnsan Sermayesi Boyutunun Analizi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sos.Bil.Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1997, s.8-10; Erol Manisalı, **Gelişme Ekonomisi**, İst. Ün. Yayın No:2446, İstanbul, 1978, s.5.

Ekonomik kalkınma dendiğinde, büyüme ile birlikte tüm bu yapısal bozuklukların ve yetersizliklerin düzeltilmesi ve geliştirilmesi ifade edilmektedir.⁴

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sürecinde izledikleri genel kalkınma politikaları dengeli-dengesiz kalkınma, ihracata dayalı sanayileşme, tarım-sanayi önceliği, karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı sanayileşme, öncü sektörler olarak ayrılmaktadır. Ancak son yıllarda bunlara çevreci kalkınma ve bilgi toplumuna geçişle daha da önem kazanan insanî kalkınma politikaları dahil edilmektedir. Bu kalkınma politikaları ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel koşullara bağlı olarak ülkeden ülkeye değişme göstermesine rağmen, bilgi teknolojilerinin artan kullanımıyla birlikte beşerî sermayenin kalkınmadaki önemi daha da artmakta ve insanî kalkınma boyutunun ortaya çıkmasına yol açmaktadır.⁵

2. BEŞERÎ SERMAYE, FİZİKÎ SERMAYE ve KALKINMA

Beşerî sermaye, bir ekonomide mevcut düz işçi ile mühendis, teknisyen ve idareciye dek her türlü mal ve hizmet üreten insan stokundan ve bu kişilere yapılan yatırımdan oluşmaktadır. Beşerî sermaye insan gücünün nitelik, nicelik ve meslek iş kompozisyonundan oluşur. Bunun yanında beşerî sermayeyi önemli kılan, kendisini oluşturan yetenek, bilgi ve becerilerin toplamından daha büyük bir değeri (ekonomik, sosyal, demografik vb. açıdan) ifade etmesidir.⁶ Walter Adams'a göre, beşerî sermaye bütün ülkeler için stratejik bir kaynaktır; çünkü insanlık refahına en büyük katkıyı çok iyi yetişmiş, yetenekli, bilimle uğraşan ve yönetici kişiler yapmıştır. Harbison'a göre, "İnsan kaynakları ülkenin zenginliği için en son temeli oluşturur. Sermaye ve doğal kaynaklar pasif üretim faktörleridir. Sermayeye hız veren, doğal kaynakları kullanan, sosyal, ekonomik ve siyasal organizasyonları kuran, millî kalkınmayı gerçekleştiren aktif üretim faktörü insanıdır".⁷

Ülkelerin kalkınmasında sermaye birikiminin rolünün %30, sermayenin etkinliğini artıran eğitim, bilgi ve teknolojinin rolünün %70 olduğu hesap edilmektedir. II.Dünya Savaşı

⁴ Vural Savaş, **Kalkınma Ekonomisi**, İstanbul, 1982, s.15-23; Gustav Ranis ve Frances Stewart, "Growth and Human Development: Comparative Latin American Experience", **Yale University Economic Growth Center**, Discussion Paper No. 826, 2001, s.1-43; Jere R. Behrman, "Labor Markets in Developing Countries", **Handbook of Labor Economics**, Ed.Orley Ashenfelter ve David Card, 1999, s.2860-2915.

⁵ Mehtap Tunç, age, s.16; Ömer Gürkan, **Ekonomik Büyüme ve Kalkınma**, Derya Kitabevi, Trabzon, 1989, s.5.

⁶ OECD, **Human Capital Investment: An International Comparison**, 1998, s.8-10.

⁷ Frederick Harbison, "Yüksek Seviyeli İnsan Gücü ve Değişiklik Öncüleri", **İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meselesi**, Ekonomi ve Sosyal Etüdler Konferansı Heyeti, İstanbul, 1978, s.169-82.

sonrası ekonomik ve sosyal alanda büyük gelişme gösteren iki ülke Japonya ve Batı Almanya'dır. Bu başarılarının altında yatan temel güç ise var olan yetişmiş, iyi eğitilmiş insan gücü potansiyelidir. Eğitimin büyüme ve kalkınmaya olan faydasının yanında, araştırmayı teşvik ederek yeni tekniklerin bulunması, kişi açısından iş bulma imkânı, daha yüksek kazanç elde etme fırsatı, bilginin yeni nesillere geçmesi, daha iyi birey ve toplum sağlığı, bebek ölüm ve doğum oranlarında düşme, demokratikleşme, siyasî istikrar, yoksulluk ve eşitsizlikte azalma, daha düşük suç oranları, çevre bilincinin oluşması, sorunlara yaklaşma-problemleri çözme aşamasında daha akılcı yöntemlere başvurulması gibi bir dizi sosyal faydaları vardır.⁸

Beşerî sermaye, insanın üretim sürecindeki üretkenliğini artırmaya yönelik olmak üzere maddî olmayan sermaye olarak ifade edilirken; fizikî sermaye kavramı, maddî sermaye veya geleneksel sermaye kavramıyla belirtilmektedir. Her iki sermaye türü bir bütün olarak üretimin gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu nedenle her ikisinde görülen gelişmelerin birbiri ile desteklenmesi ve bu alana yatırımı gerektirmektedir. Az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarını engelleyen en önemli unsurlar fizikî sermaye düzeyindeki yetersizliklerin yanında, gerekli ve yeterli nitelikte beşerî sermaye birikiminin olmamasıdır.⁹

Kalkınma sürecinde önemli rolü olan fizikî ve beşerî sermaye bazı noktalarda birbirlerine benzerken, bazı hususlarda ayrılmaktadır. Mikro ve makro düzeyde beşerî sermaye yatırım kararı fizikî sermaye yatırıma benzer şekilde değerlendirilmektedir. Fizikî sermaye yatırımda olduğu gibi kişi yine fayda-maliyet analizi yaparak beşerî sermayeye yatırım yapıp yapmama kararı vermektedir. Eğitim görmekte olan birey ile fizikî sermaye yatırımı yapan girişimci için amaç, yaptıkları yatırımın beklenen getirisini maksimize etmektir. Her iki yatırımcı da mevcut bilgiler altında en yüksek getiriyi veren yatırımı yapacaklar ve yatırımların getirisi ödünç aldıkları faiz maliyetine eşit oluncaya kadar yatırımı sürdüreceklerdir. Bununla beraber eğitim yatırımının ekonomik getirisinin yanında, yarattığı pozitif dışsallıklarla (sosyal, kültürel vb. getirileri) da yatırım kararında etkili olmaktadır.

⁸ Fatih Türkmen, **Eğitimin Ekonomik ve Sosyal Faydaları ve Türkiye'de Eğitim Ekonomik Büyüme İlişkisinin Araştırılması**, DPT Yayını, 2002, s. 45-62; Robert Topel, "Labor Markets and Economic Growth", **Handbook of Labor Economics**, Ed.Orley Ashenfelter ve David Card, 1999, s.2950.

⁹ Michal Kejak, "Stages of Growth in Economic Development", <http://ideas.repec.org/> , 2001, s.1-22; Lei Delsen ve Mark Schoneville, "Human Capital and Labor Productivity", <http://ideas.repec.org/> , 1999, s.3; Edward F. Denison, "The Sources of Past and Future Growth", **Human Capital Formation and Manpower Development**, Ed. Ronald A.Wykstra, Macmillan Company, 1971, s.69-79.

Dolayısıyla insana yatırım mikro açıdan özel fayda-maliyet analizi, makro açıdan da sosyal fayda-maliyet analizi ile açıklanmaktadır.¹⁰

Fizikî sermaye ile beşerî sermaye arasındaki farklılıklar şunlardır: Fizikî sermaye yatırımlarında tüketim ve yatırım birbirinden kolaylıkla ayrılırken, beşerî sermaye yatırımında tüketim ve yatırım bir arada yer almaktadır. Fizikî sermaye yatırımının gelecek değerinin (beklenen getirisi) hesaplanıp bugünkü değere indirgenmesi veri bulmadaki kolaylıklar nedeniyle daha mümkünken, beşerî sermaye yatırımının gelecekte ortaya çıkacak kazançlarını tahmin edip bugünkü değere indirmek zor olmaktadır. Ayrıca fizikî sermaye yatırımında yanlış karar verildiğinde bu kararın geri dönüşü ya da telafisi daha kolayken, beşerî sermaye yatırımındaki yanlış bir kararın geri dönüşü çok zordur ve hem kişiye hem de ekonominin geneline maliyeti çok yüksektir. Dolayısıyla beşerî sermaye yatırımları fizikî sermaye yatırımlarından daha yüksek risk içermektedir. Fizikî sermaye yatırımlarının verimi, azalan verim yasası nedeniyle düşerken, beşerî sermaye yatırımının verimi artmaktadır.¹¹

3. BEŞERÎ SERMAYE TEORİSİ

İktisadî kalkınmada önemli bir yeri olan beşerî sermayenin ve beşerî sermayeye yapılan yatırımın anlaşılması için öncelikle beşerî sermaye teorisinin gelişiminin ve beşerî sermaye kavramının incelenmesi yararlı olacaktır.

3.1. BEŞERÎ SERMAYE TEORİSİNİN GELİŞİMİ

Beşerî sermaye teorisinin gelişmesi ve emek ekonomisine uygulanması II.Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur. Geniş miktarda bilgiyi sağlayacak elektronik araçların ortaya çıkması, emek piyasasıyla ilgili daha fazla bilginin toplanmaya başlanması ve ekonometrik metodolojideki gelişmeler bunu sağlamıştır. Bundan önce emek ekonomisi ve beşerî sermayeyle ilgili sistematik analiz oldukça dardı; fakat yine de savaş öncesi dönemde beşerî sermayenin sosyo-ekonomik gelişme sürecindeki önemli rolü konusunda klasik iktisatçıların çeşitli görüşleri bulunmaktadır.

¹⁰ Jack Wiseman, "Cost-Benefit Analysis in Education", *Southern Economic Journal*, No.32, 1965, s.1-14; Fatih Türkmen, a.g.e. , s.28-31.

¹¹ Jack Wiseman, a.g.m. , s.3-11; Gerald M. Meier, a.g.e. , s.614-5.

Sermaye kavramının insana uygulanması yeni değildir. İktisat biliminin doğuşuyla birlikte insanın ve niteliklerinin sermaye unsuru olabileceği görüşü bazı iktisatçılar arasında yer almaktadır. W.Petty, W.Farr, A.Smith, J.B.Say, N.Senior, F.List, J.S.Mill, A.Marshall, V.Thunen, W.Roscher, W.Bagehot, E.Engel, H.Sidgwick, L.Walras ve I.Fisher bu görüşte olan iktisatçıların başlıcalarıdır. Bir kısım iktisatçılar insanın kendisinin sermaye olduğunu savunurken; Klasik İngiliz okulu, insanın sonradan kazandığı nitelikleri sermaye olarak kabul etmiştir. Walras ve Fisher birinci görüşü savunurken, ikinci görüşü daha çok gelir dağılımı ve üretim teorisi konularıyla ilgili olan iktisatçılar benimsemiştir.¹²

İnsanın sermaye değerini tahminlemede istatistikçiler, üretim maliyeti yaklaşımı (cost of production approach) ve sermayeleştirilmiş kazançlar yaklaşımı yöntemlerini geliştirmişlerdir. Birinci yaklaşım 1691’de Petty tarafından gerçekleştirilmiştir. Petty, kamu finansmanına ilgisinden dolayı millî refahın tahmininde emeğin de ele alınması gerektiğini söylemiştir. Ona göre emeğin bir parasal değeri bulunmaktadır ve bu değer de ücrettir. Ücret ödeme ile insan sermayesi stokunun değerini tahmin etmiştir. İngiltere’nin gücünü, göçün ekonomik etkilerini, ölümler (ör: savaş) nedeniyle kaybedilen insan yaşamının parasal değerini ve bir ulusun parasal kaybını bulmak için çalışmalarında beşerî sermayeye değinmiştir. Yaş, cinsiyet, ekonomik statü gibi özelliklere değinmediği için eleştirilmiştir. Farr, 1853’te sermayeleştirilmiş kazançlar yaklaşımından hareketle insanların verimli olduğu için sermaye olarak kabul edilebileceğini ve bu nedenle vergilendirildiğini savunmuştur. Smith, Say ve Senior, insanların sonradan kazandığı becerilerin sermayenin bir parçası olduğunu ve fizikî sermayede olduğu gibi beşerî sermayenin de maliyet, kâr getirisine sahip olduğunu ifade etmişlerdir. List ise, insanların sahip olduğu ve sonradan kazandığı becerileri ulusal sermaye stokunun önemli bir bileşimi olarak görmektedir. Mill, Bagehot ve Sidgwick’e göre, becerilerin verimlilik üzerindeki olumlu etkisinden dolayı, insan becerisi sermaye olarak kabul edilmelidir. Walras, insanın değerinin (fiyatının) diğer sermaye mallarında olduğu gibi belirlendiğini ileri sürmüştür. Mill’e göre, insanın kendisi zenginlik kaynağı değildir, zenginliği sağlayan onun amacıdır ve insanın kazandığı beceriler üretimi ve dağılımı etkilemektedir.¹³

---

¹² Mehtap Tunç, a.g.e. , s.25.

¹³ a.g.e. , s.26-7.

Marshall, sermaye piyasasında arz ve talebe konu olmayan insanın sermaye olarak kabul edilmesinin iktisadî analize bir katkısının olmayacağını savunurken, eğitim yetersizliğinin ve fırsat eşitsizliğinin toplumdaki yetenekli bireyler açısından olumsuz bir durum olduğunu belirtmektedir. Ayrıca beşerî sermaye unsurlarından eğitime yapılan harcamaları da yatırım olarak nitelendirmiştir. Thunen, sermaye kavramının insanlara uygulanmasının insanların değerini azaltmadığını; tersine uygulanmamasının, özellikle savaş zamanlarında, tehlikeli olacağını savunmuştur. Fisher sermayeyi, “Belli bir anda herhangi bir stok olup gelecekte hizmet akımı sağlamaktadır” şeklinde tanımlamıştır ve insanı sermaye kavramına dahil etmiştir. Buna göre beşerî sermaye öğelerinden eğitim harcamaları yatırım sayılmaktadır.¹⁴

Yukarıda değindiğimiz beşerî sermaye konusuna ilişkin iktisatçıların görüşleri kuramsal bir bütünlük içerisinde yer almamıştır; çünkü insana yatırım konusundan öte, ölçülebilir unsurlara ağırlık verilmiş ve o tarihlerde ülkeler arası teknolojik, ekonomik, sosyal vb. alanlarda gelişme farklılıkları çok açık şekilde ortaya çıkmamıştır. Beşerî sermaye kuramını oluşturmaya yönelik çalışmalar, kalkınma kuramının gelişimi çerçevesinde II.Dünya Savaşı’ndan sonra olmuştur. Savaştan yenik çıkan ülkeler zararlarını karşılamak için hızlı bir kalkınma sürecine girmişlerdir (Almanya ve Japonya’da olduğu gibi). Ülkelerin büyüme ve kalkınma yarışı sırasında dünya ekonomisi, gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler olarak ayrılmaya başlamıştır. Bu dönemde teknolojik gelişmeleri yakalamış gelişmiş ülkeler ile değişimi yakalayamamış gelişmekte olan ülkeler arasında ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapı açısından önemli ölçüde farklılıklar ortaya çıkmıştır. Teknolojik yenilikler sonucu ülkeler arasında meydana gelen sosyo-ekonomik yapıdaki gelişmelerin ve farklılıkların bir bölümü maddî sermaye ile açıklanırken bir bölümü de beşerî sermaye ile açıklanmaktadır.

Beşerî sermaye teorisi (BST) ile birlikte klasik iktisatçıların homojen emek gücü varsayımı, yerini emeğin heterojenliğine bırakmıştır. Kişilerin sahip olduğu eğitim düzeyleri ve özellikleri -ve verimlilik- açısından birbirinden farklı olması, farklı ücret almaları gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.¹⁵ Bunun anlamı BST ile birlikte gelir konusunda fonksiyonel

¹⁴ Cafer Ünay, *Eğitimin İktisadi Kalkınma Üzerindeki Etkileri*, İstanbul, 1992, s.16; Hilal Bozkurt ve Seyhun Doğan, a.g.m. , s.195; Mehtap Tunç, a.g.e. , s.28.

¹⁵ Flavio de Oliveria Gonçalves, “Personel Income Distribution, Human Capital and Economic Growth: Evidences of Convergence Clubs of the Brazilian States”,<http://econpapers.hhs.se/scripts/search.asp> , 1999,s.1-4.

dağılımdan kişisel gelir dağılımına kayma olmuştur.¹⁶ Bu konudaki ilk görüşler Smith ve Mill'in çalışmalarına dayanır. Smith'in telafi edici prensibine göre, emek mobilitesi işin net avantaj ve dezavantajını eşitleyen ücret farklılığını doğurur. Mill ve Cairnes'in yarışmayan gruplar doktrininde de yeterli emek mobilitesinin olmaması, reel ücret farklılıkları oluşturur ve bu da yasal, kültürel ve toplumsal sıralanmayı getirir.¹⁷

Emek piyasasıyla ilgili araştırmalar bu iki prensipte ilerledi. Smith'in telafi edici prensibi meslekî eğitimden kaynaklanan ücret farklılığına uygulandı. Smith, eğitim yaparken kişinin çalışmamaktan dolayı kayba uğradığını, diğer normal işçilerden daha verimli ve nitelikli olan bu kişilere daha yüksek ücret ödenmesi gerektiğini, ancak bu şekilde eğitimin maliyetlerini karşılayıp kazanç elde edeceğini savunmuştur. Bu görüş, beşerî sermaye analizinin temelini oluşturdu. Devamında da teori G.Becker (1964), J.Mincer (1957-1958), T.W.Schultz, E.F.Denison, F.W.Harbrison, C.A.Myers tarafından daha da geliştirildi.¹⁸

Beşerî sermaye ve insana yatırım kuramına teorik olarak ilk katkıda bulunan iktisatçı T.W.Schultz'dur. Schultz, geleneksel sermaye kavramının homojen olduğunu, insanı da sermaye olarak kabul ettiğimizde sermayenin heterojen olabileceğini belirtmektedir. Verimlilik artışları fiziksel sermayenin yanında insanın kazandığı beceri ve yeteneğe bağlıdır. Beşerî sermaye, Batı toplumlarında fizikî sermayeden daha hızlı ve artan oranda bir büyümeye yol açmıştır. Beşerî sermayenin etkinliği ve verimliliği eğitim, sağlık, beslenme, göç gibi insana yapılan yatırımlara bağlıdır. Bu yatırımlar ile insan faktörü fizikî sermayenin de verimliliğini artırarak, üretimde önemli bir rol üstlenmektedir. Dolayısıyla beşerî sermaye yatırımına daha fazla kaynak ayrılması gerekmektedir.¹⁹

Schultz, beşerî sermaye yatırımını beş grupta toplamıştır: Örgün eğitim, iş başında eğitim (ve firmalarca gerçekleştirilen diğer yetiştirme programları), firmalar dışında gerçekleştirilen yaygın eğitim programları, insanın çalışma gücünü etkileyen sağlık

---

¹⁶ Josef Zweimüller, "Inequality, Redistribution and Economic Growth", **University of Zurich Working Paper**, No.31, 2000, s.1-16.

¹⁷ Jacob Mincer, "Human Capital", **Labor Economics and Industrial Relations**, Ed. Clark Kerr ve Paul D.Staudohar, Harvard University Press, England, 1994, s.110-11.

¹⁸ J.R. Shackleton, **Training for Employment in West Europe and the United States**, Edward Elgar Press, England, 1995, s.9; Hilal Bozkurt ve Seyhun Doğan, a.g.m. , s.195.

¹⁹ İbrahim Yumuşak ve Yusuf Tuna, "Kalkınmışlık Göstergesi Olarak Beşerî Kalkınma İndeksi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", www.bilgiyönetimi.org/ , 2002, s.1-3.

hizmetleri, daha iyi iş olanakları sağlayan göçlerdir. Schultz'a göre, kişilerin gizli yeteneklerinin ortaya çıkarılması ve geliştirilmesinde, kişiyi düşünsel olarak geliştirmede, eğitmede ve disipline etmede eğitim başlıca rol üstlenmektedir. Sağlık hizmetleri insanların yaşama süresini, güç ve dayanıklılığını, canlılığını ve verimliliğini olumlu etkilediğinden bu alana yapılan harcamalar, beşerî sermaye yatırımı arasında yer almaktadır. Ayrıca Schultz, birey ve ailelerin değişen iş olanaklarından yararlanabilmek ve daha iyi iş bulmak için yaptıkları göçleri de beşerî sermaye unsuru olarak kabul etmektedir; çünkü bu şekilde kişiler kendileri için daha uygun iş bulduklarında verimliliklerini artırabileceklerinden göç, beşerî sermaye yatırımı olarak görülmektedir.²⁰

Beşerî sermaye teorisinin emek ekonomisine katkısı üç önemli başlıkta toplanabilir:

1) Ücret yapısı ve daha genel olarak emek gelir dağılımı, 2) Emek mobilitesi, ücret ve istihdama (işsizlik) etkisi, 3) Teknolojik değişimin emek piyasasında yarattığı sonuç. Ancak beşerî sermaye analizi, ne sadece bu başlıklarla sınırlıdır ne de uygulama alanı sadece emek ekonomisinden oluşmaktadır. Ekonomik büyüme ve kalkınmadaki rolüyle bağlantılı olarak beşerî sermaye kavramının birçok kullanım alanı vardır. Ayrıca eğitim ekonomisi, sağlık ekonomisi, nüfus ekonomisi gibi değişik alanlar beşerî sermaye teorisinden önemli derecede etkilenmektedir.²¹

Beşerî sermaye yatırımının bu alanlarla bağlantısını kronolojik olarak yaşam çizgisinde de görebiliriz: Çocuk bakımı ve okul öncesi çocuk gelişimi, okullardaki resmî eğitim yatırımı, okul bittikten sonra meslekî eğitim, iş arama ve emek hareketliliği yatırımı, çalışma yaşamı boyunca işte gösterilen çaba, bununla birlikte sağlık, beslenme, konut gibi hayatın diğer alanlarında yapılan yatırımları sıralayabiliriz.²²

3.2. BEŞERİ SERMAYE KAVRAMI VE TEMELLERİ

Beceri, emek niteliği ve beşerî sermaye kavramları, genellikle birbirinin yerine kullanılır. Beşerî sermaye ile ilgili tanımlardan bir tanesi, bireye mal olmuş hünerler ve kazanılmış diğer niteliklerin değeri şeklindedir. Diğer bir tanımlama ise, bireylerin yetenek,

²⁰ Mehtap Tunç, a.g.e. , s.32-51; İbrahim Yumuşak ve Yusuf Tuna, a.g.m. , s.1-3; Hilal Bozkurt ve Seyhun Doğan, a.g.m. , s.195.

²¹ Jacob Mincer, a.g.m. , s.111.

²² OECD, a.g.e. , s.35.

hüner, bilgi yönünden yükselmesini ve bu sermayenin gelişmede etkin şekilde kullanımını ifade etmektedir. I.Fisher sermayeyi, gelir akımı sağlayan her türlü sahip olunan şey olarak tanımlamaktadır. Beşerî çalışma kapasitesi de fiziksel sermayedeki mantıkla, -her ne kadar alınıp satılmasa da ve yatırım okul eğitimi gibi piyasa dışı aktivitelerde gerçekleşse de- sermaye olarak görülmekte ve ona yapılan her türlü harcama yatırım olarak kabul edilmektedir. İnsana yapılan yatırımlar ise kişinin fiziksel ve düşünsel kapasitesini geliştirerek daha yüksek reel kazanç elde etme olanağı sağlamaktadır.²³

Ücretleri beşerî sermayenin kiralama fiyatı olarak ele aldığımızda, kişisel farklılıklar ücret heterojenliği meydana getirmektedir. Bu bağlamda çalışma saati açısından emek girdisinin geleneksel ölçümü yetersiz kalmaktadır. İlginin emek homojenliğinden emek heterojenliğine, kısa dönem ücret ve istihdam kararının uzun dönem yatırım kararına kayması, beşerî sermaye teorisinin emek ekonomisine önemli katkılarındanıdır.²⁴

Beşerî sermaye analizinin, sermaye teorisini bireye uygulamasıyla kişinin kazanç gücünü sağlaması optimizasyon ilkeleri çerçevesinde (yatırımın maliyet ve getirisi açısından) belirlenmektedir. Maliyetler cari dönemde karşılanırken, getirisi uzun bir dönemde elde edildiği için yatırım yapıp yapmama kararında şimdiki değer ve getiri oranı önemli değişkenlerdir. Yatırımın maliyet ve getirisi ücret yapısında saklıdır. Bireylerin bunlara verdiği tepkilerle kişiler arası beşerî sermaye ve ücret dağılımında piyasa dengeye doğru yönelmektedir. Beşerî sermaye arz ve talebindeki kaymalara cevap olarak bu dağılımlar da değişmektedir. Meslekî tercih, meslekî eğitimin süresini belirler. Smith'in görüşündeki gibi bu da ücret farklılıklarına işaret eder.

Beşerî sermayeyi ekonomik büyümede ve emek gelirlerinin dağılımında bir faktör olarak ayırdığımızda, makro ve mikro düzeyde ayırım yapmış oluruz. Mikro düzeyde beşerî sermayeye yatırım, kişinin kendisine yaptığı yatırım ve firmaların personeline yaptığı yatırımı kapsar ve bireysel ekonomik gelişme sağlar. İşçinin "gelir profili", çalışma yaşamı boyunca olan gelişimi açıklar ve gelir dağılımı, işçiler arasındaki gelir profilinin dağılımı olarak görülür. Makro düzeyde beşerî sermaye yatırımı ise, devlet tarafından insana yatırımı içermekte olup, ulusal ekonomi düzeyinde genellikle alt yapı yatırımları, yarı kamusal mal ve

---

²³ Jacob Mincer, a.g.m. , s.112.

²⁴ a.g.m. , s.113.

hizmetlere yönelik yatırımları ifade eder; ülke bazında sosyo-ekonomik gelişme, kalkınma sağlar. Çalışma yaşamı boyunca kazançtaki gelişim büyük çoğunlukla okuldaki eğitim, meslekî eğitim ve emek hareketliliğine yapılan yatırımdan kaynaklanmaktadır.²⁵

3.3. BEŞERİ SERMAYE YATIRIMI OLARAK EĞİTİM

Beşerî sermaye unsurlarından eğitim, göç, sağlık, beslenme ve konut yatırımları birbirini tamamlayıcı özellik içermektedir. Ancak bu yatırımlar içinde eğitim yatırımlarının uzun süreli ve yüksek getirili yatırım türü olması, artan verime bağlı olması ve daha ölçülebilir olması nedeniyle beşerî sermaye kuramcıları analizlerini daha çok eğitim sektörüne dayandırmışlardır. Eğitim, okul eğitimi ve iş yerinde eğitim olarak iki türlü incelenmektedir.

3.3.1. Okul Eğitimi

Eğitim (education) ve okul eğitimi/okula gitme (schooling) sözcükleri, çoğunlukla birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Okuldaki eğitim beşerî sermaye analistleri tarafından özel bir ilgi bulmuştur. Smith'den beri ekonomistler özel ve sosyal yatırım şekli olarak eğitimin önemini işaret ederken, sadece birkaç on yıldır eğitim maliyeti, faydası, getiri oranı konularında sağlam kavramsal ve istatistikî incelemeler bulunmaktadır.

Öğrencilerin ya da öğrenci ailelerinin katlandığı eğitim maliyeti harç bedeli, kitap ve diğer araç-gereçlerin oluşturduğu doğrudan maliyetler ile eğitim esnasında çalışmamaktan doğan ücret kaybı, fırsat maliyetidir. Ayrıca bazıları için eğitim güç ve sıkıcı olarak kabul edildiğinde bir de psikolojik maliyeti vardır. Ancak fırsat maliyeti, bu maliyetler içindeki en büyük bölümü oluşturmaktadır (yaklaşık % 70'ini). Eğitimin getirisi bilgi, becerinin yanında verimin artması, daha yüksek gelir, daha iyi bir iş tatmini, daha iyi koşullarda istihdam imkânı, daha yüksek statü ve sosyal prestij vb. olarak sıralanabilir. Beşerî sermaye teorisine göre, birey yatırım kararı verirken eğitimin beklenen getirisi ve maliyetlerinin bir karşılaştırmasını yapar. Ancak bu karşılaştırma eş zamanlı değildir. Yatırımın maliyeti ve getirileri farklı zamanlarda meydana geldiğinden değerleri birbirinden farklıdır. Maliyetler hemen ödenmekle birlikte getiriler gelecek dönemde elde edilebilecektir. Bu yüzden

²⁵ Flavio de Oliveria Gonçalves, a.g.m. , s.1-4; Roberto Ellery, "Learning-by-Doing and Schooling", www.ideas.repec.org/, 1999, s.1-8; Lei Delsen ve Mark Schoneville, a.g.m. , s.2.

karşılaştırma yapabilmek için, gelecekte yapılacak maliyet harcamalarını ve getirileri bugünkü değere indirmek gerekmektedir. İlave okul eğitimi ve eğitimsiz gelecekte elde edilecek' kazanç arasındaki iskonto edilmiş farklılık (ilave eğitim yatırımının getirisinin bugünkü değeri) okula devam ederek yapılan ilave yatırımın kazanç ve kaybını temsil eder. Kazançta yani getirilerin iskontolanmış bugünkü değerinin maliyetinin bugünkü değerini aşması halinde okula gidilir, kayıpta ise bu karardan vazgeçilir ve başka yatırım araçları (ör; finansal sermaye) değerlendirilir. Gelecekteki iki gelir akımı arasındaki fark, iskonto oranına ya da faiz oranına bağlıdır. Faiz oranı çok yükseldiğinde gelecekteki bir büyüklüğün bugünkü değeri düşecektir.²⁶

Yatırım kararı verilirken kullanılabilecek diğer bir yol içsel getiri oranıdır. Beşerî sermaye yatırımının net bugünkü değerini sıfıra eşitleyen faiz oranına, içsel getiri oranı denmektedir. Yatırımın net bugünkü değeri ile piyasa faiz oranının karşılaştırmasına dayanır²⁷ (Şekil 1). İçsel getiri oranı piyasa faiz oranına eşitse (A noktası), yatırımın net bugünkü değeri sıfır olacak ve birey yatırım yapıp yapmama konusunda kayıtsız kalacaktır. Şayet içsel getiri oranı piyasa faiz oranından büyükse (B noktası), yatırımın net bugünkü değeri sıfırdan büyük olacağından eğitime yatırım yapmak kârlı olacaktır. Tersine küçükse (C noktası), yatırımın net bugünkü değeri negatif yani getirisi maliyetinden az olacaktır. Bu durumda eğitim yatırımı ekonomik açıdan rasyonel değildir; aynı miktar paranın piyasa faiz oranına yatırılması daha kârlı olacaktır.

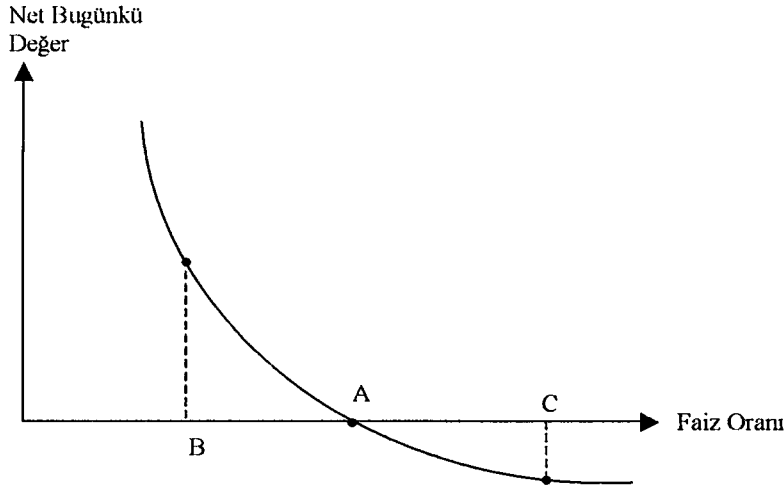
Şunu da ifade etmek gerekir ki, bu maliyet ve getiri kavramları görelidir. Eğitim yalnızca yatırım olarak değil, tüketim unsuru olarak da görülebilir. Yani kişi eğitimi parasal getirisinin ötesinde zevk için ya da bilgisini-kültürünü artırmak için isteyebilir. İnsanların tavır ve algılamaları farklı olduğu için, aynı reel getiri oranında farklı bireyler için farklı parasal kazanç ortaya çıkabilmektedir. Bunun yanı sıra eğitimdeki etkinlik, eğitimin kalitesi ve kişilerin iskonto oranındaki farklılık (bugün ve gelecek dönem arasındaki tercih) da parasal getiriyi etkilemektedir.²⁸

²⁶ Gary S.Becker, **Human Capital: A Theoretical and Empirical Reference to Education**, The University of Chicago Press, 1993, s.179-86; Ronald G. Ehrenberg ve Robert Smith, **Modern Labor Economics**, 1990, s.301-4; George Borjas, **Labor Economics**, McGraw Hill, 1996, s.224-7.

²⁷ Kemal Biçerli, **Çalışma Ekonomisi**, Beta, İstanbul, 2000, s.238-9; İlker Parasız ve Melike Bildirici, **Modern Emek Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002, s.108-9.

²⁸ Sebastian Dessus, "Human Capital and Growth: The Recovered Role of Educational Systems", **World Bank Working Papers**, 1999, s.1-15; Byongju Jeong, "Measurement of Human Capital Input Across Countries: A New Method and Results", **CERGE-EI**, 1998, s.9-14; George Borjas, a.g.e. , s.229-32.

Şekil 1: Net Bugünkü Değer ve Faiz Oranı İlişkisi

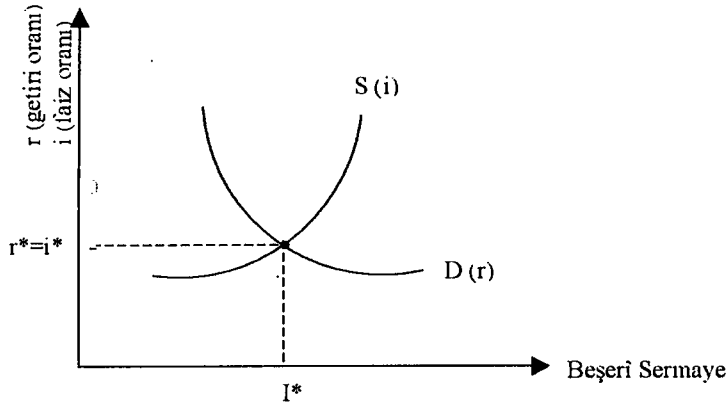
Denge yatırım miktarı, beşerî sermaye talep ve arz eğrisinin kesiştiği noktada belirlenir (Şekil 2). Talep eğrisi çeşitli faiz oranlarında ne kadar yatırım yapılacağını gösterir, yatırımın marjinal getirisi ve negatif eğimlidir. Negatif eğimli olmasının sebebi, eğitim süresi uzadıkça maliyetleri karşılamak için iş piyasasında kalma süresinin kısalması ve yatırımın marjinal getirisinin azalmasıdır. Ayrıca azalan verim yasası da işlemektedir.²⁹

Arz eğrisi, yatırım için yapılan harcamalara karşın ödenmesi gereken faiz oranını gösterir ve pozitif eğimlidir. Daha fazla yatırım yapmak için fon sağlamanın maliyeti, ödenmesi gereken faiz oranı artmaktadır; çünkü fon sağlamaya çalışanlar çoğunlukla gençler olduğundan kredibilitesi düşüktür. Riskli grubu oluşturduğundan, borç veren yüksek faiz istemektedir. Bu yüzden arz eğrisi aynı zamanda marjinal fon maliyet eğrisini gösterir. Kişi her ilave eğitim yaptığında bu süre boyunca çalışmamaktan doğan ücret kaybı ve fırsat maliyetinin artması, arz eğrisinin pozitif eğimli olmasının diğer sebeplerini oluşturmaktadır.³⁰

²⁹ Ronald G.Ehrenberg ve Robert Smith, a.g.e. , s.307-11.

³⁰ İlker Parasız ve Melike Bildirici, a.g.e. , s.110.

Şekil 2: Beşerî Sermaye Yatırımı

3.3.2. İş Yerinde Eğitim

Beşerî sermayeye yapılan yatırımda sınıf düzeninde ve kamu denetiminde yapılan resmî eğitimin yanında, bir de iş yerinde eğitim vardır. Emek piyasasında kullanılan becerilerin çoğu, iş yerinde eğitim yoluyla elde edilmektedir ve gayri resmîdir. Cari dönemde maliyetler, gelecek dönemde getiri sağlaması açısından yatırım özelliği taşımaktadır. İş yerinde eğitimin işveren açısından maliyeti, eğitim alanların denetlenmesi için ekstra çalışanın istihdam edilmesi, eğitim esnasında eğitim alanların daha az üretmeleri vb. İşçiler açısından maliyeti ise, işçilerin eğitim esnasında daha az ücret almaya razı olmalarıdır.

İş yerinde eğitimin işveren açısından faydaları ise çalışanların daha verimli olması, çıktının ve kârının artmasıdır.³¹ İşçiler açısından ise, becerileri arttığı için daha iyi iş imkânları, piyasada pazarlık güçlerinin artması ve daha yüksek ücret elde edebilme fırsatı sağlamasıdır.

İş yerinde eğitimi, genel iş yerinde eğitim ve spesifik iş yerinde eğitim olarak ikiye ayırabiliriz. Genel iş yerinde eğitim sadece o firma açısından değil, iş kolunun tamamı için geçerli olan bilgi ve becerilerin elde edilmesidir. Çalışanın tüm firmalarda verimliliğini artıran eğitimidir. Spesifik iş yerinde eğitim ise, sadece eğitim aldığı firma için geçerli olan, diğer

³¹ Richard S.Eckaus, "Investment in Human Capital: A Comment", *Journal of Political Economy*, October, 1963, s.501-3; Jacob Mincer, "On The Job Training: Cost, Returns and Some Implications", *Journal of Political Economy*, October, 1962, s.63-71.

İş yerinde eğitimin de maliyet ve getirileri olduğuna göre, yatırım yapıp yapmama kararı diğer yatırım türlerindeki gibi maliyet ve getirilerinin karşılaştırılmasına bağlıdır. Yatırım yapılması için getirisinin maliyetinden ya da diğer yatırım türlerinin getirisinden fazla olması gerekir. Bu eğitim türünde iki taraf (işçi-işveren) olduğu için önemli nokta, yatırımın fayda ve maliyetinin bu iki taraf arasında nasıl paylaşılacağıdır (Şekil 3).

Spesifik iş yerinde eğitim ise, transfer edilebilir olmadığından eğitim sonrasında işçinin verimliliği yalnız o firma için artmış olacak (MRP_2), diğer firmalar açısından bir değişiklik olmayacaktır (MRP_0). Yani işçi işi bırakıp bir başka firmaya geçtiğinde, W_0 'den

15

daha yüksek ücret alamayacağından eğitim maliyetine katlanmak istemeyecektir. Bu durumda işçinin verimliliği eğitim sırasında MRP_1 'e düşse de işveren W_1 ücret yerine W_0 ücret ödeyerek eğitimin maliyetini üstlenecektir.

Eğitimden sonra işçinin verimliliği MRP_2 'ye yükselmesine rağmen işveren işçiye ödemesi gereken W_2 ücretini ödemeyecektir; çünkü öderse eğitimin bütün getirisi işçiye gitmiş olurken, yaptığı maliyete karşın işveren bir yarar sağlamamış olacaktır. Diğer firmalarda ücretin W_0 olacağını göz önüne alarak işveren W_2 ücretini vermeyecektir. Öte yandan spesifik eğitim işçinin verimini o firma açısından artırdığından, eğer işçi işi bırakırsa işverenin katlandığı maliyet boşa gitmiş olacaktır. Bu yüzden işçi de W_2 'ye yakın ücret isteyecektir. Sonuçta ücret konusunda işveren-işçi arasındaki pazarlıkta hangi taraf daha baskın çıkarsa ücret ona göre belirlenmiş olacaktır. İşçinin pazarlık gücü büyükse ücret W_2 'ye, işvereninki büyükse W_0 'ye yakın olacaktır.³³

İş yerinde eğitim, genel ve spesifik olarak ayrılmasına rağmen bazı durumlarda çalışanların firmalarda aldığı eğitim genel ve spesifik özellikleri bir arada taşımaktadır. Gözlemlenen durum genel eğitimin yaşla birlikte azalırken, spesifik eğitimin yaş ve tecrübe ile birlikte artmasıdır. Bu da kişiyi firma açısından daha değerli kıldığından, spesifik eğitim almış kişilerin işten çıkarılması (ve daha yüksek ücret verecek bir işveren bulamayacakları için işçilerin işten ayrılması), diğer kişilere göre, çok daha az rastlanan bir durumdur.³⁴

Beşerî sermaye teorisine göre, daha fazla eğitilmiş kişiler daha yüksek ücret alır; çünkü daha iyi eğitilmiş kişilerin marjinal verimliliği, daha az eğitim almış kişilere göre daha yüksektir. Ücret farklılıklarındaki artış, eğitilmiş işçilerin arzında artış sağlarken; artan arz, marjinal ürün değerini düşürür. Daha eğitilmiş işçiler lehine talepteki artış, okulun getiri oranını artırır ve bu getirideki artış, arzdaki artış tarafından elimine edilene kadar devam eder.³⁵

Farklı eğitim düzeyiyle oluşan ücretlerdeki pozitif farklılık, eğitim yatırımının getirisiidir ve boyutu yatırımın maliyet ve kârlılığına bağlıdır. Eğitimin maliyeti ve ona olan

³³ Nick Adnett, **European Labor Markets: Analysis and Policy**, London, 1996, s.99; Kemal Biçerli, a.g.e. , s.245.

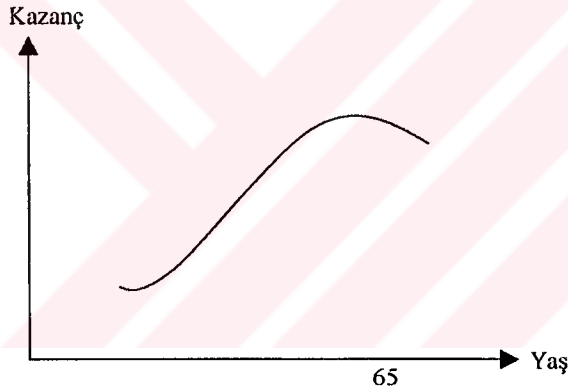
³⁴ Gary Becker, a.g.e. , s.168-72.

³⁵ Ronald G.Ehrenberg ve Robert Smith, a.g.e. , s.314-18.

talepteki değişimle birlikte getiri de değişmektedir. Ne beceri ne de (gayri)resmî eğitim ile beliren ücret düzeyi kişinin çalışma yaşamı boyunca sabittir.

Çalışanın yaşamı üzerinde ücret değişiminin analizini “yaş-gelir profili” çerçevesinde incelediğimizde, beşerî sermayeye yatırım ve dolayısıyla kazançlar, kişinin emek piyasasına girişinden emekliliğine kadarki sürede azalan oranda artmaktadır (Şekil 4). Yaş-kazanç profili, yaş ve eğitime bağlı olarak ücret gelirindeki değişimi gösterir. Yatırımın azalan çizgisi ücret profilini vermektedir ve gelişim hızı yani eğimi bireylere göre değişir. Yatırımın (okul eğitimi, meslekî eğitim, göç) hacmi büyüdükçe ücret profili daha diktir. Kişiler genç yaşlarda beşerî sermayeye daha fazla yatırım yaptığı ve daha ileri yaşlarda yatırım yapmadıkları için beşerî sermaye stoku aşınarak gelir artış hızını düşürmektedir. Bu yüzden yaş-gelir profilinin şekli paraboliktir.³⁶

Şekil 4: Yaş-Gelir Profili

3.4. BEŞERİ SERMAYE TEORİSİNE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Beşerî sermaye teorisi zaman içinde değişik açılardan eleştirilmiştir. Eleştirilerden biri veri kısıtlamaları nedeniyle teorinin test edilmesinin zor olduğu, hesaplamalarda eğitimin kalitesinin dikkate alınmadığı ve yatırım kararı verecek kişilerin getiri oranını hesaplayamayacakları yönündedir.³⁷

³⁶ George Borjas, a.g.e. , 257-60; Ronald Ehrenberg ve Robert Smith, a.g.e. , s.330-33.

³⁷ Kemal Biçerli, a.g.e. , s.247.

Eleştirilen diğer bir nokta yetenek problemidir. Bunu eleştirenler, beşerî sermaye teorisinin daha yüksek eğitim düzeyinin ve verimliliğin gelirleri artırdığı yolundaki görüşüne karşı çıkarak, gözlenen gelir farklılığının tamamıyla ilave eğitimden kaynaklanmadığını, kişilerin diğer özelliklerinin -zeka, yetenek, disiplin, motivasyon vb.- de önemli olduğunu ileri sürmektedirler. Onlara göre belirtilen özelliklere sahip kişilerin üniversite eğitimi almaları daha muhtemeldir ve bu kişiler eğitilmiş olmasalar dahi sahip oldukları özelliklerden dolayı daha yüksek ücret alacaklardır.³⁸

Üçüncü bir eleştiri konusu, beşerî sermaye teorisinin eğitimin verimliliği artırdığı görüşü üzerinedir. Eleme hipotezine (sinyalleme) göre, eğitim aslında verimliliği yükseltmez, sadece işverenlere hangi işçinin daha kabiliyetli ve verimli olacağını belirlemede bir gösterge, eleme aracı rolünü üstlenir. Buna göre üniversite diploması yüksek ücretli, statülü, iş sonrası eğitim ve kariyer imkânı olan iyi işlere giriş bileti görevini görür.³⁹

Son olarak, teoriye getirilen bir diğer eleştiri, eğitimin gelir eşitsizliğini gidermede yeterli olamayacağı üzerinedir. İkili iş piyasası hipotezi olarak bilinen bu görüşe göre, iş piyasası birincil ve ikincil sektör olmak üzere iki sektörden oluşur. Birincil sektör yüksek ücretli, iyi çalışma koşullarına sahip, ilerleme imkânlarının olduğu, ayrımcılığın olmadığı, istihdamın istikrarlı olduğu işlerden oluşurken; ikincil sektörde durum tersidir. Yani düşük ücretli, çalışma koşullarının kötü, terfi şansının düşük, ayrımcılığın yer aldığı, istihdamın istikrarsız olduğu, işe giriş-çıkışların yüksek olduğu işlerden oluşmaktadır. Ayrıca iki piyasa arasında hareketlilik sınırlıdır. Kişiler aynı eğitim düzeyine sahip olsalar dahi bir kez ikincil sektörde çalışanlar ilave eğitim yatırımı yapsalar da işverenlerin gözünde güvenilir ve verimliliği düşük kişiler olarak kabul edileceğinden birincil sektöre geçemeyeceklerdir. Eğitimin getirisi kişinin hangi sektörde çalıştığına bağlı olarak değişecektir.⁴⁰

4. EKONOMİK BÜYÜME, TEKNOLOJİ ve BEŞERİ SERMAYE TALEBİ

Beşerî sermaye yatırım talebi, bireysel yetenek (yatırımın marjinal etkinliği) ve bireysel arz (yatırımın marjinal maliyeti) tarafından belirlenir. Arz ve talep eğrileri birlikte beşerî sermaye dağılımını ve getiri oranını belirler. Beşerî sermayenin verimliliği ve maliyeti

³⁸ George Borjas, a.g.e. , s.269-70.

³⁹ İlker Parasız ve Melike Bildirici, a.g.e. , s.116-7.

⁴⁰ J.R. Shackleton, a.g.e. , s.27-35.

değişikçe arz ve talep eğrileri de kayar. Öğrenmenin içeriği ve tekniğindeki değişiklikler, kamu politikası, aile gelirindeki gelişme beşerî sermaye arzını etkiler.

Talep tarafında ise, nitelikli emeğe karşı endüstri talebi artar; çünkü endüstrinin ya kendi mal ve hizmetlerine talep artmıştır ya da fiziksel sermaye birikimi ve/veya teknolojik değişim sonucu verimlilik artmıştır. Bu, ekonomik büyümenin sebebi ya da kaynağı olarak beşerî sermayenin önemli rolünü inkâr etmek değil, ekonomik büyüme sonucu görülen beşerî sermaye talebidir.⁴¹

Beşerî sermaye bir üretim faktörü olarak düşünüldüğünde, fiziksel ve beşerî sermaye arasındaki tamamlayıcılık ilişkisinden hareketle fizikî sermayedeki artış sonucu beşerî sermaye talebi de artar. Fiziksel sermaye birikimi, beşerî sermayenin marjinal ürününü eğitimsiz/az eğitilmiş emeğe göre daha fazla artırır.

Ancak fiziksel sermaye birikimi egzojen değildir. Hem fiziksel sermaye hem de beşerî sermaye talebi, teknolojiye maliyet düşürücü ve ürün geliştirici değişimlerle ortaya çıkan kâr fırsatlarıyla oluşur. Bilimsel ve teknik bilginin yayılması ve sistematik uygulanışı, üretimde kullanılan emeğin ve diğer girdilerin verimliliğini artırır. Bunun sonucunda eğitimin, teknik okulların ve iş yerinde eğitimin (ve dolayısıyla bilim adamlarının, teknisyenlerin ve yöneticilerin) değeri önemli derecede artmaktadır.⁴² Yapılan araştırmalar, nitelikli kişilerin sermaye araçlarının daha yeni ve AR-GE harcamalarının yoğun olduğu imalat sanayinde çalıştıklarını göstermiştir.

5. İÇSEL (YENİ) BÜYÜME MODELİ

Büyüme teorisi son elli yıl içinde üç dalga geçirmiştir. Birinci dalga Harrod-Domar modeli, ikinci dalga neo-klasik büyüme modeli (ağırlıklı olarak Solow'un modeli) ve üçüncü dalga ise içsel (yeni) büyüme modelidir. İçsel büyüme teorisi, önceki büyüme modellerinde dikkate alınmayan ya da dışsal sayılan bilgi, beşerî sermaye ve teknolojik gelişmenin emek ve sermaye gibi içselleştirilmesi gerektiğini savunur.⁴³

⁴¹ Jacob Mincer, a.g.m. , s.128-9.

⁴² Yong Jin Kim ve Jong-Wha Lee, "Technological Change, Investment in Human Capital and Economic Growth", *Central for International Development Working Paper*, No.29, November 1999, s.1-3.

⁴³ Tuncer Bulutay, a.g.e. , s.2.

Devletin ekonomideki rolü de büyüme teorilerinde olduğu gibi değişim geçirmiştir. 1929 dünya bunalımına kadar, klasik okula göre devlet diplomasi, adalet, savunma ve alt yapı gibi hizmetleri yerine getirmeli, ekonomik faaliyetlere karışmamalıdır. Piyasa görünmez elin gücüne bırakılmalıdır. 1929 bunalımının Keynesyen politikalarla aşılmasıyla ve II.Dünya Savaşı sonrası uygulanan planlı kalkınma çabalarıyla devletin ekonomideki rolü artmış ve sonucunda yatırımcı-üretici bir devlet ortaya çıkmıştır. 1970'lere gelindiğinde ortaya çıkan stagflasyonu çözmeye Keynesyen politikaların başarısız olması, kamusal karar alma mekanizmalarının yavaş işlemesi, kamu kesiminde artan savurganlık, yolsuzluk ve verim düşüşleri, devletin ekonomideki rolünün yeniden sorgulanmasına yol açmıştır.⁴⁴

1980'lerin sonunda ise P.Romer (1986) ve R.Lucas'ın (1988) önemli çalışmalarıyla hızlanan ve 1990'lı yıllarda gelişen içsel büyüme modellerinde devletin ekonomideki rolü yeniden artmıştır. Ancak bu çalışmalarda devletin rolü, Keynesyen yatırımcı ve üretici devlet rolünden farklıdır. Devletin yeni rolü eğitim, AR-GE, yenilik ve teknoloji transferi, mülkiyet haklarının korunması, iletişim ağlarının güçlendirilmesi, işlem maliyetlerinin düşürülmesi, dışa açık bir sistemin sürdürülmesi, rekabetin önündeki engellerin kaldırılması gibi özel girişimin etkinliğini artıracak işlerdir. Buna göre devlet, bu konularda ne kadar başarılı olursa ekonomik performans da o kadar yüksek olacaktır.⁴⁵

İçsel büyüme teorisinin özelliklerini ve devletin değişen rolünü daha iyi anlayabilmek için yukarıdaki diğer iki modeli (Harrod-Domar ve neo-klasik) kısaca açıklamak yararlı olacaktır.

5.1. KEYNESYEN (HARROD-DOMAR) BÜYÜME MODELİ

E.Domar'ın (1970) Büyüme Modelinde, yatırımların ekonomide iki türlü etkisi vardır: Yatırımların kapasite yaratıcı ve gelir artırıcı etkisi. Domar'ın çalışmasında büyüme; yatırıma (I), yatırımın potansiyel sosyal ortalama verimliliğine (σ) ve çarpanın ($1/1-c$) değerine bağlıdır. Büyümenin dengeli olabilmesi için bu iki etkinin birbirine eşit olması gerekmektedir.⁴⁶

⁴⁴ Osman Demir, "İçsel Büyüme Kapsamında Devletin Değişen Rolü", www.bilgiyönetimi.org/, 2002, s.2.

⁴⁵ Nicolai J.Foss, "The New Growth Theory: Some Intellectual Growth Accounting", **Copenhagen Business School Working Papers**, 1997, s.1-4.

⁴⁶ Henry Y.Wan, **Economic Growth**, Cornell University Press, 1971, s.5-6.

Klasik teoride, tam istihdam varsayımı altında toplam talep veri kabul edildiğinden yatırımların sadece kapasite artırıcı etkisinden bahsedilmiştir. Keynesgil teori ise, kısa vadeli analiz yaptığından bu dönemde üretim kapasitesi sabit kabul edilmiş ve yatırımların gelir artırıcı etkisi üzerinde durulmuştur. Ancak yatırımın iki etkisini de dikkate alan büyüme teorileri gerçeğe daha fazla yaklaşmaktadır.

Yatırımın ikili karakterinin olması şunu ifade eder: Bir ekonomide belli bir yatırım yapıldığı zaman bir yandan çarpan etkisiyle gelir artarken, diğer yandan makine, teçhizat gibi yatırım malları ile yol, köprü gibi alt yapı hizmetleri artacaktır. Bu da ekonominin üretim gücünün (potansiyelinin) genişlemesine neden olacaktır. Bununla birlikte tek başına üretim gücünün artması ekonomik büyüme için yeterli değildir. Büyüme sürecinde üretim gücünün yanında toplam talep, üretim ve istihdamın da artması gerekmektedir. Yani önemli olan artan üretim gücünü gerçek mal ve hizmet üretimine dönüştürebilmek, ekonominin tam istihdamda olmasını sağlamaktır. Dolayısıyla göz önünde bulundurulması gereken nokta, ekonominin tam istihdam millî gelir seviyesini koruyabilmesi için yatırımların her yıl ne ölçüde artması gerektiğidir.⁴⁷

Ekonominin denge şartını açıklarken Domar üç temel kavramdan yararlanmaktadır: a) Tasarruf meyli kat sayısı, b) Sermaye-hasıla oranı, c) Sermaye verimliliği kat sayısı.⁴⁸

Tasarruf Meyli Kat Sayısı: Tasarruf meyli, gelirin tüketilmeyen kısmıdır. Ortalama tasarruf meyli (S/Y), tam istihdam denge seviyesinde ($I = S$) eşitliği tasarrufların tamamının yatırıma dönüştüğünü göstermektedir. Domar modelinde ortalama tasarruf meyli sabit ($S/Y = \Delta S/\Delta Y$) kabul edilip, (α) sembolüyle gösterilir. Marjinal tasarruf meyli ise, Keynezyen çarpan kat sayısının ($1/1-c$) değerini gösterir ve yatırım harcamasından doğacak gelir artışını hesaplamada kullanılır.

Sermaye-Hasıla Oranı: “Sermaye kat sayısı” olarak da adlandırılan sermaye-hasıla oranı (K/Y), mevcut sermaye stokunun (K) tam istihdam üretim miktarına (Y) oranıdır. Bir birim üretimde bulunmak için ne kadar sermaye (makine ve teçhizat gibi yatırım malı) gerekli olduğunu belirtir. Marjinal sermaye-hasıla oranı ($\Delta K/\Delta Y$), üretimi bir birim artırmak için kaç

⁴⁷ Vural Savaş, a.g.e. , s.310-11.

⁴⁸ a.g.e. , s.311-13.

birim sermayeye ihtiyaç olduğunu gösterir. Domar modelinde ortalama ve marjinal sermaye kat sayılarının birbirine eşit olduğu varsayılmıştır.

Sermaye Verimliliği Kat Sayısı: Sermaye-hasıla oranının tersidir. Yani (Y/K) bir birim sermayeye düşen tam istihdam millî gelir miktarını gösterir. Marjinal sermaye verimliliği $(\Delta Y/\Delta K)$, sermayedeki bir birim değişikliğin üretimde kaç birim değişikliğe yol açtığını ölçer ve modelde (σ) sembolü ile gösterilir.

Domar büyüme modelinin varsayımları şöyledir: 1) Ekonomi tam istihdam seviyesindedir. 2) Ekonomide devlet harcamaları yoktur. 3) Ekonomi dış ticarete açık değildir. 4) Ekonomide gecikmeler yoktur. Yani üretim ve harcamalar hemen birbirini takip etmektedir.⁴⁹

Yatırımın *kapasite yaratıcı* etkisi (dP/dt) , yatırım ile onun potansiyel sosyal ortalama verimliliğin çarpımına eşittir $dP/dt = I\sigma$. (σ) pozitif sayı olduğu müddetçe, her yeni yatırım ekonominin üretim kapasitesini ve üretimini $I\sigma$ oranında artıracaktır.

Yatırımın *gelir artırıcı* etkisi (dY/dt) ise, veri marjinal tüketim eğiliminde (c) çarpan aracılığıyla oluşur. Gelir artışı, yatırım artışı ile çarpanın $(1/1-c)$ çarpımına eşittir.

$$\frac{dY}{dt} = \frac{dI}{dt} \cdot \frac{1}{1-c} \text{ dir.}$$

Marjinal tüketim meyli (yatırım harcamaları) arttıkça çarpanın değeri artar; yatırım ve çarpanın değeri arttıkça da toplam talep, toplam gelir ve dolayısıyla büyüme artar.⁵⁰

Ancak dengeli bir büyüme olabilmesi için, yatırımın kapasite yaratıcı etkisi ile gelir artırıcı etkisi birbirine eşit olmalıdır $dP/dt = dY/dt$. Yatırımın kapasite artırıcı etkisi gelir artırıcı etkisinden büyükse, toplam arz toplam talebi aşar, stoklar birikir, işsizlik ve deflasyon oluşur. Ters durumda $dP/dt < dY/dt$ ise, toplam talep toplam arzı aşar, enflasyon görülür. Domar modelinde dengeli bir büyüme istense de eksik istihdamda toplam talebin toplam arzı

⁴⁹ Vural Savaş, a.g.e. , s.314.

⁵⁰ Henry Y.Wan, a.g.e. , s.6.

aşmasına karşı çıkılmaz; çünkü böylece artan tüketim çarpan aracılığıyla millî geliri, millî gelir de tasarrufları artırarak gelir-harcama dengesinin kurulmasını sağlar.⁵¹

R.Harrod'un (1970) Büyüme Modeli büyümenin temel unsuru olarak yatırımları alması açısından Domar'ın Büyüme Modeline benzemektedir. Ancak modelinde yatırım ve üretim artışı arasındaki ilişkiyi açıklama tarzı ile üç ayrı büyüme kavramından bahsetmesi onu Domar'ın modelinden farklılaştırmıştır. Ayrıca günümüzdeki modern büyüme teorilerinin bazıları, hareket noktası olarak Harrod'un modelini seçmektedir.

Harrod, yatırımın gelir artışına bağlı olarak ne ölçüde değişeceği ile ilgilenmiştir. Ona göre kalkınmanın temel sorunu, mevcut tasarrufları emmeye yeterli yatırım artışına imkân veren bir gelir düzeyinin olup olmadığıdır. Harrod modelinde hızlandıran kat sayısının önemli bir yeri vardır. Hızlandıran kat sayısı ($\Delta K/\Delta Y$), sermaye miktarında meydana gelen değişimin (ΔK), üretim miktarında meydana gelen değişmeye (ΔY) oranıdır ve yatırımın üretim değişmelerine olan duyarlılığını ölçmektedir. Harrod'un kullandığı bu denklem, Domar'ın denklemine benzer ancak bir fark vardır. Domar, modelinde sermayenin verimlilik kat sayısını ($\sigma = \Delta Y/\Delta K$) kullanırken; Harrod, bunun tersine eşit olan sermaye-hasıla oranını ($v = \Delta K/\Delta Y$) kullanır. Yani tek fark modelde σ yerine v 'nin kullanılmış olmasıdır. Harrod, hızlandıran kat sayısını sabit bir ilişki olarak değil, zaman içinde değişebilen bir ilişki olarak görmektedir.⁵²

Harrod, çalışmasında üç ayrı büyüme oranı olan fiilî büyüme oranı G , garantili büyüme oranı G_w ve doğal büyüme oranı G_n arasında ayırım yapmıştır. *Fiilî büyüme oranı*, dönem sonunda gerçekleşen (ex-post) bir büyüme oranı olup tasarruf eğiliminin (s) sermaye-çıktı oranına ($C = K/P$, dönem sonunda ortaya çıkan sermaye ihtiyacı veya hızlandırandır) bölünmesiyle bulunur: $G = s/C$. *Garantili büyüme oranı* ise, dönem başında (ex-ante) planlanan büyüme oranıdır ve planlanan tasarruf meylinin (s_r) planlanan sermaye-çıktı oranına (C_r) bölünmesidir: $G_w = s_r/C_r$. Garantili büyüme oranı, müteşebbisleri ekonominin gidişinden memnun bırakacak, tasarruf ve yatırım kararlarında herhangi bir değişiklik yapma gereği doğurmayacak bir büyüme oranıdır. Bu, ekonominin durgun olduğu anlamına gelmez.

⁵¹ Osmañ Demir, a.g.m. , s.4-5.

⁵² Henry Wan, a.g.e. , s.4.

Tersine ex-ante tasarruf ve yatırımların birbirine eşit şekilde arttığını, devamlı bir büyümenin olduğunu gösterir.⁵³

Dengeli büyüme olabilmesi için bu iki oranın $G=G_w$ birbirine eşit olması gerekmektedir. Ancak bu eşitliğin kendiliğinden kurulmasını sağlayacak bir mekanizma yoktur. Dolayısıyla dönem sonu sermaye miktarı (C) ile dönem başı sermaye ihtiyacı (C_r) birbirine eşit olmayabilir. Böyle bir eşitsizlik ortaya çıktığı zaman hangi büyüme oranı büyükse ekonomi bu duruma göre ya devamlı bir kalkınma ya da devamlı bir durgunluk sürecine girecektir. $G>G_w$ olduğu zaman $C_r>C$ olur, ekonomi planlananın üstünde bir performans gösterir ve gelir artar. Artan gelirle birlikte tüketim, tasarruf, yatırım artar ve ekonomi sürekli genişleme sürecine girer. Gerçek büyüme oranı garantili büyüme oranından büyük olunca ekonomi müteşebbislerin düşündüklerinden daha fazla büyüyecek ve sürekli bir sermaye yetersizliği görülecektir. Sermaye yetersizliğini gidermek için girişimcilerin sermaye miktarını artırmaya çalışmaları sıkıntıyı daha da artıracak ve sonucunda $C_r>C$ eşitsizliği genişleyecektir. $G<G_w$ olduğunda ($C_r<C$), bu sefer ekonominin performansı planlananın altında kalmıştır. Böyle bir durumda dönem başı yatırım, dönem sonu yatırımdan az olacak ve ekonomide devamlı bir aşırı kapasite olacaktır. Aşırı kapasitenin varlığı ise büyüme hızını yavaşlatır, üretim-gelir-istihdam azalır ve ekonomi sürekli daralan bir sürece girer. Ekonomide gerçekleşen ve planlanan değerler değişince $G=G_w$ eşitliği de korunamaz. Bu yüzden bu dengeyi sağlamak için devlet müdahalesine gereksinim vardır.⁵⁴

Harrod'a göre, doğal büyüme oranı ile garantili büyüme oranı arasında da bir denge olmalıdır. Maksimum büyümeyi ifade eden doğal büyüme oranı, tam istihdam düzeyinde nüfus artışı, sermaye birikimi, teknolojik gelişme ve çalışma-boş zaman tercihine bağlıken; garantili büyüme oranı, beklentilere ve sermaye birikimine bağlıdır. Bu iki oranın eşitlenmesi zordur. Garantili büyüme doğal büyümenin üstünde kalırsa ($G_w>G_n$) toplam arz toplam talepten büyük olduğu için gelecek dönemde stoklar artar, fiyatlar ve istihdam düşer, ekonomi durgunluğa girer. Tersî durumda, yani garantili büyüme doğal büyümenin altında kalırsa ($G_w<G_n$), toplam talep toplam arzı aştığından yatırım artışları teşvik edilir; fiyatlar, kârlar ve

⁵³ Daniel Hamberg, *Models of Economic Growth*, 1971, s.17-9.

⁵⁴ İlker Parasız, *Modern Büyüme Teorileri*, Ezgi Kitabevi, 1997, s.42-3.

ekonomik performans artar. Garantili büyüme doğal büyümeye yaklaşacak şekilde yukarı yönelir. Bu sebeple garantili büyümenin doğal büyümenin altında kalması daha iyidir.⁵⁵

Büyümeyi bıçak sırtı denge şartlarına bağlayan Harrod-Domar modeli yatırım çarpanı, hızlandırıcı, toplam arz gibi kavramlarla temelde Keynezyen analize dayanmaktadır. Ancak modellerinde kullandıkları bazı temel kavramların (tasarruf meyli, sermaye verimliliği kat sayısı veya bunun tersi olan sermaye-hasıla oranı) gerçek hayatta hesaplanmasının zor olduğu ve sektörler arası farklılıklar dikkate alınmadan tüm ekonomiye ait tek bir kat sayı halinde ele alınması eleştirilmektedir. Eleştirilen diğer bir nokta, üretim faktörü olarak sadece sermayeye yer verilmiş olmasıdır. Harrod, doğal büyüme oranından bahsederken dışsal olarak belirlenen emek ve teknolojik değişmelere değinirken; Domar, sermaye dışında hiçbir üretim faktörüne değinmemiştir.⁵⁶

5.2. NEO-KLASİK BÜYÜME MODELİ

Neo-klasik büyüme modeli olarak bilinen ve N.Gregory Mankiw, David Romer ve David N.Weill (1992) tarafından gerçekleştirilen çalışma, daha çok Solow (1956) modelini temel almaktadır. Bu çalışmada, Solow büyüme modelinin yaşam standardındaki uluslar arası farklılıklar ile uyuşup uyuşmadığı incelenmektedir. Büyüme sürecinde fizikî sermaye kadar beşerî sermayenin de etkili olduğu görüşü, yatay-kesit ülke verileri ile analiz edilmekte; fakir ülkelerin zengin ülkelere göre büyüme hızının ne olduğu, yaşam standardındaki gelişmenin nasıl ve ne yönde ilerlediği belirlenmeye çalışılmaktadır. Solow büyüme modelinde, tasarruf oranları ve nüfus artış hızı gibi iki dışsal değişken alınarak bu iki değişkenin durağan durumda kişi başına gelir düzeyini belirlediği gösterilmiştir. Zengin ülkelerde tasarruf oranı, fakir ülkelerde ise nüfus artış hızı daha yüksektir.⁵⁷

Dışsal olarak belirlenen tasarruf oranları, nüfus artışı ve teknolojik gelişme dikkate alındığında, Solow modelinde t dönemli Cobb-Douglas üretim fonksiyonu şöyledir:

$$Y_t = K_t^\alpha (A_t L_t)^{1-\alpha} \quad 0 < \alpha < 1 \text{ dır.}$$

⁵⁵ İlker Parasız, a.g.e. , s.45-6.

⁵⁶ Vural Savaş, a.g.e. , s.329-30.

⁵⁷ Orhan Çoban, "Eğitim, Beşeri Sermaye ve İktisadi Büyüme Etkileşimi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme", II.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, Kocaeli Üniversitesi, İzmit, 2003, s.172; Tuncer Bulutay, a.g.e. , s.10; Fatih Türkmen, a.g.e. , s.65-6; Mehtap Tunç, a.g.e. , s.196.

Y üretim, K sermaye, L emek, A teknolojik düzeyi ifade etmektedir. Modelde çıktı (Y), sermaye (K) ve etkin emeğin (AL) bir fonksiyonudur. L ve A'nın, n ve g oranları kadar içsel artacağı varsayılmıştır $L_t = L(0) e^{nt}$, $A_t = A(0) e^{gt}$.⁵⁸

Modelde üretimin sabit bir kısmının (s) yatırıma ayrıldığı varsayılmaktadır. Etkin emek birimi başına çıktı düzeyi ($y = Y/AL$), etkin emek birimi başına sermaye stokuna ($k = K/AL$) bağlıdır: $y = f(k)$. Etkin emek birimi başına sermaye stoku arttıkça (k), azalan verimler yasası gereği, çıktı önce azalarak artar ve belli bir noktadan sonra azalmaya başlar: $f'(k) > 0$, $f''(k) < 0$.⁵⁹

Büyüme k 'ye bağlı olduğundan önemli olan k 'nin artırılmasıdır. $k = sf(k) - (n+g+\delta)k$ fark denklemiyle gösterilmektedir. Denklemden s marjinal tasarruf eğilimi, k etkin emek başına sermaye stoku, n nüfus artış oranı, g emek birikimli teknolojik gelişme hızı, δ amortisman (aşınma) oranıdır. Denklemin birinci kısmı $sf(k)$ bütün tasarrufların yatırıma dönüştüğü fiili yatırımı, ikinci kısmı ise $(n+g+\delta)k$ başa baş yatırımı ifade etmektedir. Buna göre, s arttıkça etkin emek başına fiili yatırım; n, g, δ arttıkça da etkin emek başına başa baş yatırım artar.

$sf(k) > (n+g+\delta)k$ olduğunda etkin emek başına sermaye stoku ve çıktı düzeyi artar, sermaye stokunun etkinliği azalır. Ters durumda, $sf(k) < (n+g+\delta)k$ olduğunda ise etkin emek başına sermaye stoku azalır, etkinliği artar ve her iki durumda da ekonomide k^* gibi bir denge karar noktasında $sf(k^*) = (n+g+\delta)k^*$ eşitliği sağlanır. Bu eşitlik aynı zamanda büyümenin durgun durumuna (steady state) işaret etmektedir.⁶⁰

Solow modelinin odak noktası, tasarruf ve nüfus artış oranının reel gelire etkisidir. Durağan durum kişi başına gelir düzeyi şu şekildedir:

$$\ln\left[\frac{Y_t}{L_t}\right] = \ln A(0) + gt + \frac{\alpha}{1-\alpha} \ln(s) - \frac{\alpha}{1-\alpha} \ln(n+g+\delta) \text{ dir.}$$

g ve δ 'nın ülkeler arasında sabit olduğu varsayılmaktadır. g, bilgi düzeyindeki gelişmeyi yansıtmaktadır. A(0), teknoloji ile birlikte kaynak donanımı, iklim, kurumlar gibi unsurları da içerdiğinden ülkeden ülkeye değişebilmektedir. $\ln A(0) = a + \varepsilon$ eşitliğinde a sabittir. ε bir ülkeye özel şok değişkenidir.⁶¹

⁵⁸ Fatih Türkmen, a.g.e. , s.64-5; Robert Topel, a.g.m. , s.2947-8.

⁵⁹ İlker Parasız, a.g.e. , s.82-3.

⁶⁰ Osman Demir, a.g.m. , s.7.

⁶¹ Mehtap Tunç, a.g.e. , s.197.

Bu model türü kalkınma araştırmalarının, kamu harcamalarının ya da vergilerin uzun dönemde gelişmeye olan etkisini göz önüne almamıştır. Ülkeler arasındaki büyüme oranlarının niçin farklı olduğunu ve gelişmiş ülkelere sermayenin marjinal prodüktivitesinin yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelere niçin sermaye hareketinin olmadığını açıklayamamaktadır. Solow modelinde ekonomilerin sermaye birikim sürecine nereden başladığı, tasarruf oranlarının ne kadar olduğu ya da emek gücü gelişim oranlarının ne olduğu farketmez: sonuçta sıfır gelişim durumuyla karşılaşılacaktır. Neo-klasik modelde azalan verimler yasası nedeniyle, üretim arttıkça sermayenin marjinal prodüktivitesi azaldığından sermaye birikimi giderek zorlaşmakta ve uzun dönemde büyüme durmaktadır.⁶²

Ekonomideki durgunluğu kırmamanın tek yolu teknolojik ilerlemedir (veri sermaye ve emek başına daha fazla çıktı ve dolayısıyla daha yüksek gelir sağlayacak yeni yöntem ve bilgidir). Solow'un varsayımında, bütün piyasa tam rekabetçi güçler tarafından işlemekte, firmalar emeğe piyasa ücretini ödemektedir. Buluşu yapanlara, yatırımcılara, araştırmacılara ve diğerlerine yenilik ve kalkınma çabalarından dolayı bir bedel ödenmemektedir. Bir kazanç elde edilmeyince de teknolojik ilerleme ekonominin dışından gelmektedir.⁶³

Kişi başına gelirdeki uluslar arası farklılıkları anlamak için, Solow büyüme modeline beşerî sermaye değişkeni katıldığında (Mankiw, Romer, Weill tarafından), üretim fonksiyonunu şu şekilde yazmak mümkündür:

$$Y_t = K_t^\alpha H_t^\beta (A_t L_t)^{1-\alpha-\beta} \text{ dir.}$$

Eşitlikte daha önceki üretim fonksiyonuna ek olarak H beşerî sermaye stokunu belirtmektedir. S_k fizikî sermayeye yatırılan gelirin bir kısmı, S_h beşerî sermayeye yatırılan gelirin bir kısmı, $h=H/AL$ etkin emek birimi başına sermaye miktarı olduğunda ekonominin gelişimi şöyledir:

$$k_t = S_k f(k) - (n+g+\delta) k_t \text{ dir.}$$

$$h_t = S_h f(k) - (n+g+\delta) h_t \text{ dir.}$$

Solow modeline benzer şekilde, durağan durum kişi başına gelir düzeyi ise şöyledir:

$$\ln\left[\frac{Y_t}{L_t}\right] = \ln A(0) + g t - \frac{\alpha + \beta}{1-\alpha-\beta} \ln(n+g+\delta) + \frac{\alpha}{1-\alpha-\beta} \ln(S_k) + \frac{\beta}{1-\alpha-\beta} \ln(S_h) \text{ dir.}$$

⁶² Steve De Castro, "Technological Implications of New Growth Theory for the South", **Cooperation South Journal**, 1998, s.69.

⁶³ Steve De Castro, a.g.m. , s.70.

Bu eşitlik kişi başına gelirin nüfus artışı, fizikî ve beşerî sermayeye ne ölçüde bağlı olduğunu göstermektedir. α , gelire göre fizikî sermayenin payıdır ve değeri 1/3 olarak beklenmektedir. β , gelire göre beşerî sermayenin payıdır ve hesaplanması güç olduğu için değeri 1/3 ile 1/5 arasında tahmin edilmektedir. Eşitlikte Solow büyüme modelinin regresyon sonuçlarına ilişkin iki tahmin yapılmaktadır: Birincisi, $\ln(S_h)$ eşitlikteki değişkenlerden bağımsız olsa bile $\ln(S_k)\alpha/(1-\alpha)$ 'dan daha büyüktür. $\alpha = \beta = 1/3$ ise $\ln(S_k)$ 'nın kat sayısı 1 olur. Gelirden beşerî sermaye birikimine ayrılan pay değişmese bile yüksek tasarruf yüksek gelire yol açtığı için beşerî sermaye daha üst durağan durum düzeyine ulaşır. Bu nedenle beşerî sermaye, fizikî sermayenin gelir üzerindeki etkisini artırmaktadır. İkincisi, $\ln(n+g+\delta)$ 'nın kat sayısı, mutlak değer olarak $\ln(S_k)$ 'nın kat sayısından daha büyüktür. $\alpha = \beta = 1/3$ ise $\ln(n+g+\delta)$ 'nın kat sayısı -2 olur. Dolayısıyla nüfus artışının yüksek olması, kişi başına düşen gelirin daha düşük düzeyde kalmasına neden olmaktadır.⁶⁴

Mankiw, Romer ve Weill tarafından yapılan bu çalışmada, Solow büyüme modeline beşerî sermaye dahil edilerek kişi başına gelirdeki uluslar arası farklılıklar incelenmeye çalışılmıştır. Her iki modelin ampirik sonuçlarına göre $Y = K^{1/3} H^{1/3} L^{1/3}$ olarak ifade edilebilmektedir. Modelde gelirin fizikî sermaye stokuna göre elastikiyeti, gelir içinde sermayenin payı ile aynıdır. Yani fizikî sermaye için önemli dışsallıklar yoktur. Ancak dışsallıkların olmamasına rağmen kişi başına gelir düzeyinde fizikî sermayenin etkisi, Solow modeline göre daha geniştir. İki modelde niceliksel olarak bazı farklılıklar vardır. Sermayenin payının 1/3 olduğu Solow modelinde, gelirin tasarruf oranına göre elastikiyeti 1/2 iken; Solow modeline beşerî sermayenin katılmasıyla oluşan modelde bu elastikiyet 1'dir. Yüksek tasarruf oranı, beşerî sermaye birikimi değişmese bile, gelir düzeyini daha fazla artırmaktadır. Ayrıca nüfus artışı da, Solow modeline göre, gelir üzerinde daha büyük bir etkiye sahiptir. Yüksek nüfus artışı, gelirin daha düşük olmasına yol açmaktadır. Solow modelinde $(n+g+\delta)$ 'ya göre kişi başına gelir elastikiyeti -1/2 iken, beşerî sermaye modelinde bu elastikiyet -2'dir.⁶⁵

5.3. İÇSEL BÜYÜME MODELİ

İçsel büyüme teorisi, bütünüyle yeni bir teori değildir. Teorinin bazı temel fikirleri eskiye (Adam Smith'in fikirlerine) dayanmaktadır. A.Smith'e göre, emeğin prodüktivitesi

⁶⁴ Mehtap Tunç, a.g.e. , s.199-200.

⁶⁵ a.g.e. , s.201.

piyasa boyutuyla birlikte artmaktadır. İş bölümü emeğin prodüktivitesi, becerisi ve durum yapısında önemli gelişmeler sağlamıştır.⁶⁶ A.Young, 1928’de A.Smith’in analizini genelleştirerek prodüktivitedeki ve büyümedeki artışın içsel olduğunu savunmuştur. Çağdaş iktisatçılar, A.Marshall’ın dışsal ekonomiler kavramını ele alarak analizlerine katmışlardır. Buna göre artan randımanlar endüstri açısından içsel, firma açısından dışsal bir olgudur.⁶⁷

P.Romer, 1986 yılında yazdığı makale ile içsel büyüme teorisine önemli katkı yapmıştır. Romer’in çalışması A.Young, A.Marshall ve K.Arrow’un (1962 yılında çıracılık, yaparak öğrenmeye bağlı artan randımanları incelemiştir) çizgisindedir. Romer’a göre, bilgi artan randımanlı üretim faktörü olduğuna göre büyüme de artan oranlıdır yani kümülatif büyüme söz konusudur. Büyük ülkelerin genişlemeleri diğerlerinden daha fazla olduğu için ülkelerin büyüme oranları arasında bir yakınlaşma yoktur.⁶⁸

Büyümeyi ve teknolojik ilerlemeyi dışsal olarak gören neo-klasik modelin tersine, yeni büyüme teorisi, yenilikleri ve teknik gelişmeyi sağlayan aktiviteleri ayırmaktadır. Araştırma-geliştirme (AR-GE) faaliyetlerini diğer normal üretimden ayırmaktadır. Ne kadar çok kaynak AR-GE’ye ayrılırsa, yeniliklere ulaşma hızı ve büyüme oranı o kadar artmaktadır. Böylece büyüme içselleşmektedir.⁶⁹

Uzun vadeli büyüme ve ülkeler arası gelir farklılıklarını açıklamada sermaye birikimi yetersiz kaldığından, bunu açıklamaya yönelik diğer bir değişken, emeğin etkinliği (A), analize dahil edilmiştir. Emeğin etkinliğini artıran faktörlerden birisi bilgidir. Bilgi, beraberinde teknik ilerlemeyi de getirdiğinden diğer malların üretiminde girdi işlevi görürken, üretilmeyi gerektirdiğinden aynı zamanda bir çıktıdır.⁷⁰

⁶⁶ Heinz D. Kurz ve Neri Salvadori, “The New Growth Theory: Old Wine in New Goatkins”, **Colorado University Working Papers**, 1994, s.1-2.

⁶⁷ İlker Parasız, a.g.e. , s.115; İbrahim Yumuşak ve Yusuf Tuna, a.g.m. , s.4.

⁶⁸ Muhsin Kar ve Hüseyin Ağır, “Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi”, **II.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Bildiriler Kitabı**, Kocaeli Üniversitesi Yayını, İzmit, 2003, s.184; Tuncer Bulutay, a.g.e. , s.2.

⁶⁹ Joseph Cortright, “New Growth Theory, Technology and Learning: A Practitioner’s Guide”, **Reviews of Economic Development Literature and Practice**, No.4, 2001, s.2; Aykut Kibritcioglu ve Selahattin Dibooglu, “Long-Run Economic Growth: An Interdisciplinary Approach”, **Office of Research Working Paper**, No.01-0121, 2001, s.3-4; Steve De Castro, a.g.m. , s.70.

⁷⁰ Sudi Apak, “Bilgi Çağında Endojen Büyüme Modeli ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Fakirleştiren Büyüme: Türkiye Örneği”, **II.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, Kocaeli Üniversitesi Yayını, İzmit, 2003, s.162.

Büyüme üzerindeki yeni yaklaşımlar, bilgi birikmesi ve beşerî sermaye olarak iki temel görüş üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bilgi ve beşerî sermaye, azalan verimler yasasına tâbi değildir ve sınırsız teknik ilerlemeyi sağlamaktadır.⁷¹

Bilginin üretimi ve kullanımı rekabetçi piyasalar tarafından yönetilmez; bilginin rakibi yoktur. Yani bir bilgi piyasaya sunulduğunda başkaları tarafından da kolayca kullanılmaktadır. Bilgi bir kez oluşturulmuş olduğundan arz etme maliyeti sıfırdır. Rant sağlanamayacağından bilgi birikimi kazanç arzusuyla güdülenmeyecektir.⁷²

Bilgi ile ilgili bir ikinci boyut, bilginin dışarıda tutulabilirliğidir. Bir ekonominin yenilik yapabilmesi ve gelişebilmesi için eksik rekabet piyasası yer almalıdır. Büyüme üreticilerin ve buluş yapanların kâr sağlama, kazanç elde etme davranışlarından kaynaklanır. Daha da önemlisi bu kişiler monopol kârı elde etmeye çalışmaktadır. Örneğin patent yasaları, buluşu yapanlara buluşlarını kullanma imkânı tanımakta; başkalarının bu buluşu kullanmalarına, taklit etme ya da çoğaltmalarına engel olmaktadır. Bir bilgi dışarıda tutulabilir olduğu zaman, bilginin üreticileri bilginin kullanımı için bir fiyat belirleyip pozitif kazanç elde edebilir. Aksi durumda, yani bilginin dışarıda tutulabilirliği olmadığı zaman özel bir kazanç olmayacağından AR-GE çabaları teşvik edilmemiş olacaktır.⁷³

Büyümedeki diğer bir faktör beşerî sermayedir. Beşerî sermaye bireylere özgü kabiliyetlerin, bilgi ve becerilerin toplamıdır. İçsel büyüme modelleri, fiziksel ve beşerî sermayenin artan verimine dikkat çekerek Solow modelinden ayrılmaktadır. Buna göre, fiziksel ve beşerî sermayeye yapılan küçük bir yatırım veya daha fazla kaynak ayrılması çıktı üzerinde önemli değişiklikler yapacaktır.⁷⁴

Basit içsel büyüme teorilerinde sermayenin getirisi [$f(k)=ak$] sabittir. Veri tasarruf oranında sermayenin verimliliği ne kadar yüksekse, kişi başına büyüme de o kadar fazla olacaktır. Hane halkının tüketim-tasarruf seçimi, faiz oranına ve zaman (bugünü) tercihi

⁷¹ Peter Sheehan, "New Frameworks for Innovation and Growth: Theory and Policy", **Center for Strategic Economic Studies**, Victoria University of Technology, 1999, s.1-3; Lei Delsen ve Mark Schonewille, a.g.m. , s.4.

⁷² Paul M. Romer, "Why, Indeed, In America? Theory, History and The Origins of Modern Economic Growth", **NBER Working Paper**, No.5443, 1996, s.6.

⁷³ Joseph Cortright, a.g.m. , s.4-5; Aykut Kibritcioglu ve Selahattin Dibooglu, a.g.m. , s.4.

⁷⁴ Nicolai Foss, a.g.m. , s.5.

oranına bağlıdır. Hane halkının optimum tüketim büyüme oranı bu iki değişken tarafından belirlenirken, firmaların optimum noktası sermayenin marjinal prodüktivitesinin faiz oranına eşit olduğu durumdur. Sermayenin marjinal prodüktivitesi ne kadar yüksekse ve hane halkının bugünü tercihi ne kadar zayıfsa, büyüme oranı o kadar fazla olacaktır.⁷⁵

Dışsallıkların olmaması durumunda özel optimumla sosyal optimum örtüşmektedir. Dışsallıkların olduğu durumda ise firma düzeyinde azalan verimler görülürken, makro düzeyde sermayenin getirisi sabittir. Ayrıca özel optimumla sosyal optimum eşit değildir. Dışsallıkların varlığında sosyal marjinal prodüktivite özel prodüktiviteden daha yüksektir. Dolayısıyla büyüme daha fazla olacaktır.⁷⁶

Yeni teorileri eskilerden ayıran bir özellik yatırıma nasıl baktıklarıdır. Eski teoriler, sermaye birikimini büyümenin motoru olarak görmektedir. Arthur Lewis ve Nicholas Kaldor gibi Keynesyen ekonomistler, gerekli yatırımı finanse etmek için tasarrufun nasıl artırılacağı konusunda yoğunlaşmaktadır. Fakir ülkelerin az gelişmelerinin nedeni olarak tasarruf miktarının düşük olması gösterilmektedir. Kaldor'a göre tasarruf düzeyi ile gelir dağılımı arasında bir bağ vardır. Yeni büyüme teorileri ise, yatırımın (fiziksel ya da beşerî sermaye) temel belirleyicisinin ekonomideki yenilik akımı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu yenilikler dışsal değildir, kâr arayışıyla güdülenmektedir.⁷⁷

5.3.1. İÇSEL BÜYÜME MODELLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

İçsel büyüme modelleri, temel aldığı konulara göre çeşitli açılardan sınıflandırılabilir. Birçok içsel büyüme modeli artan getiriler üzerinde dururken, diğer bazı modeller tüketici faydasının büyümesini dikkate almaktadır. Bir üçüncü tip model ise büyümenin kaynakları üzerinde durmaktadır. İçsel büyümenin başlıca kaynakları: 1) Bilgi birikimi (Paul Romer), 2) Kamusal alt yapı (Robert Barro), 3) Beşerî sermaye (Robert Lucas), 4) AR-GE (Araştırma-Geliştirme) harcamalarıdır.⁷⁸

⁷⁵ İlker Parasız, a.g.e. , s.127.

⁷⁶ Tuncer Bulutay, a.g.e. , s.5-6.

⁷⁷ Steve De Castro, a.g.m. , s.71.

⁷⁸ İlker Parasız, a.g.e. , s.129.

5.3.1.1. Romer Yaklaşımı

Romer (1986, 1990), yeni büyüme teorisine önemli katkılarda bulunan kişilerin başında gelmektedir. Bilgi birikimini içsel büyümenin esası olarak gören Romer kişi başına sermayeyi değil, toplam sermaye stokunu temel alır. Kalkınma çabaları ve araştırma faaliyetleri sonucu verimli fikirler, yenilikler oluşur. Bilgi herkes tarafından kullanılabilen ve azalan verimler yasasına tâbi olmayan bir tür sermaye, kamu malıdır. Bilgi sermaye stoku, reel faiz oranının artan fonksiyonudur. Reel faiz oranı yükseldikçe bilgi sermaye birikimine ayrılan kaynak ve tasarruf miktarı artmaktadır.⁷⁹

Bilgi sermayesinin getirisi azalan olmadığı için, bilgi sermayesi talebi aşağıya doğru eğimli değildir. Bilgi sermayesi zaman tercihi oranından daha yüksek getiri sağlıyorsa, bu sermayenin talep edilen miktarı sınırsız olmaktadır. Böylece insanlar araştırma-geliştirmeye yöneldikçe kişi başına reel GSMH artmakta ve bu artış sonsuza dek sürmektedir.⁸⁰

Rivera-Batiz ve Romer'ın (1991) modelinde ekonomik faaliyetler imalat ve AR-GE olmak üzere iki sektörde sürmektedir. İmalat sektöründe tüketim ve yatırım malları üretilmekte ve girdi olarak beşerî sermaye (H), vasıfsız emek (L), fizikî sermaye (K) kullanılmaktadır. AR-GE sektöründeki üretim iki alanda olmaktadır. Biri sermaye mallarının yeni dizaynı, diğeri ise dizaynı üretilen yatırım mallarının prototip üretimidir. Birinci üretimde girdi olarak belli bir etkinlik kat sayısı, beşerî sermaye (H), genel bilimsel bilgi (A) kullanılır. İkinci üretimin girdisi olarak imalat sektöründe olduğu gibi beşerî sermaye, vasıfsız eleman ve sermaye kullanılmaktadır.⁸¹

AR-GE harcamalarının önemli olmasının nedeni, bilginin üretimi araştırma etkinliğini artırdığından sosyal getirisi özel getirisinden daha yüksektir. Bu nedenle araştırmaya ve yeniliğe ayrılacak kaynaklar büyümeyi hızlandıracaktır. 1980'li yılları inceleyen içsel büyüme teorileri, uluslar arası alanda yaşanan yenilikler, teknolojik ilerleme ve ölçek ekonomilerine,

⁷⁹ Joseph Cortright, a.g.m. , s.2-5; İlker Parasız, a.g.e. , s.130.

⁸⁰ Paul Romer, a.g.m. , s.7-8.

⁸¹ Osman Demir, a.g.m. , s.9-10.

mal farklılaştırmasına önem veren yeni uluslar arası ticaret teorisi ile paralellik göstermektedir.⁸²

Yeni büyüme teorisi, ekonomiyi sürekli bir devinim mekanizması içinde görmektedir. İnsanların bitmeyen isteklerini karşılamak için kazanç ve buluş peşinde koşmaları ekonomik büyümeyi getirmektedir. Bu süreç içinde bir yandan yeni ve daha iyi iş imkânları doğarken, diğer yandan bu imkânların bazıları kapanmaktadır. Daha iyi işlerin sonucu tüketim artmakta, yaşam standardı yükselmektedir. Buluş kabiliyeti, yeniliğin getiri oranı ve tasarruf oranını etkileyen zaman tercihi oranı, ekonomik büyüme oranını etkileyen unsurlar arasındadır.⁸³ Bu nedenle gelişen ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalayabilmeleri için beşerî sermaye, bilgi birikimi, teknolojik gelişme, bilgi akışı, AR-GE, pozitif dışsallıklar, uluslar arası ticaret ve ölçek ekonomileri konularında başarılı olmaları gerekmektedir.⁸⁴

5.3.1.2. Barro Yaklaşımı

Büyümenin bir diğer kaynağı, kamusal mallar ve alt yapı yatırımlarıdır. Robert Barro'ya göre, alt yapı yatırımları özel sermayenin prodüktivitesini artırmakta ve firma için dışsal üretim faktörü oluşturmaktadır. Firma, sermayesini artırdığı zaman üretimini artıracak, bu da alt yapı harcamalarını çoğaltacaktır.⁸⁵

5.3.1.3. Lucas Yaklaşımı

Neo-klasik büyüme modeline daha yakın olan Lucas'ın modeli (1988), içsel büyüme için dışsallığın gerekli olduğunu ileri sürmemiştir. Büyümenin temelinde beşerî sermaye birikimi vardır. Beşerî sermaye birikimi dışsal bir büyüme gösterdiğinden Neo-klasik modele uyum göstermektedir.⁸⁶ Lucas'a göre beşerî sermayenin iki kaynağı vardır. Bunlar eğitim ve yaparak öğrenmedir. Eğitim üretimin dışındaki zamanla ölçülürken, yaparak öğrenme üretim sürecinde oluşmaktadır.⁸⁷

⁸² İlker Parasız, a.g.e. , s.133.

⁸³ a.g.e. , s.131.

⁸⁴ Dörte Dömeland, "Trade and Human Capital Accumulation – Evidence from US Immigrants", **Universitat Pompeu Fabra**, 2002, s.1-26; Muhsin Kar ve Hüseyin Ağır, a.g.m. , s.184-6.

⁸⁵ İlker Parasız, a.g.e. , s.132.

⁸⁶ Nicolai Foss, a.g.m. , s.5.

⁸⁷ Roberto Ellery, a.g.m., s.1-8.

Lucas'ın beşerî sermaye modelinde çıktı düzeyi (Y), fizikî sermaye (K) ile etkin emeğin (N^e) bir fonksiyonudur: $Y = F(K, N^e)$. (t) yılında, ortalama yetenek (h) düzeyinde, (N) adet işçi, (u) kadar zaman çalıştığında, $N^e = uhN$ olmaktadır. Buna göre çalışılan süre (u) ve işçilerin ortalama yetenek düzeyi (h) arttığında, çıktı düzeyi de artmaktadır.⁸⁸

Lucas'ın modeli (1993) ayrıca, ülkeler arasındaki farklılığın nedenlerine yönelik açıklama getirmeye de çalışmaktadır. Lucas'a göre, 1960'lerden sonra Kore ve Tayvan'ın yaşadığı hızlı büyümeye karşılık Filipinler'in büyümede aynı hızı yakalayamamasının sebebi, beşerî sermaye birikimini desteklemede başarısız olmasıdır. Beşerî sermayenin fiziksel sermayeye oranına göre sermayenin marjinal produktivitesi artmaktadır. Bunun sonucunda zengin ülkelerdeki büyüme fakir ülkelere göre daha yüksektir. Ayrıca herhangi bir engel yoksa, fiziksel sermayenin hareketliliği fakir ülkeden zengin ülkeye doğrudur. Dolayısıyla ekonomiler -neo-klasik modelin öngördüğünün tersine (yakınlaşacağına)- birbirlerinden uzaklaşacak, ülkeler arası farklılıklar artacaktır.⁸⁹

Lucas'ın çalışmasından çıkan sonuca göre, uzun süre uygulanan kapalı ekonomi politikaları ülkelerin geri kalmasına neden olur. Emek faktörü mobil değilse, sermayenin hareketliliği dış ticareti güçlendirici etki yapmaz. Emek hareketliliği var ise, sağlayacağı katkılar beşerî sermayenin etkilerinin içsel olup olmaması ve dışsal yararlar sağlayıp sağlamamasına göre değişecektir. Beşerî sermayenin yüksek olduğu ülkelerde, bu kişiler daha verimlidir ve daha yüksek ücret almaktadır. Bu yüzden yoksul ülkelere doğru beyin göçü yaşanmaktadır. Bu da yoksul ülkelerin beşerî sermaye düzeyini ve gelişmesini azaltır, ülkeler arasındaki büyüme farklılığını artırır. Dolayısıyla ülkeler beşerî sermaye düzeyini artırmaya, beyin göçünü önlemeye ve diğer ülkelerin beşerî sermaye birikiminden yararlanmaya yönelik politikalar uygulamalıdır.⁹⁰

5.3.1.4. AR-GE Yaklaşımı

AR-GE yaklaşımına göre, yenilik ve AR-GE harcamaları yeni bilgiyi üretmekte, yeni bilgi de araştırma etkinliğini artırmaktadır. Dolayısıyla bilgi üretiminin sosyal getirisi özel

⁸⁸ Osman Demir, a.g.m. , s.8.

⁸⁹ Nicolai Foss, a.g.m. , s.7; Orhan Çoban, a.g.m. , s.182; Sudi Apak, a.g.m. , s.162; Fatih Türkmen, a.g.e. , s.66-7.

⁹⁰ Robert Topel, a.g.m. , s.29-49.

getirisinden fazla olduğu için pozitif dışsalılık sağlamaktadır. Bunun sonucunda araştırmaya ayrılacak daha fazla kaynak ekonomik büyümenin hızlanmasına ve tüketim mallarının çeşidinin artmasına (mal farklılaşmasının görülmesine) neden olacaktır. AR-GE harcamaları, yarattığı pozitif dışsalılıkların yanında, ortaya çıkan yeni bir teknoloji sonucu bazı eski malların piyasadan silinmesine yol açarak negatif dışsalılığa da neden olabilmektedir.⁹¹

---

⁹¹ İlker Parasız, a.g.e. , s.132-3.

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLAR ARASI EMEK GÖÇÜNÜN EKONOMİK ANALİZİ

1. ULUSLAR ARASI EMEK GÖÇÜNÜN TANIMI

Emek piyasalarındaki hareketliliğin başlıca sebebi, piyasa hakkında bilgi sahibi olmaktır. Şayet işçiler piyasadaki alternatif ücretler ve çalışma koşulları hakkında bilgi sahibiyse ürün talebi, emek verimliliği, beşerî sermaye yatırım düzeyi, ailevî koşullar ve genel ekonomik durum gibi unsurlar değiştiğinde yarar sağlayacağı düşüncesiyle iş yerini, mesleğini, coğrafi bölgeyi veya bunların bileşimlerini değiştirebilmektedir. Aynı şekilde işverenler de ekonomik şartlara bağlı olarak yeni işçi istihdam etmek, işten işçi çıkarmak, iş yerini genişletmek veya kapatmak doğrultusunda hareket edebilmektedir. Bütün bu faaliyetler emek hareketliliğinde önemli rol oynamaktadır.⁹²

Göç, bir alanda yaşayan kişi veya grupların çeşitli nedenlerle (işsizlik, düşük ücretler, daha iyi yaşam umudu, doğal afetler, savaş, terör vb) yaşadıkları yerleri bırakıp temelli veya geçici olarak bir başka yerleşim alanına gitmeleridir.⁹³ Diğer bir tanım ve en genel anlamıyla göç, kişilerin oturdukları yerleri nispeten sürekli olarak ve kayda değer uzaklıklar içinde değiştirmeleridir. Göç kavramında önemli olan iki unsur, yer ve zamandır. Kişiler göç ederken yani alan değiştirirken bir mesafe kat etmektedirler. Değişen mesafelerde yer değiştirme aynı ülkede olabileceği gibi farklı ülkeler arasında da olabilmektedir. Göçü, iç göç ve ülkeler arası göç (dış göç) şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Buna göre göç, siyasal sınırlar içindeyse iç göç (ör; Erzurum'dan İstanbul'a yönelen nüfus hareketleri), siyasal sınırlar dışındaysa dış göç (Türkiye'den Almanya'ya gitmek) olarak nitelendirilmektedir. Zaman boyutunda ise, göç edilen yerde bir yıldan fazla kalındığında Birleşmiş Milletler tarafından uzun süreli, bir yıldan az kalındığında geçici göç olarak kabul edilmektedir.⁹⁴

Yukarıda yapılan ayrıma ek olarak, göçün altında yatan amaç açısından ayırım yapmak da mümkündür. İnsanların kendileri ve aileleri için daha iyi ekonomik/sosyal şartlarda yaşamak, geleceğini iyileştirmek arzusuyla yapılan göçlere serbest veya gönüllü göç; cezalandırılma korkusu, baskı gibi davranışlar sonucu daha güvenli yer aramak için yaptıkları

⁹² John Creedy ve Keith Whitfield, "Earnings and Job Mobility: Professional Chemist in Britain", **Labor Mobility, Earnings and Unemployment**, Ed. John Creedy, 1999, s.111-7.

⁹³ İlker Parasız ve Melike Bildirici, a.g.e. , s.139.

⁹⁴ Ahmet Gökdere, **Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerindeki Etkileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1978, s.11.

göçe de zorunlu göç denmektedir.⁹⁵ Bazı araştırmacılar ve Birleşmiş Milletler gibi uluslar arası kuruluşlar, kişilerin serbest seçimlerine dayanmayan hareketliliği göç olarak kabul etmemektedir.⁹⁶ Konumuz nitelikli emeğin uluslar arası göçü olduğu için bu çalışmada iç göç kapsam dışı bırakılacak, gönüllü olarak yapılan dış göç ele alınacaktır.

2. ULUSLAR ARASI EMEK GÖÇÜNÜN TÜRLERİ

Emek göçü değişik şekillerde olmaktadır. Bunları iş yeri değişimi, meslekî değişim, coğrafi değişim ve hem meslekî hem coğrafi değişim olarak dört gruba ayırmak mümkündür.⁹⁷

İş yeri değişimi: En yaygın hareketlilik türüdür. Kişinin çalıştığı iş yerini değiştirmesidir. Meslekî ya da coğrafi bölgede bir değişim söz konusu değildir.

Meslekî değişim: Aynı yerleşim yerinde mesleğin değiştirilmesidir. Daha çok birbirine yakın meslekler arasında görülen hareketliliklerdir.

Aynı meslekte coğrafi değişim: İş gücünün mesleğini değiştirmeden bir bölgeden diğerine hareket etmesidir. Bu tür hareketlilikte yerleşim yeri ve işi değişmiştir.

Hem meslekî hem de coğrafi değişim: İş gücünün hem yaptığı işi hem de çalıştığı bölgeyi değiştirmesidir.

Göç türleriyle bağlantılı olarak, göçmenler karakteristik yapıları ve kalınan süre açısından beş kategoriye ayrılabilir. Bu kategoriler yerleşik göçmenler, işçi göçmenler, nitelikli emek, öğrenciler ve mültecilerdir.⁹⁸ Ancak bu kategoriler kesin çizgiyle ayrılmamıştır. Göçmenler bir kategoriden diğerine geçebilmektedir.

⁹⁵ Enver Yılmaz, Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle Avrupa'da Yaşayan Türkler, M.Ü. Sos.Bil.Enst. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001, s.4.

⁹⁶ Nejla Gültekin, Yurtdışına İşgücü Göçü, İşçi Dövizi ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri, M.Ü. Sos.Bil.Enst. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992, s.4.

⁹⁷ Kemal Biçerli, a.g.e. , s.262-3; İlker Parasız ve Melike Bildirici, a.g.e. , s.140.

⁹⁸ Sharon Stanton Russell ve Michael S. Teitelbaum, *International Migration and International Trade*, Worldbank, 1992, s.3-4.

Yerleşik göçmenler: Yasal veya yasal olmayan şekilde sınırdan geçen kişilerin gidilen ülkeye sürekli yerleşmesidir. Çoğunlukla ilk başlarda sürekli kalmak amaçlanmamaktadır; fakat yeni yerde kalınan süre uzadıkça göçmenin tercihi bu yönde olmaktadır.

İşçi göçmenler ya da geçici sözleşmeli emek: Genellikle düşük vasıflı, düşük ücretli işçilerdir. 1942-1964 arasında Amerika'da uygulanan Meksika tarım işçilerini destekleme programı ve 1950'lerin sonu ile 1970'lerin başı arasındaki dönemde Avrupalıların uyguladığı misafir işçi programı buna örnektir. Uygulamaların arkasındaki fikir, düşük ücretli ülkelere geçici işçi ithal ederek, emek piyasasındaki geçici boşluğu doldurma düşüncesidir. Bu işçiler aileleri olmaksızın geçici süre kabul edilmektedir. İşçinin gerekli hizmeti sağladıktan, yeterli ücreti kazandıktan ve yeni beceriler öğrendikten sonra ülkesine geri döneceği düşünülmektedir.

Nitelikli emek gücü: Teknik personelin, profesyonellerin ve yetişmiş işçinin çoğunlukla kısa süreli hareketliliğidir. Bu çeşit göç çok uluslu şirketlerin kendi bünyesinde yaptığı transferleri içerir.

Öğrenciler: Bu tür göçmenler sınırlı süre için kabul edilmektedir ve öğrenciyken çalışmalarına izin verilmemektedir. Birçok durumda, ya verilen süreyi izinsiz aşarak ya da yasal süreçlerle sürekli göçmen kategorisine geçebilmektedirler.

Mülteciler: Kategoriler içerisinde en umutsuz ve bazı noktalarda da en ayrıcalıklı olan gruptur. Birleşmiş Milletler mülteciyi ırk, din, milliyet vb. gibi nedenlerle cezalandırılmaktan korktuğu için daha güvenli yer arayan, sığınma talep eden kişi olarak tanımlamaktadır. Geliştirilmiş tanımlama sivil savaş, çevresel kriz ve genelleşmiş şiddetten kaçmayı da dahil etmektedir.

3. ULUSLAR ARASI EMEK GÖÇÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

Uluslar arası emek göçünü tarihsel gelişim çizgisinde genel olarak iki gruba ayırabiliriz. Bunlardan ilki deniz aşırı göçler, diğeri Avrupa-içi göçlerdir. Bu ayrım kesin çizgilerle ayrılmamıştır; çünkü bu göç türlerinin her ikisi de tarihin belirli döneminde (örn; 19.yy'ın ortalarında) beraber var olmuştur.

3.1. DENİZAŞIRI GÖÇLER

Kişilerin özgürce hareket edebileceği, ülkeler arası serbest iş gücü göçlerine 19. yüzyıl başlarına kadar rastlanmamaktadır. İlk Çağlarda geçerli olan kölelik düzeni, Orta Çağda baskın olan klise öğretisi ve feodalist yapı, kişisel özgürlükleri ve hareket alanını sınırlayıcı özellik taşımaktaydı.⁹⁹

Merkantilist dönemde de dışa göç (emigration) engellenmişti; çünkü fazla nüfus ücretleri düşürerek ihracat hacmini yükselteceğinden servet olarak kabul ediliyordu. Ancak yerli endüstrinin korunması ve geliştirilmesi amacıyla nitelikli yabancı iş gücünün içe göçü (immigration) teşvik edilmekteydi. Bu sınırlayıcı davranış o döneme rastlayan Amerika'nın keşfedilmesi ve Avrupa'nın bu yeni kıtaya doğru gelişen göç olgusuyla bağdaşmaz gibi görünmektedir; fakat önceleri değerli madenlerin işlenmesi ve ticaret merkezlerinin kurulması için kullanılan yeni topraklar, Avrupa'dan kitle halinde göç etmeyi gerektirmemişti. Gerekli iş gücü ise Afrika'dan getirilen zencilerle karşılanmaktaydı. Sonraları 1619-1776 arasında 10 milyon Afrikalının yanında, 17. ve 18.yy'da sırasıyla 250 bin ve 1.5 milyon beyaz da (Çoğunluğu siyasi ve dini baskılardan kaçan İngiliz'lerdi) yeni kıtaya göç etmiştir. İki asır süren bu denizaşırı göçler (1914'lere kadar), günümüz Avrupa ülkelerinde görülen göçlerden farklıydı; çünkü zenci köleler ve beyazlar zorla yeni kıtalara taşınmıştı.¹⁰⁰

3.2. AVRUPA-İÇİ GÖÇLER

Liberal düşüncenin gelişmesi ve daha sonra sanayi devrimiyle birlikte 19. ve 20. yüzyılın başlarında Avrupa'dan, başta Amerika olmak üzere diğer kıtalara kitlesel göç gerçekleşmeye başlamıştı. 19. yüzyılın ilk yarısında bilim ve teknolojiadaki gelişmeler ve tarımdaki verimlilik artışıyla birlikte kırsal iş gücü, yeni kapitalist üretim tarzıyla rekabet edemeyince yeni sanayileşen şehirlere göç ederek endüstride çalışmaya başladı. Bu şehirlerde yerel emek rezervlerin tamamı kullanıldığı için diğer alanlardan gelecek iş gücüne ihtiyaç artıyordu.¹⁰¹

⁹⁹ Ahmet Gökdere, a.g.e. , s.11.

¹⁰⁰ Berrak Kurtuluş, *Amerika Birleşik Devletleri'ne Türk Beyin Göçü*, Alfa Yayını, 1999, s.5; Ahmet Gökdere, a.g.e. , s.11-2.

¹⁰¹ Stephen Castles ve Godula Kosack, *Immigration Workers and Class Structure in Western Europe*, Oxford University Press, 1985, s.15.

İş gücü talebi konjonktürel dalgalanmalarla doğrudan bağlantılı olduğu için ekonomik gelişme dönemlerinde iş gücü talebi artarken, daralma dönemlerinde bunun tersi geçerlidir. O dönemde dünyanın sanayi ve malî merkezi İngiltere idi. Sanayinin gelişme dönemlerinde gereken iş gücü miktarı artarken, ekonomik daralma dönemlerinde açığa çıkan iş gücü fazlası Amerika, Avustralya gibi yeni yerleşim bölgelerine yöneldi. Ayrıca İngiltere'den bu bölgelere gelen sermaye, yatırımlara dönüşerek göçü daha da artırdı. ABD'ye göç edenlerin başlıcaları İngiliz, Alman, İtalyan, İskandinav, İsviçreli, Kanadalı ve Hollandalılardı. 1846-1924 arasında yeni yerleşim bölgelerine giden Avrupalıların sayıları 50 milyon dolayındaydı.¹⁰² Bu dönemdeki göç nedenleri kıtlık, tarımdaki yeni örgütlenme biçiminin yol açtığı işsizlik, düşük hayat seviyesi, siyasal kararsızlık, cezalandırılma korkusu gibi ekonomik ve siyasî nedenlerdi. Amerika'nın sağladığı özgür ortam ve kişisel atılım şansı ise çekici etken olmaktaydı.¹⁰³

1914'lere kadar süren deniz aşırı göçler, savaşın yarattığı milliyetçilik akımıyla önemini yitirdi. I.Dünya Savaşı ve arkasından gelen 1929-30 dünya ekonomik bunalımıyla birlikte, işçi kabul eden başlıca ülkeler içe göçü önleyici önlemler almaya başladılar. 1905-1914 arasında Arjantin, Avustralya, Brezilya, Kanada ve ABD'ye yılda 1.4 milyon civarında göç gerçekleşirken; 1920-29'da bu sayı 500 bine, 1930-39 döneminde ise 100 bine düşmüştür. Sayısının düşmesinin yanında, göçün yönü de değişmiştir. Bu dönemde geleneksel dışa göç ülkelerinde, geri dönenler gidenlerden bile fazlaydı.¹⁰⁴

İki savaş arası dönemde uluslar arası iş gücü akımı zayıflamıştı. Yabancıların toplam nüfus içindeki oranı birçok ülkede azaldı. Ancak iki ülke, Fransa ve Almanya, genel çizgiden farklı bir gelişim gösterdi. Fransa'da savaştan sonra çok sayıda ölü ve yaralı vardı. Bu durum emek arzının azalmasına neden olurken doğum oranlarının düşük olması tabloyu daha da kötüleştirmişti. Fransa, iş gücünde ortaya çıkan açığı kapatmak için Polonya, Çekoslovakya ve İtalya ile anlaşma yaparak göç kabul etti. 1921-1931 arasında Fransız nüfusundaki artışın %75'i göçten kaynaklanmaktadır. Almanya'da 1933'ten sonra savaş ekonomisinin yarattığı üretim genişlemesi emek talebini artırmıştı. Alman işsiz rezervleri kısa süre içinde

¹⁰² Timothy J.Hatton ve Jeffrey G.Williamson, *The Age of Mass Migration: Causes and Economic Impact*, Oxford University Press, 1998, s.7-9, 60-6; Ahmet Gökdere, a.g.e. , s.12-3.

¹⁰³ Ahmet Gökdere, a.g.e. , s.12-3; Berrak Kurtuluş, a.g.e. , s.5.

¹⁰⁴ Brinley Thomas, "Migration-Economic Aspects", *International Encyclopedia of Social Sciences*, Cilt.X, 1968, s.297.

kullanılınca yakın ülkelerle yapılan anlaşmalar doğrultusunda yabancı işçi istihdam edildi. Almanya'da 1939'a kadar 525 bin yabancı işçi vardı.¹⁰⁵

1945'te II.Dünya Savaşı bittikten sonra Avrupalı ülkelerin çoğu içe göç üzerindeki sınırlamaları kaldırdı. Savaş sonrası ABD'nin yardımıyla (Marshall yardımı) hızla kalkınma sürecine giren Avrupa ülkelerinin daha fazla iş gücüne ihtiyaç duyması, kıta içi göçleri artırmıştı. Yani ABD sermayesinin Avrupa'da kullanılması, iş gücü hareketinin yönünü değiştirmişti.¹⁰⁶

Savaş sonrasında Avrupa-içi göçler zaman içinde değişik görünümeler kazandığından, bu göçleri alt dönemlere ayırarak incelemek daha yararlı olacaktır.

3.2.1. 1945-57 Dönemi

1945-52 yılları arasında ABD'nin Avrupa'ya yaptığı maddî yardım, ülkelerin kalkınmasında önemli rol oynamıştır. 1952'de sona eren bu uygulama, yerini askerî yardım ve Amerikan özel sermayesine bırakmıştır. Marshall yardımı Avrupa-içi iş gücü akımını etkilemişse de kıta-içi akıcılığı artıran asıl faktör ekonomik ve demografik ortamdır.¹⁰⁷

Savaş sonrasında İtalya ve F.Alman ülkelerinin ekonomileri çöküntü, işsizlik ve enflasyon içindeydi. Kadın-erkek dengesi bozulmuştu. Özellikle Fransa ve Almanya'da faal nüfus azalmıştı. Ekonomik canlanma açısından daha elverişli ortamda bulunan Fransa, iş gücü ihtiyacını karşılamak için yabancı işçi ithal etmeye çalışıyor, bunu teşvik edici önlemler alıyordu. 1946, 1947 ve 1951'de yapılan anlaşmalar çerçevesinde İtalyanlar Fransa'ya göç etmeye başlamıştı. Bu dönemde Fransa, bazı Alman işçileri ve Doğu Avrupalı mültecileri de kabul etmişti.¹⁰⁸

1952 yılına kadar Almanya bir dışa göç ülkesi konumundayken, bu tarihten sonra durum tersine dönmüştü. İhracatın artması ve sermaye girişi, işçi talebinde canlanmaya sebep olmuştu. 1952-57 arasında Almanya artık iş gücü ithalatçısı bir ülke haline gelmişti. 1950 ile

¹⁰⁵ Stephen Castles ve Godula Kosack, a.g.e. , s.22-3.

¹⁰⁶ Ahmet Gökdere, a.g.e. , s. 14.

¹⁰⁷ a.g.e. , s.14.

¹⁰⁸ Stephen Castles ve Godula Kosack, a.g.e. , s.32-3.

1961 (Berlin Duvarı'nın inşası) arasında 2.6 milyon kişi Alman Demokratik Cumhuriyeti'nden Federal Almanya'ya göç etmiştir.¹⁰⁹

3.2.2. 1957-1973 Dönemi

Bu dönemde Avrupa hükümetlerinin ikili anlaşmalar çerçevesinde yabancı iş gücü ithaline ilgileri artmıştı. Hatta bu konuda birbiriyle rekabete bile girmişlerdi. Almanya 1957'de İtalya ile anlaşma yaparak daha önce Fransa'ya giden İtalyan işçilerini kendi ülkesine çekmeye çalışıyordu. Fransa ise bu tarihte İspanya ile anlaşma yaparak İspanyol iş gücünü çekmeye yöneldi.¹¹⁰

Bir önceki dönemde (1945-1957) başlıca iş gücü ihracatçısı ülke İtalya idi. İtalya'dan göçen işçiler çoğunlukla Kuzey İtalya'dandı. Bu bölgedeki gelişmeler, endüstrileşme eğilimleri, önerilen çalışma koşullarının çekiciliğiyle birlikte Avrupa'daki İtalyanlar yurtlarına geri dönmeye başladılar.¹¹¹ Güney İtalya'dan Avrupa ülkelerine işçi akımı yine sürmekteydi; ancak 1950'lerin sonunda İtalya artık iş gücü ihracatçısı ülke konumunda değildi. Bu durumda iş gücü talebinde bulunan ülkeler yeni alanlara yönelmek zorunda kaldılar. Fransa, Almanya, Belçika, İsviçre, Hollanda, Lüksemburg, Avusturya ikili anlaşmalar çerçevesinde Yunanistan, Türkiye ve Yugoslavya'dan iş gücü ithal etmeye başladılar. Böylece 1960'ların başından itibaren Yunanistan, Türkiye ve Yugoslavya önemli iş gücü ihracatçısı ülke haline geldiler.¹¹²

Bu gelişmelerle birlikte 1950 başlarındaki güneyden kuzeye olan göç akımına, Akdeniz yöresinin (Yunan, İtalyan, İspanyol, Portekiz, Yugoslav, Türk, Tunus ve Fas) nüfus fazlasına sahip az gelişmiş ülkelerinden Batı'nın endüstrileşmiş ülkelerine yönelen yeni Batı tipi göçler eklenmiştir.

¹⁰⁹ Klaus F. Zimmermann, "Tackling the European Migration Problem", *Journal of Economic Perspectives*, Cilt.9, No.2, 1995, s.46; Nejla Gültekin, a.g.e. , s.8.

¹¹⁰ Ahmç Gökder, a.g.e. , s.16.

¹¹¹ Brinley Thomas, *Migration and Economic Growth*, Cambridge University Press, 1954, s.86-92.

¹¹² Duncan Miller ve İhsan Çetin, *Migrants, Workers, Wages and Labor Markets: Emigrant Turkish Workers in the Federal Republic of Germany*, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1974, s.1-3.

3.2.3. 1974-1988 Dönemi

1973'teki petrol bunalımı ve onu izleyen stagflasyon döneminde yabancı iş gücüne tepkiler artmaya başlamış, işçi ithalatçısı ülkeler AET dışından iş gücü alımını durdurmaya yönelmişlerdir. Yabancı emek üzerinde sınırlamalar olmasına rağmen geri dönüşü sağlamak zordu. Tersine, aile üyeleri göç etmeye devam ediyordu. Yabancı nüfusu, yüksek doğum oranı ve mültecilerin kabulüyle daha da artıyordu. 1974-1975'te göçte düşüş olduktan sonra, özellikle Fransa ve Almanya'da, 1976'da içe göç tekrar artmaya başlamıştır. Göçü sınırlayıcı dönemde aile ve politik göçün yanında, illegal göçmenlerin sayılarında da önemli bir artış olmuştur.¹¹³

3.2.4. 1988 Sonrası

1988'den sonra Doğu-Batı göçü ve güçlü bir mülteci akımı oldu. Tahminlere göre 1987'de Avrupa'daki mültecilerin sayıları yaklaşık 190.000 iken, 1992'de bu sayı 700.000'e çıkmıştır. Doğu-Batı göçünde ise, göçmenlerinin büyük bir çoğunluğunu (1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla) etnik Almanlar oluşturmaktaydı. 1992'de 1.5 milyon yeni göçmen Almanya'ya girmişti.¹¹⁴

1980'ler boyunca ve 1990'ların başında birçok gelişmiş ülkede göç akımı artarken, 1993'te durum tersine döndü. Göçmen sayısında sabitlenme ve bazı durumlarda düşme gözlemlendi. Ayrıca son yıllarda göç trendinde görülen diğer gelişmeler mülteci göçmen sayısında düşüş, aile göçünün diğer göç kategorileri içinde payının artması, akımda geleneksel ülkelere (Amerika, Kanada, Almanya, Fransa gibi) göçün devamı, geçici işçi ve yüksek nitelikli iş gücü akımının payının artması olarak sıralanabilir.¹¹⁵

1980'ler sırasında ve 1990'ların başında göç artışının yansıması olarak, 1988-1998 arasında OECD bölgelerinde yabancı nüfus stoku 13 milyonun üzerinde artarak yaklaşık 57 milyona ulaşmıştır ki, bu sayı toplam nüfusun %7'sine eşittir (Tablo 1). Avrupa'da bu oran

¹¹³ Klaus Zimmermann, a.g.m. , s.47.

¹¹⁴ a.g.m. , s.47.

¹¹⁵ Trends in International Migration, OECD, Paris, 1997, s.13-23.

1998'de aşağı yukarı %5 iken, Avustralya ve Kanada'da yaklaşık %20 ve ABD'de %10'dur.¹¹⁶

Tablo 1. Seçilmiş OECD Ülkelerindeki Yabancı ve Yabancı Doğumlu Nüfus

	Mutlak Sayı Olarak (Bin)		Toplam Nüfusun Yüzdesi Olarak	
	1988	1998	1988	1998
Avustralya	3 753	3 908	22.3	21.1
Avusturya	344	737	4.5	9.1
Belçika	869	892	8.8	8.7
Kanada	4 343	4 971	16.1	17.4
Danimarka	142	256	2.8	4.8
Finlandiya	19	85	0.4	1.6
Fransa	3 714	3 597	6.8	6.3
Almanya	4 489	7 320	7.3	8.9
İrlanda	82	111	2.4	3.0
İtalya	645	1 250	1.1	2.1
Japonya	941	1 512	0.8	1.2
Hollanda	624	662	4.2	4.4
Norveç	136	165	3.2	3.7
Portekiz	95	178	1.0	1.8
İspanya	360	720	0.9	1.5
İsveç	421	500	5.0	5.6
İsviçre	1 007	1 348	15.2	19.0
İngiltere	1 821	2 207	3.2	3.8
ABD	19 767	26 300	7.9	9.8
Toplam	43 571	56 719	5.7	6.9

Kaynak: Coppel, Dumont ve Visco, 2001. s.10

4. ULUSLAR ARASI EMEK GÖÇÜNÜN NEDENLERİ

Uluslar arası iş gücü hareketinin karmaşık yapısına ve çok çeşitli sebeplerine rağmen, göçün nedenlerini genel çerçevede itici ve çekici faktörler olarak ayırmak mümkündür. İtici faktörler, göç eden kişilerin ülkelerini bırakmalarına neden olan unsurlardır. Çekici faktörler ise, gidilen ülkede göçmene çekici gelen, göçe teşvik eden faktörlerdir.¹¹⁷

İtici faktörler işsizlik, yoksulluk, eksik istihdam, düşük ücret düzeyi, kötü çalışma koşulları gibi başta ekonomik nedenler olmak üzere hızlı nüfus artışı, ölüm oranlarının yüksekliği vb. kapsayan demografik faktörler ve bunları takip eden sosyal, siyasal, kültürel nedenlerden oluşmaktadır.¹¹⁸

¹¹⁶ Jonathan Coppel, Jean Christophe Dumont ve Ignazio Visco, "Trends in Immigration and Economic Consequences", *OECD Working Papers*, No.284, 2001, s.9-10.

¹¹⁷ Stephen Castles ve Godula Kosack, a.g.e. , s.26.

¹¹⁸ Sharon Stanton Russell ve Michael Teitelbaum, a.g.e. , s.5.

Ekonomik nedenlerin en başta geleni, göç veren ve göç alan ülke arasındaki gelir farklılığıdır (Tablo 2). Göç veren ülke çoğunlukla az gelişmiştir ve hızlı nüfus artışına sahiptir. Bu nedenle kişi başına düşen gelir azalmakta, işsiz sayısı artmaktadır. Kişiler de sosyal ve ekonomik yaşam standardını yükseltmek için daha fazla gelir ve imkân sağlayacağını düşündüğü ülkelere göç etmektedir. Ayrıca gelirin ve kamusal hizmetlerin dağılımında birey, köy-şehir ve bölgesel bazda adaletsizlik, kişi ya da kişileri göçe iten nedenler arasındadır.¹¹⁹

**Tablo 2. Göç Veren Ülkenin Göç Alan Ülkeye Göre Kişi Başına Gelir Düzeyi
PPP \$, 1997**

Göç alan ülke	Ortalama göçmen sayısı (bin)	Toplam göçmenin yüzdesi	Göç veren ülkenin kişi başına gelir düzeyi	Göç veren ülkenin kişi başına gelir düzeyinin göç alan ülkeninkine oranı
Avustralya	87.4	66.6	12 265	60.7
Kanada	207.3	48.6	9 900	44.0
Fransa	77.5	55.3	6 231	28.3
Almanya	679.3	49.9	10 016	47.1
İtalya	111.0	67.4	8 279	40.8
Japonya	243.9	67.3	10 387	43.2
Hollanda	75.6	43.2	15 497	73.4
İsviçre	77.5	50.4	19 262	76.3
İngiltere	219.8	89.4	14 832	71.5
ABD	773.8	77.8	6 371	22.0

Kaynak: Coppel, Dumont ve Visco, 2001, s.13

Gelir farklılıkları göç için tek neden değildir. Bunun yanında hareketliliğin politikalarla engellenmemesine ve göçün beklenen fayda-maliyetini etkileyen diğer faktörlere de bağlıdır. Ayrıca belli bir yılda nispi gelirlerdeki ayrılık statik ölçümdür ve göçün yaşam boyu beklenen fayda-maliyetini içermez.

Göçün esas belirleyicisi olan ekonomik faktörlerin yanında ekonomik olmayan diğer unsurlar da göç kararında önemli rol oynamaktadır. Başka bir şehirde/ülkede yaşamının verdiği psikolojik stres, dil ve kültür farklılığı, sosyal yardımların olup olmaması kişinin göç kararında ve ülke tercihinde belirleyici olabilmektedir. Ekonomik ve ekonomik olmayan maliyetlerde, gidilen ülkede göçmenin yakınlarının ya da bağlarının olması maliyetleri kısmen hafifletmektedir. Bu yüzden de ülke tercihinde güçlü etkileri vardır.¹²⁰

¹¹⁹ Marie Helene Libercier ve Hartmut Schneider, **Migrants: Partners in Development Cooperation**, OECD, 1996, s.15-23.

¹²⁰ Madeline Zavodny, "Welfare and the Locational Choices of New Immigrants", **Federal Reserve Bank of Dallas**, 1997, s.2-8.

Çekici faktörler. Batı Avrupa'nın ve diğer gelişmiş ülkelerin ekonomik, demografik, sosyal ve siyasal yapılarının bileşimidir. Daha önce tarihsel gelişimde bahsedildiği gibi, II.Dünya Savaşı'ndan sonra hızla kalkınmaya başlayan Batı Avrupa ülkelerinin iş gücü ihtiyacında önemli bir artış oldu. Bunun değişik nedenleri vardır: Bir yandan sanayinin gelişimi doğrultusunda iş gücü talebi artarken, diğer yandan emek arzındaki daralma iş gücü kıtlığı yaratmaktadır.¹²¹ İş gücü arzındaki daralma; doğum oranlarının azalması, yaşam süresinin uzaması, iki dünya savaşı sırasında çok sayıda ölümler, kadınların iş gücüne katılım oranlarının az olması, daha erken yaşta emekli olunması, eğitime verilen önemin artması ve eğitim süresinin uzamasının öğrencilerde işe girme oranını azaltması gibi etkenlerden kaynaklanmaktadır.¹²² Diğer taraftan gelişmiş ülkelerde iş gücünün eğitim ve nitelik seviyesi yükseldiğinden ağır, yorucu, düşük ücretli ve dezavantajlı işleri yapacak nitelsiz işçilerin sayıları azalmıştır. Yerli işçiler de bu işleri yapmak istemediklerinden, ucuz yabancı iş gücüne talep artmaktadır.¹²³

Yabancı nüfusun nitelikleri yerli nüfustan bazı noktalarda ayrılmaktadır. Göç alan ülkelerin büyük çoğunluğunda yabancı yetişkin nüfusunun yarısından çoğu liseden daha düşük eğitim düzeyine sahiptir (Tablo 3). Bu durum daha çok geçmişte imalat sanayinde, düşük vasıflı ve ucuz işçiye olan talebi yansıtmaktadır.¹²⁴ Birçok Avrupa ülkesi, yabancı iş gücünü çoğunlukla hizmet sektöründe, ithalata rakip endüstrilerde çalıştırmaktadır. Avustralya ve Kanada gibi yerleşime dayalı ülkelerde ise sanayide, bilgi-iletişim-teknoloji üreten ve kullanan sektörlerde teknisyen ve mühendis gibi nitelikli emeğin oranı yerli nüfusa göre daha fazladır (Tablo 4). Ayrıca Amerika ve diğer bazı ülkelerde mevsimlik işçi gibi geçici göçmenler daha çok tarımsal sektörde yoğunlaşmaktadır.¹²⁵

¹²¹ Kadir Turan, *Almanya'da Türk Olmak*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara, 1967; Peter Schaeffer, "Human Capital Investment Decisions of Immigrants", *West Virginia University Working Papers*, 2002, s.3-4.

¹²² Ahmet Gökdere, a.g.e. , s. 104-118.

¹²³ Marie Helene Libercier ve Hartmut Schneider, a.g.e. , s.15-6.

¹²⁴ Madeline Zavodny, "Immigrant Selectivity: Evidence from Occupational Distributions", *Federal Reserve Bank of Atlanta*, Working Paper, No.2000-12, 2000, s.1-3; Felix Büchel ve Joachim R.Frick, "Immigrants in the UK and the West Germany-Relative Income Position, Income Portfolio and Redistribution Effects", *IZA Discussion Paper*, No.788, 2003, s.1-17.

¹²⁵ Jonathan Coppel vd., a.g.m. , s.9-14.

Tablo 3. Seçilmiş OECD Ülkelerindeki Yabancı ve Yerli Yetişkin Nüfusun Eğitim Düzeylerine Göre Sınıflandırılması

	1995-98 ortalama, yüzde olarak					
	İlk ve Ortaokul Düzeyi		Lise Düzeyi		Üniversite ve Üstü Düzeyi	
	Yabancı	Yerli	Yabancı	Yerli	Yabancı	Yerli
Amerika	35.0	15.7	24.1	35.0	40.9	49.3
Almanya	48.5	13.2	37.0	62.2	14.4	24.6
Fransa	63.3	33.4	22.9	45.4	13.8	21.1
İtalya	47.1	56.3	38.3	34.3	14.6	9.3
İngiltere	65.1	43.9	14.7	32.5	20.2	23.7
Kanada	22.2	23.1	54.9	60.3	22.9	16.6
İsveç	30.8	20.4	41.5	50.3	27.7	29.3

Kaynak: Coppel, Dumont ve Visco, 2001, s.11

Tablo 4. Yabancı ve Yerli İşçilerin Sektörlere Göre İstihdam Oranları
1995-98 Ortalaması

	Tarım		Sanayi		Hizmet	
	Yabancı	Yerli	Yabancı	Yerli	Yabancı	Yerli
Avustralya	2.2	5.8	26.7	20.7	71.1	73.4
Avusturya	1.3	7.6	42.0	29.2	56.7	63.2
Belçika	1.1	2.7	35.9	27.1	63.0	70.3
Kanada	2.4	4.7	24.6	19.6	73.0	75.7
Danimarka	4.4	3.9	22.9	26.6	72.7	69.5
Finlandiya	3.6	7.7	23.5	27.6	72.9	64.7
Fransa	3.2	4.8	38.2	26.0	58.7	69.3
Almanya	1.4	3.1	46.3	34.1	52.3	62.8
Yunanistan	3.9	19.9	41.3	22.5	54.7	57.6
İrlanda	3.7	11.0	25.2	28.3	71.2	60.8
İtalya	6.8	6.6	34.9	32.2	58.3	61.2
Japonya	0.3	5.5	64.1	61.6	35.6	33.0
Lüksemburg	1.6	3.8	28.3	20.0	70.1	76.2
Hollanda	2.1	3.8	28.3	22.9	69.7	73.4
Portekiz	1.9	12.8	38.8	32.5	59.3	54.7
İspanya	7.5	8.5	20.7	30.1	71.8	61.4
İsveç	1.5	3.3	27.2	25.7	71.3	71.0
İngiltere	0.7	1.9	20.2	27.4	79.1	70.7
Amerika	4.2	2.4	26.2	22.6	69.5	75.0
Toplam	3.3	4.3	29.2	27.4	67.5	68.4

Kaynak: Coppel, Dumont ve Visco, 2001, s.12

5. BEŞERİ SERMAYE OLARAK ULUSLAR ARASI EMEK GÖÇÜ

Göçü beşerî sermayeye yapılan bir yatırım olarak gördüğümüzde, fiziksel sermaye yatırımı gibi, yapıldığı dönemde kişiye maliyet yükleyen ancak ilerleyen dönemlerde getiri sağlayan faaliyetlerdir. Eğitim yatırımıyla kişi nasıl ki sahip olduğu bilgi, beceri, tecrübelerini artırarak gelir sağlayabiliyorsa göçle de kişiler beşerî sermaye stoklarını artırarak gelir sağlayabilmektedir.¹²⁶

Göçün de maliyet ve getirisi olduğuna göre göçmen birimi (birey veya aile) bir ülkeden diğerine göç edip etmeme kararı verirken bu maliyet ve getirileri göz önüne alacaktır.

Göçün maliyetleri taşınma, yiyecek, barınma gibi doğrudan maliyetler ile alternatif maliyetleri (yolculuk, iş arama ve yeni işi öğrenme sürecinde vazgeçilen maliyetler) kapsamaktadır. Vazgeçilen maliyetler göç edilen yerin uzaklığı ile artmaktadır. Doğrudan ve alternatif maliyetlerin yanında, kişinin yeni bir ülkede ve kültürde yaşamasının, çevresini değiştirmesinin getirdiği psikolojik maliyetler de vardır.¹²⁷ Göçe, eş ve çocuklar da katıldığında göçün maliyeti daha da yükselmektedir.¹²⁸

Birey için göçün parasal getirisi, kişinin başka bir yere taşınarak elde ettiği reel gelir akımındaki pozitif veya negatif artışı içermektedir. Bu artış nominal kazançlar, istihdam maliyetleri ve fiyatlardaki değişimden ya da bu üçünün bileşiminden doğmaktadır.¹²⁹

Mesleksel kompozisyon, yaş, cinsiyet gibi değişkenlerin yanında okullaşma, meslekî eğitim, deneyim gibi beşerî sermaye yatırımları gelir farklılıklarını doğurmakta ve bu farklılık göçün getirisini oluşturmaktadır. Eğer piyasa güçleri belli bir meslekte nispi ücretleri düşürürse, çalışan ya daha düşük ücret alarak sermaye kaybı ile karşılaşacak ya da kendisine yatırım yaparak gelirini artıracaktır. Bir meslekteki ücret düşüşü yerelse, göç tek başına

¹²⁶ Siegfried Berninghaus ve Hans Günter Seifert-Vogt, "A Microeconomic Model of Migration", **Migration and Development**, Ed. Klaus F. Zimmermann, 1992, s.4.

¹²⁷ Mary Jean Bowman ve Robert G. Myers, "Schooling, Experience and Gains and Losses in Human Capital Through Migration", **Journal of the American Statistical Association**, No.62, September 1967, s.877.

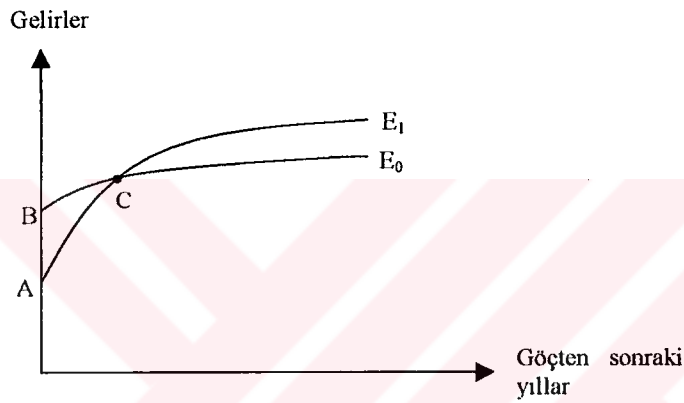
¹²⁸ Timothy J. Hatton ve Jeffrey G. Williamson, a.g.e., s.11-2.

¹²⁹ Larry A. Sjaastad, "The Cost and Returns of Human Migration", **Journal of Political Economy**, October 1962, s.85.

yeterli olabilir; ancak ulusal düzeydeyse, kişinin becerilerini artırması şartıyla göç işe yarayabilmektedir.¹³⁰

Göçün parasal olmayan getirisi ise, pozitif veya negatif olarak, kişinin önceki oturduğu yere kıyasla yeni yer seçimini yansıtmaktadır. Ulaşım, yaşam standardı, tüketim memnuniyeti/memnuniyetsizliği, ücretler, kira, büyük şehirde yaşamının getirdiği olumlu-olumsuz yanlar, ayrımcılık, verimlilik, etkinlik vb. konularda iki yerleşim alanında farklılıklar olabilmekte ve göçmenleri değişik şekilde etkileyebilmektedir. Eğer sonuç kişi açısından olumluysa getiri pozitif, olumsuzsa göçün getirisi negatiftir.¹³¹

Şekil 5: Bireyin Göç Kararı

Kişi göç edip etmemeye karar verirken göçün maliyet ve getirilerini karşılaştırır. Eğitim yatırımında olduğu gibi, göç kararında da fayda ve maliyetler bugünkü değere göre hesaplanır. Getirilerin bugünkü değeri maliyetlerin bugünkü değerinden büyükse göç kararı verilir.¹³² Bireyin göç kararını yaş-gelir profili çerçevesinde incelediğimizde (Şekil 5), şekilde E₀ göç yapılmadığında elde edilecek gelir profilini, E₁ ise göç yapıldıktan sonra elde edilecek gelir profilini göstermektedir. ABC alanı göçün maliyetini ifade ederken, E₀ ile E₁ gelir profili arasında kalan alan ise göçün getirilerini göstermektedir. Göç edilecek yerdeki gelirlerin net bugünkü değerleri (göçün getirisi eksi maliyeti) şimdi bulunulan yerdeki gelirlerin bugünkü değerinden fazla ise göç kararı alınır.¹³³

¹³⁰ Katherine L. Bradbury, "Education and Wages in the 1980s and 1990s: Are All Groups Moving Up Together", *New England Economic Review*, First Quarter 2002, s.20-7; Lykke Andersen, "Low Social Mobility in Bolivia: Causes and Consequences for Development", *Kiel Working Paper*, No.1046, 2001, s.3.

¹³¹ Larry Sjaastad, a.g.m. , s.86.

¹³² Nick Adnett, a.g.e. , s.139-55; Mary Jean Bowman ve Robert G.Myers, a.g.m. , s.877.

¹³³ Kemal Biçerli, a.g.e. , s.264.

Şekil paraboliktir; çünkü genç yaşlarda yapılan göç yatırımının getirisinin net bugünkü değeri artmaktadır. Bunun sebebi, 65 yaşına kadar çalışıldığı varsayılırsa genç yaşlarda göç edildiğinde gelir sağlama ya da maliyetleri karşılama süresinin ileri yaşlara göre daha fazla olmasıdır. Bu yüzden yapılan çalışmalar, gençlerin göç etmeye daha eğilimli olduğunu göstermektedir.¹³⁴

Göçmenler genellikle kazanç ve istihdam olanaklarının daha fazla olduğu yerlere göç etmektedir. Yüksek iskonto oranı ve finansal maliyetler göçü yavaşlatmaktadır. Bunun bir sebebi, daha becerikli ve daha iyi eğitilmiş kişiler göç etmeye daha hazırdır. Eğitime, bilgi-beceriye erken yaşlarda yatırım yapanların iskonto oranları -düşük eğitimlilere göre- daha düşük, uzak mesafe göç daha yaygın, dönüş daha seyrekir.¹³⁵

Beşerî sermaye yatırımı ve emek hareketliliği arasındaki ilişkiyi Becker (1964)'ın analizinden yararlanarak açıklamak gerekirse; meslekî eğitim içindeki genel ve spesifik eğitim arasında fark vardır. Genel eğitimde işçinin verimliliği sadece eğitimi veren firmada değil, diğer tüm firmalarda arttığı için bilgi-beceri transfer edilebilir niteliktedir; emek hareketliliği kısıtlanmamıştır. İşçi eğitim bittikten sonra işi bırakıp başka yerde iş bulabileceği düşüncesiyle eğitimin maliyetini kendisi üstlenir. Spesifik eğitimde ise, işçinin verimliliğindeki artışın sadece eğitimi veren firmayı etkilemesi, diğer firmalar açısından bir değişikliğin olmamasıdır. Eğitimden sonra kişi işi bırakıp başka yerde çalışmak istediğinde iş bulması zorlaşacaktır. Eğitimin niteliği transfer edilebilir özellikte olmadığı için emek mobilitesi düşük olacaktır. Spesifik eğitimde işverenin işten çıkarması, işçinin işten ayrılması riskini azaltmak için maliyetleri her iki taraf paylaşmaktadır. Böyle bir durumda da spesifik eğitim almış kişiler genel eğitilmiş kişilere göre bir iş yerinde daha uzun süre çalışmakta, daha az iş değiştirmekte ve ekonominin krizde olduğu dönemlerde işten çıkarılma ihtimali çok daha düşük olmaktadır.¹³⁶

Yukarıdaki sonuçla bağlantılı olarak verimlilik artışı ve daha yüksek ücretin yanında, eğitimin diğer bir önemli faydası işsizlik riskini düşürmesidir. Nitelikli iş gücünün işsiz kalma olasılığının daha az olmasının sebebi, hem bu kişilerin seyrek iş değiştirmeleri hem de iş değiştirdiklerinde işsiz kalma sürelerinin kısa olmasıdır. Piyasa hakkında geniş bilgi

¹³⁴ Peter Schaeffer, a.g.m. , s.6-7; Larry Sjaastad, a.g.m. , s.87-9.

¹³⁵ Madeline Zavodny, a.g.m. , s.3-7; Mary Bowman ve Robert Myers, a.g.m. , s.877-8.

¹³⁶ Richard. S. Eckaus, a.g.m. , s.501-4; Jacob Mincer, a.g.m. , s.124-5.

edinmeleri, iş hakkında daha etkin araştırma yapmaları ve işverenin iyi yetişmiş, kaliteli kişileri talep etmesi buna sebeptir. Bu grupta yaş ilerledikçe (tecrübe kazandıkça) işsizlik oranı düşmektedir. İşte uzmanlaşmanın artması, göç etmenin veya iş değiştirmenin artan maliyeti ve azalan getirisi çalışma yaşamının ileri safhalarında işe giriş-çıkışları (dönüşüm oranlarını) azaltmaktadır.¹³⁷

6. ULUSLAR ARASI EMEK GÖÇÜ TEORİLERİ

Büyüme modellerinden yararlanılarak oluşturulan uluslar arası iş gücünü açıklamaya yönelik teoriler iki grupta toplanmaktadır: 1) Dengeli Büyüme Teorisi, 2) Simetrik Olmayan Büyüme Teorisi (Merkez-Çevre Modeli)

6.1. DENGELİ BÜYÜME TEORİSİ

C.Kindleberger, B.Thomas, Zolotos gibi iktisatçı ve toplum bilimcilerin geliştirdikleri dengeli büyüme modeline göre, yurt dışına iş gücü ihracı az gelişmiş bir ülkenin ekonomik gelişmesini olumlu etkiler, büyümesini hızlandırır. Neo-klasik teoriye göre, bölgeler arasındaki ücret farklılıkları göçü artırarak farklılıkları daraltmakta ve büyümeyi canlandırıp ekonomik eşitliği sağlamaktadır.¹³⁸

Bu teorideki göç veren ekonomi daha çok tarımsal nitelikteki geçiş ekonomisini ifade etmektedir. Yurt dışına iş gücü göndererek emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin etkin kullanımı sağlanmakta, ülke tarımsal ekonomiden yavaşça sanayi ekonomisine dönüşmektedir. Dengeli büyüme modeline göre, iş gücü ihraç eden az gelişmiş ülkelerin tarımsal kesiminde biriken gizli işsizler, iş gücünün marjinal verimliliğini ve dolayısıyla yaşam düzeyini düşürmektedir. Bu durum emek ve sermaye arasındaki optimal kullanım dengesini bozmaktadır. Az gelişmiş bir ekonomiden gelişmiş bir ekonomiye yönelen bu iş gücü fazlası, geride kalan iş gücünün marjinal verimliliğini yükselterek üretim faktörlerinin etkin kullanılmasını sağlar. Ayrıca yurt dışında çalışanların ülkelere gönderdikleri dövizler, göç veren ülkelerin ödemeler dengesini olumlu yönde etkiler. Gönderilen dövizler, geride kalanlara ek gelir sağladığından tüketimi artıracak, bu da yurt içi yatırımları hızlandırarak,

¹³⁷ Antje Mertens, "Employment Shocks, Wages and Mobility", <http://ideas.repec.org/>, 1997, s.8; Jacob Mincer, a.g.m., s.126-7.

¹³⁸ David Pritchard, "Migrant Labour and Development", www.david.enigmati.ca/politics/, 2001, s.3.

üretim kapasitesi ile istihdam olanaklarını genişletecektir. Bunun yanında dış ülkelerde çalışan işçiler ülkelere geri döndüklerinde, kazandıkları yeni bilgi ve becerilerle ekonomik gelişmeye etkin şekilde katılacaklardır.¹³⁹

6.2. MERKEZ-ÇEVRE TEORİSİ

Merkez-Çevre teorisi, ülkeleri güçlerine göre merkez (core), yarı-çevre (semiperiphery) ve çevre (periphery) olarak üç tabakaya ayırmaktadır. Merkez, gücünü, yarı çevre ve çevreyi sömürerek; benzer şekilde yarı-çevre de çevreyi sömürerek gücünü korumaktadır. Bu sömürü ilişkisinde merkez ve uydu arasındaki eşitsizlik artmaktadır. Yani büyüme asimetriktir; zengin bölge daha zengin olurken, fakir daha fakir olmaktadır.¹⁴⁰

J.Galtung, G.Kade, G.Schiller, C.Leppewre, M.Nikolinakos, Castles ve Kosack gibi yazarların uluslar arası iş gücü olgusuna uyguladıkları bu modele göre, yurt dışına iş gücü ihracı göç veren az gelişmiş ülkelerin durumlarını daha da kötüleştirmekte ve ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarını büyütmektedir. Emek göçünün ana nedeni, sermayenin belli bölgelerde (göç alan ülkelerde) birikmesidir. Biriken sermayenin etkin kullanımı, iş gücü ithalini gerektirmekte ve ithal edilen iş gücü yeniden sermaye birikimine yol açmaktadır. Bu mekanizma sürdükçe, gelişmiş ülkeler geliştirmekte olan ülkelere genç ve nitelikli insan gücünü çekmeye devam etmekte, iş gücü ihraç eden az gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişmesi ise engellenmektedir.¹⁴¹ Ekonomik gelişmeyi engelleyici bu etkilere geciktirme (backward), durdurma (stoppage) ve kutuplaşma (polarization) etkileri denmektedir.¹⁴²

Uluslar arası emek göçüne Marksist bir çözümlemeyle yaklaşan Nikolinakos, Batı Avrupa ülkelerinin yabancı iş gücü kullanmalarını kapitalizmin yapısal bir niteliği olarak görmektedir. Yabancı iş gücü, Batı Avrupa'nın yedek iş gücünü oluşturmakta ve kapitalist sistemin içinde bulunduğu bunalımlardan kurtaran bir sübvansiyon işlevi görmektedir. Nikolinakos emek göçünü, "merkez-çevre" ilişkisi çerçevesinde ele almakta ve merkezin emilecek yeni uydular aradığına değinmektedir. Bu uydulardan birinci derecede İtalya ve

¹³⁹ Philip Martin, *The Unfinished Story: Turkish Labor Migration to Western Europe*, ILO, 1991, s.8-13; Nermin Abadan Unat, Ruşen Keleş, R.Penninx, H.V.Renselaar, L.V.Velzen, L.Yenisey, *Göç ve Gelişme*, A.Ü.S.B.F. Yayını, Ankara, 1975, s. 398-9.

¹⁴⁰ Philip Martin, a.g.e. , s.14-5; David Pritchard, a.g.m. , s.3.

¹⁴¹ Nermin Abadan Unat vd. , a.g.e. , s.399; Enver Yılmaz, a.g.e. , s.6-7.

¹⁴² Nejla Gültekin, a.g.e. , s.14.

İspanya, ikinci derecede Türkiye ve Yugoslavya, üçüncü derecede Orta Doğu ve Kuzey Afrika yer almaktadır.¹⁴³

Castles ve Kosack'a göre, yabancı iş gücüne sağlanan sosyal hizmetlerin düşük olması, yabancı iş gücü kullanımını teşvik etmektedir. Bu iş gücü, göç alan ülkelerin sermaye birikimine katkı sağlamaktadır. Ekonominin yükselme dönemlerinde düşük ücretle çalıştırılan yabancı iş gücü, toplam üretimi artırarak firmaların kârlarını yükseltmekte ve fiyatların düşük olmasını sağlayarak ülkenin uluslar arası ticarete rekabet üstünlüğü elde etmesine yardımcı olmaktadır. Durgunluk dönemlerinde ise, bu kişiler ülkelere gönderilerek iş gücü stoklarında esneklik sağlanmakta ve yabancı çalışanların yüküne katlanılmamaktadır.¹⁴⁴

7. ULUSLAR ARASI EMEK GÖÇÜNÜN SONUÇLARI

Göçün karşısında olanlar emek piyasası, kamu maliyesi, sosyal şartlar ve gelirin dağılımı üzerine ters etki yapmasından korkmaktadır. Göçün yanında olanlar ise, emek kıtlığı ve yaşlanan nüfus için olumlu ekonomik etkisinin olacağını düşünmektedir. Ayrıca tartışma, göçün ekonomik gelişmeye katkısı olabileceği noktasında yoğunlaşmaktadır.

7.1. GENEL ÜCRET DÜZEYİ VE İSTİHDAM

Geleneksel iktisat teorisine göre, emeğin fiyatı (ücretler) temelde arz ve taleple belirlenir. Ekonomik büyüme emek talebini artırmaktadır. Bunun ücretler üzerindeki etkisi emek arzının elastikiyetine bağlıdır. Emek arzı hemen artırılamıyorsa, talepteki artış ücretleri artıracak ancak istihdamda bir değişiklik olmayacaktır. Eğer emek arzı sınırsız artırılabilseydi, bu sefer talepteki artış istihdamı artıracak fakat ücretleri etkilemeyecektir.¹⁴⁵

Emek mobilitesi, piyasalar arasında ücret farklılıklarını gidererek ekonomik etkinliğin sağlanmasında yardımcı olmaktadır. Piyasalar arasında var olan ücret farklılıkları, emeğin bir piyasadan diğerine göç etmesine neden olmaktadır. Ücretlerin az olduğu A ülkesindeki işçilerin bir kısmı, yüksek ücretlerin verildiği B ülkesine göç ederek iki ülke arasındaki emek arz miktarını değiştirecektir. Göç veren A ülkesinde emek arzı azalıp ücretler yükselirken, göç

¹⁴³ Kadir Turan, a.g.e. , s.3-4.

¹⁴⁴ Nejla Gültekin, a.g.e. , s.15.

¹⁴⁵ Pia M.Orrenius ve Madeline Zavodny, "Does Immigration Affect Wages? A Look at Occupation Level Evidence", Federal Reserve Bank of Atlanta, Working Paper, No.2003-2, 2003, s.5-6.

alan B ülkesinde emek arzı fazlaşıp ücretler düşecektir ve böylece iki ülke arasındaki ücret farklılıkları daralacaktır. Bunun yanı sıra emek göçü kaynak tahsisini de etkilemektedir. Bir ülke kaynaklarını mevcut arazi, iş gücü, sermaye, girişim arasında dağıtarak üretimde bulunur. Kaynaklarını bu faktörler arasında dağıtarak en yüksek toplam ürün değerini elde ettiğinde ekonomide etkinlik sağlanmış demektir.¹⁴⁶

Ancak emek göçünün bu fonksiyonları yerine getirebilmesi için öncelikle emek göçünün sınırlandırılmamış olması gerekmektedir. İkincisi, elde edilen sonuçlar göçün statik analiz çerçevesinde yapılan birinci tur etkileridir. Konuya dinamik analiz çerçevesinde bakıldığında etkileri daha değişik olabilmektedir. Göç alan ülkede ücretlerin düşmesi, mal ve hizmet üretim maliyetlerinin düşmesine yol açacaktır. Ürün piyasası rekabetçi ise maliyet düşüşü fiyatlara yansıtılacak, fiyatlar düşecektir. Fiyatların düşmesi mal ve hizmetlere olan talebi artıracak, böylece hem istihdam hem de ücretler artacaktır.¹⁴⁷

Eğer ürün piyasası tekeli ise maliyetlerin azalması fiyatları değiştirmeyecek, kârlar işverenlere kayacaktır. İşveren, elde ettiği bu kârları yatırımda veya tüketimde kullanırsa emek talebi artacak, ekonomide ilave iş imkânları doğacaktır.¹⁴⁸

7.2. NİSPİ ÜCRET DÜZEYİ

Genel ücret düzeyi, hem göçmen hem de yerli işçinin beraber ortalama ücretini verdiği için, göç hareketinin yerli iş gücünün ücreti üzerine etkisi hakkında çok fazla bir şey söylememektedir. Bu nedenle nispi ücret düzeyine bakmak gerekmektedir.

Yüksek göç alan Avrupa ülkelerinde yerli iş gücünün ücretleri genel ücret düzeyiyle uyumamaktadır; çünkü genellikle yabancı iş gücü ortalama ücret düzeyinden daha aşağıda ücret almaktadır. Göçmenler gittikleri ülkelerde çoğunlukla yerli emeğin reddettiği kötü çalışma koşulları olan, düşük ücretli işlerde çalışmaktadırlar. İkincil sektör olarak da adlandırılan bu işlerde ilerleme ve eğitim imkânlarının azlığı, meslek hareketliliğini

¹⁴⁶ Rachel M. Friedberg ve Jennifer Hunt, "The Impact of Immigrants on Host Country Wages, Employment and Growth", *Journal of Economic Perspectives*, Vol.9, No.2, 1995, s.35-6; İlker Parasız ve Melike Bildirici, a.g.e. , s.142-3.

¹⁴⁷ Pia M. Orrenius ve Madeline Zavodny, a.g.m. , s.6. .

¹⁴⁸ Kemal Biçerli, a.g.e. , s.278.

engelleyen sınırlamaların varlığı ve iş yerinde yapılan ayrımcılık vb. göçmenleri bu tür işlerde tutmakta ve onların birincil sektöre geçmelerini zorlaştırmaktadır.¹⁴⁹

Yabancı iş gücünün düşük ücretli işlerde çalışması hem değişik sektörler arasındaki ücret farklılıklarını etkilemekte hem de yerli işçinin değişik sektörlerdeki konumunu belirlemektedir. İşçilerin (yaş, cinsiyet, ırk, etnik köken ya da uyruğu açısından), işlerin (gerekli eğitim-vasıf düzeyi, çalışma koşulları vb.), endüstrilerin verimlilik düzeyinin ve coğrafi alanların birbirinden farklı olması nedeniyle, işçilere ödenen ücret düzeyi büyük değişiklik göstermektedir.¹⁵⁰

Verimliliği yüksek endüstriler, daha fazla eğitilmiş ve uzmanlaşmış personele ihtiyaç duymakta ve onları çekebilmek için daha yüksek ücret ödemektedir. Bu mantık çerçevesinde ve beşerî sermaye teorisine uygun olarak 1945'ten itibaren ücret farklılıkları varlığını korudu. Bunun sebebi, bazı endüstrilerin teknoloji ve verimlilik açısından diğerlerinden çok daha hızlı şekilde gelişmesidir. Dolayısıyla bu endüstrilerin nitelikli iş gücüne ihtiyaçları arttı ve onları çekebilmek için yüksek ücret ödemek durumunda kaldılar. Diğer sebebi ise az eğitim almış, endüstriyel bilgi ve deneyim bakımından zayıf kişilerin göçünün, gidilen ülkede vasıfsız emek arzını artırmasıdır. Böylece vasıfsız işçinin ücreti düşerken, vasıflı iş gücünün ücreti yükselmiş ve nitelikli-niteliksiz emek arasındaki ücret farklılığı büyümüştür. Net göç ücret farklılıklarını azaltsa bile tamamen ortadan kaldıramamaktadır.¹⁵¹

7.3. GÖÇ ALAN VE VEREN ÜLKELERİN GELİRLERİ

Göçün sonucu olarak genellikle göç alan ülkede üretim ve millî gelir artarken, göç veren ülkede üretim ve millî gelir azalmaktadır. Ancak bu, her zaman göç veren ülkenin millî gelirini azaltacağı anlamına gelmemektedir. Göç eden işçiler ülkelerinde işsiz iseler göç veren ülkede toplam üretim azalmayacak; aksine, işsizlik düzeyi aşağılara çekilecek, sabit millî gelir daha az kişi tarafından paylaşılacağından kişi başına gelir yükselecektir. Ayrıca yurt dışındaki

¹⁴⁹ David M. Smith, Enid Wistrich ve Tunç Aybak, **The Migrants' Voice in Europe**, Middlesex University Press, London, 1999, s.21-7; Stephen Castles ve Godula Kosack, a.g.e. , s.379.

¹⁵⁰ Klaus F. Zimmermann (1995), a.g.m. , s. 52.

¹⁵¹ Workers in an Integrating World, **World Development Report**, 1995, s.66; George Borjas, "The Economics of Immigration", **Journal of Economic Literature**, 1994, s.1885-2005; Lutz Hedricks, "The Economic Performance of Immigrants: A Theory of Assortative Matching", **Arizona State University Working Papers**, 1999, s.2-24; George Borjas, "The New Economics of Immigration", **The Atlantic Monthly**, Vol.278, No.5, 1996, s.1-13; Larry Sjaastad, a.g.m. , s.255; Timothy J. Hatton ve Jeffrey G. Williamson, a.g.e. , s.233-4.

işçilerin tasarruflarının bir kısmını orijin ülkeye göndermeleri, verimli kullanıldığında, olumlu etki yapacaktır.¹⁵²

Diğer yandan göç eden işçi işini bırakıp göç etmişse bundan göç veren ülke zararlı çıkarken, göç alan ülkenin milli geliri artacaktır. Bu işçiler profesyonel iş gücü ise kayıp daha da büyüyecektir çünkü göç veren ülke bu kişileri yetiştirme maliyetine katlanırken getirisinden faydalanamamış olacaktır.¹⁵³

7.4. GÖÇ ALAN BÖLGE İŞÇİLERİNİN GELİRLERİ

Ülkeler arası emek göçünde, göç eden işçiler yerli işçileri ikame edici nitelikte ise yerli işçilerin ücretlerinde düşme meydana gelebilmektedir. Eğer göç edenle yerli işçiler arasında tamamlayıcı bir ilişki varsa, emek göçü yerli işçilerin ücretlerinde artışa neden olacaktır.¹⁵⁴ Ancak yapılan ampirik çalışmalarda, göçün yerli işçiler üzerinde ücret ve istihdam konusundaki etkisinin ya da ilişkinin zayıf olduğu görülmüştür. Winkelmann ve Zimmermann (1993), en çok göç alan yerlerden Almanya ve AB ülkelerinde 1970’de göçün işsizlik üzerine etkisinin az olduğunu; Mühleisen ve Zimmermann (1994) 1980’de hiçbir etkisinin olmadığını saptamışlardır.¹⁵⁵

7.5. GÖÇ ALAN BÖLGE İŞ ADAMLARININ GELİRLERİ

Yukarıda ifade edildiği gibi, göç alan ülkede, emek arzındaki artışa bağlı olarak üretim daha fazla olmakta, millî gelir artmaktadır. Göçmen işçilerin yerli işçileri ikame etme durumunda, yerli işçilerin gelirleri düşmektedir. Yani ücretler, emeğin marjinal ürünün aşağısında kalmaktadır. Artan gelir ve azalan ücretler sonucu ortaya çıkan fazla gelir, iş adamlarına gitmektedir. Hem daha ucuz iş gücü çalıştırdıkları, hem de daha çok mal ve hizmet üretiminde bulundukları için göç alan ülkedeki iş adamları kârlıdır. Bu sonuç kısa dönem için geçerlidir.¹⁵⁶

¹⁵² Sharon S.Russell ve Michael S.Teitelbaum, a.g.e. , s.30-2; Kemal Biçerli, a.g.e. , s.279.

¹⁵³ Rachael Friedberg ve Jennifer Hunt, a.g.m. , s.28-30.

¹⁵⁴ George Borjas (1994), a.g.m. , s.1885-2007.

¹⁵⁵ Pia Orrenius ve Madeline Zavodny, a.g.m. , s.4; Klaus Zimmermann, a.g.m. , s.53-4.

¹⁵⁶ Stephen Castles ve Godula Kosack, a.g.e. , s.378.

Uzun dönemde göç edenler gelirlerini gittikleri ülkede tüketirlerse, ürüne olan talep artacağından üretim ve istihdam da artacak, göçmen işçilerle yakın ikame olmayan yerli işçilerin ücretleri de yükselecektir. Böylece göçün ücretler üzerinde yarattığı negatif etki kısmen veya tamamen yok olacaktır.¹⁵⁷

7.6. KAMU HİZMETİ VE FİNANSMANI

Göçle birlikte kalabalığın artması, göç edilen yerlerde kamu hizmetinin artmasını zorunlu kılacaktır. Göç alan ülkelerin bu sosyal talebi karşılayamaması gecekondulaşma, çarpık kentleşme gibi sorunları da beraberinde getirmektedir. Öte yandan göç veren ülkede emek arzı azaldığı için okul, hastahane gibi sosyal hizmet talebinde düşüş olacaktır.¹⁵⁸

Emek göçü kamu hizmetinin yanında kamu finansmanını da etkilemektedir. Göç eden işçiler, kendi ülkelerine ödeyecekleri vergileri yeni vergi yükümlülükleriyle birlikte gittikleri ülkeye ödemektedirler. Vergi gelirleri açısından göç veren ülke zarara uğrarken, göç alan ülke bundan yarar sağlamaktadır.

7.7. ÖDEMELER DENGESİ

Emek ihraç eden ülkelere, yurt dışında çalışan işçilerin tasarruf olarak gönderdikleri fonlar önemli bir döviz kaynağı olmaktadır (Tablo 5). Bu fonlar döviz darboğazının kırılmasına, dış ödemelerde bulunulmasına, yatırıma dönüşerek sanayi sektörünün canlanmasına, tüketimi artırarak mal ve hizmet talebinin artmasına, ithalat kapasitesinin büyümesine, ülkenin kalkınmasına yardımcı olabilir.¹⁵⁹

Diğer taraftan göç alan ülke açısından fonların transferi çok da olumlu değildir; çünkü tasarrufların ülkede kullanılmasıyla sağlanacak getiri ortadan kaybolmaktadır. Ayrıca göç alan ülkede göçle birlikte ithalatın artması diğer bir olumsuzluktur. Bunun yanında göç alan ülkeler ücret ve maliyetleri düşük düzeyde tutarak ihracat hacimlerini artırabilmekte ve daha fazla yabancı yatırım ile özel sermaye girişi sağlayabilmektedir.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Kemal Biçerli, a.g.e, s.281.

¹⁵⁸ William Foster ve Glenn Withers, "Macroeconomic Consequences of International Migration", **Nations of Immigrants**, Ed. Garry P.Freeman ve James Jupp, Oxford University Press, New York, 1992, s.94-5.

¹⁵⁹ Philip Martin, a.g.e. , s. 33-7; World Development Report 1995, s.66.

¹⁶⁰ Kemal Biçerli, a.g.e. , s.283.

Tablo 5. Göç Veren Ülkelerdeki İşçi Tasarrufları, 1998

	İşçi tasarrufları, milyon US\$	Mal ve hizmet ihracatının yüzdesi olarak işçi tasarrufları
Arnavutluk	452	153.5
Ürdün	1543	42.5
Bangladeş	1600	27.3
Mısır	3370	26.9
Nikaragua	200	26.3
Hindistan	9453	20.7
Fas	2011	20.2
Jamaika	659	19.5
Sri Lanka	999	17.7
Pakistan	1738	17.1
Ekvator	840	16.8
Nijerya	1574	16.0
Guatemala	457	13.1
Türkiye	5356	9.8
Tunus	718	8.5
Peru	500	5.3
Meksika	5627	4.3

Kaynak: Coppel, Dumont ve Visco, 2001, s.25

7.8. BEŞERİ KAYNAKLARIN TRANSFERİ

Göç, fakir ülkeden zengin ülkeye bir beşerî sermaye transferini içermektedir. Göç eden işçiler orijin ülkede işsiz olabilir; ancak o yaşa kadar ki sürede, kendileri için yapılan yatırımın maliyeti büyüktür. Göçmenler daha yirmili yaşlarda, yani çalışma kapasitesinin en verimli olduğu dönemde ülkelerini bırakmaktadır. Onların göçünün maliyeti, o yaşa kadar ki sürede beslenme, giyinme, barınma, okuma, sağlık ve diğer hizmetlere yapılan yatırımı kapsamaktadır.¹⁶¹

Bu genç kişiler kendi ülkelerinin gelişimine yardımcı olacak iken, bir başka ülkeye göç ederek çalışmaya, oranın üretim ve sermaye birikimine katkı yapmaya başlamaktadır. Bu durum, göç alan ülkenin kazancı olurken göç veren ülkenin kaybı olmaktadır. Kayıp, az gelişmiş ülkeler için daha da büyüktür; çünkü ülke, hem beşerî sermayeye yatırım yapmış hem de bunun ekonomik getirisinden yararlanamamış olacaktır.¹⁶²

Eğer göç eden iş gücü fazlaysa ve vasıfsızsa, göçün orijin ülke için maliyeti çok fazla değildir. Hatta işsizliği azalttığı için yararlı bile görülebilmektedir. Ancak giden kişiler vasıflı,

¹⁶¹ Stephen Castles ve Godula Kosack, a.g.e. , s.409-11.

¹⁶² Marie Helene Libercier ve Hartmut Schneider, a.g.e. , s.33-41.

profesyonel işçi konumundaysa, maliyet çok daha büyüktür ve birçok ülke bunu önleyici tedbirler almaya çalışmaktadır.¹⁶³

7.9. NÜFUS VE İŞ GÜCÜ

Dışa göç, aşırı kalabalık bölgelerin nüfusunu azalttığı için yararlı görülmektedir. Yunan, Portekiz ve İrlanda gibi küçük ülkelerden büyük sayıda dışa göç nüfusu azaltabilir; ama nüfusun ya da nüfus artış hızının yüksek olduğu Hindistan ve Türkiye gibi ülkelerde dışa göç, nüfusun azalmasında fazla etkili değildir.¹⁶⁴

Şu da unutulmamalıdır ki, genç işsizlerin, özellikle de erkeklerin, büyük hacimli dışa göçü geride kalan nüfusu yaş, cinsiyet, nitelik vb. açıdan olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Bu yüzden bazen ülkeler dışa göçü engelleyici bazı tedbirler almak zorunda kalmaktadır.¹⁶⁵

Diğer taraftan, göç alan ülkeler de birtakım değişikliklerle karşılaşır. OECD ekonomilerinin karşılaştığı önemli yapısal değişimlerden bir tanesi nüfusun yaşlanmasıdır. Doğum oranının azalması ve beklenen yaşam süresinin uzaması, ülkelerin ortalama yaşını yukarılara çekmektedir. Birleşmiş Milletler nüfus araştırmasına göre -sıfır ya da düşük düzeyde göç varsayımı altında- Avrupa Birliği ve Japon nüfusunun 2000-2050 arasında sırasıyla %12, %17 oranlarında (aşağı yukarı 65 milyon kişi) azalacağı tahmin edilmektedir. ABD’de ise yaşlı nüfus oranının artmasına rağmen toplam nüfusun artacağı düşünülmektedir.¹⁶⁶

Yaşlanan nüfusa çözüm için bir seçenek, göçle nüfusun yaş yapısını değiştirmek ve genç nüfus sayısını artırmaktır. Artan göçün çalışma yaşındaki nüfusa, özellikle genç yaştaki kişilere, etkileri kısa sürelidir. Bununla birlikte göçmen kadınlar arasında doğum oranının yüksek olması, hem genel olarak doğum oranlarını hem de uzun dönemli nüfus gelişimini canlandırabilir (Tablo 6). Son on yılda Avrupa ülkelerinde net göç, nüfus gelişiminde doğal

¹⁶³ Riccardo Faini, “Development, Trade and Migration”, **World Bank Working Papers**, 2001, s.11.

¹⁶⁴ Castles ve Kosack, a.g.e., s.411-2.

¹⁶⁵ Riccardo Faini, a.g.m., s.7.

¹⁶⁶ Jonathan Coppel vd. , a.g.m., s.21.

artıştan daha önemli bir kaynak oldu. Aynı dönemde Amerika ve Japonya'nın nüfus artışında ve ekonomik büyümesinde net göçün nispi önemi arttı.¹⁶⁷

Tablo 6. Toplam Doğum Oranları İçinde Yabancı Doğumların Payı

	Toplam doğum içinde yabancı doğumların payı	
	1980	1998
İsveç	10.2	13.0
Fransa	10.2	9.6
Norveç	3.4	5.8
Finlandiya	0.1	2.3
İsviçre	15.3	22.1
Kanada	15.6	18.0
Japonya	0.6	1.0
İngiltere	13.3	13.1
Almanya	10.9	12.7
Hollanda	7.5	5.7
Lüksemburg	37.1	45.0
Belçika	15.5	8.7

Kaynak: Coppel, Dumont ve Visco, 2001, s.21

7.10. BİLGİ-BECERİ KAZANILMASI

Göç veren ülke açısından göçün en önemli potansiyel getirisi, yurt dışına giden işçilerin meslekî eğitim ve endüstriyel becerileri kazanarak yurtlarına geri dönmeleri ve ülkelerinin ekonomik gelişmesine katkıda bulunmalarıdır. Ancak bu, her zaman olan bir durum değildir. Vasıflı olarak giden ya da orada niteliklerini artıran işçilerin çoğu, bir daha geri dönmemektedir; çünkü ülkelere geri döndüklerinde iş bulamamaktan ve eksik istihdamdan çekinmektedirler. Bunun yanında nitelikli işçiye ihtiyacı olan göç alan ülkeler, göçmenlerin uzun süre kalmalarını teşvik edici politikalar izlemektedir.¹⁶⁸

7.11. BÜYÜME

Göç veren ülkeler açısından önemli sorunlardan birisi, uzun dönemde göçün ekonomik büyüme ve kalkınmaya yardım edip edemeyeceğidir. Teoride niteliksiz işçinin göç etmesi işsizliğin azalmasına, gelirlerin iyileşmesine ve tarımsal sektörün canlanmasına katkı sağlayacaktır. Göçmen, dışarıdayken öğrendiği yeni bilgi ve becerileri ülkesine geri döndüğünde kullanarak, ülkenin sahip olduğu beşerî sermaye düzeyinin artmasında, sosyo-

¹⁶⁷ Jane Sneddon Little ve Robert K. Triest, "The Impact of Demographic Change on U.S. Labor Markets", *New England Economic Review*, First Quarter 2002, s.48-57.

¹⁶⁸ Stephen Castles ve Godula Kosack, a.g.e., s.414-5.

ekonomik yapının gelişmesinde, bilgi ve teknoloji üretiminde, yeni iş sahalarının kurulmasında bir rol üstlenecektir.¹⁶⁹

Gerçeğe baktığımızda ise, durum biraz farklıdır. İşsizliği azaltacak ve ücretleri artıracak derecede çok göç yoktur. Göç edenler de çoğunlukla yüksek nitelikli iş gücü olmaktadır. Ayrıca göç yeterince büyük hacimde olduğunda, emek piyasasında ve nüfusun geri kalanında demografik açıdan ciddi dengesizlik oluşma ihtimali bulunmaktadır. Yurt dışında az sayıda göçmen meslekî eğitim almakta ve bu eğitimi alanların bir kısmı hiç geri dönmemektedir. İşçi aylıkları, daha çok tüketimde ve verimsiz yatırımlarda kullanılmaktadır.

8. GÖÇ POLİTİKALARI

OECD ülkelerindeki göç politikalarını genel olarak üç gruba ayırmak mümkündür. İlki, göç akımının (mültecileri dahil) düzenlenmesi ve kontrolünü içermektedir. İkincisi, göçmenlerin gidilen ülkeye daha iyi entegrasyonunu sağlamak amacıyla alınan her türlü önlemleri kapsamaktadır. Üçüncüsü, göç akımının çift yanlı ya da bölgesel düzeyde yönetimini geliştirmek için yapılan uluslar arası iş birliği girişimleridir.¹⁷⁰

8.1. AKIMI DÜZENLEME VE KONTROLE YÖNELİK POLİTİKALAR

Bu tür politikalar, yabancıların ülkeye giriş ve ülkede kalma şartlarının yeniden tanımlanması, mültecilerin haklarıyla ilgili yasa ve işlemlerin gözden geçirilmesi, yasal olmayan göçleri önlemek ve bu göçlerle mücadele edebilmek için ülke içinde ve sınırda kontrol sisteminin güçlendirilmesiyle ilgilenmektedir.¹⁷¹

Son yıllarda OECD ülkeleri, yeni göçmenlerin girişleri ve kalmalarına yönelik daha sınırlayıcı tavır sergilemektedir. Bazı ülkeler yasalarında önemli değişikliklere gitmektedir. Değişikliklerin bütün amacı, göçmenlerin seçiminde tedbirleri güçlendirmek ve ailenin yeniden birleşmesini (family reunification) zorlaştırmaktır. İşsizlik düzeyinin yüksek olduğu birçok Avrupa ülkesinin dışarıdan gelen göç akımına (ailenin bir araya gelmesine ve mülteci

¹⁶⁹ Rachel Friedberg ve Jennifer Hunt, a.g.m. , s.39-41.

¹⁷⁰ OECD (1997), a.g.e. , s.52.

¹⁷¹ Sharon Russel ve Michael Teitelbaum, a.g.e. , s.13-4; Marie Libercier ve Hartmut Schneider, a.g.e. , s.27-30.

akımına hâlâ izin verse de) daha sert sınırlandırmalar getirmesinin sebebi, kısmen Avrupa Birliği'nin empoze ettiği yeni gereklerdir.¹⁷²

Belçika'da 10 ve 15 Temmuz 1996 yasası, 15 Aralık 1980 kanunun düzeltilmesidir ve Avrupa Birliği (AB) dışından gelen göçmenlerin giriş ve yerleşmelerini sınırlandırmak için kontrollerin sıkılaştırılmasını amaçlamaktadır.

Avusturya'da oturma izni sayısındaki kotalar 1996'da azaltıldı. Avusturya'nın 1994'te Avrupa Ekonomik Bölgesi'ne (AEB), 1995'te ise Avrupa Birliği'ne tam üyeliği iki önemli politika değişikliğine neden olmuştur. Birincisine göre, AB üye ülkelerin vatandaşları oturma izni için konulan kotalara dahil olmayacaktır. İkinci değişikliğe göre de, AB ve AB dışındaki ülkeler (ör: Türkiye) arasında yapılan özel anlaşma ile uyumlu olması açısından, Avusturya, bu ülkelerden gelen işçi ve yakınlarının serbest geçişine izin verecektir. Ayrıca yurt dışındaki çocuklar için ek çocuk yardımını Ekim 1996'da geri çekti. Çocuklarını Avusturya'ya getirmek isteyen aileler konulan kota sebebiyle engellenmektedir.¹⁷³

Hollanda'da AEB dışından yabancı işçilerin istihdamını daha iyi düzenlemek amacıyla 1 Eylül 1995'te Yabancı İşçileri İstihdam Yasası getirildi. İsviçre'de 19 Ekim 1994'ten itibaren mevsimsel göçler, AB ve EFTA'ya dahil olan geleneksel göç alan ülkelerle sınırlandırıldı. Almanya yabancı iş gücünün uzun süreli kalmasını istemediği için sözleşmelerin süresini kısa tutmakta, işçinin yakınlarının ülkeye girişini zorlaştırmaktadır. Ayrıca AB dışındaki ülkelere yeni işçilerin ülkeye gelmesini sınırlayıcı düzenlemeler getirmektedir.¹⁷⁴

ABD, Kanada ve Avustralya sürekli yerleşime izin vermekte ve göçmenleri belli seçim kriterlerine göre belirlemektedir. ABD'de Eylül 1996'da çıkan illegal göç reformu ve göçmen sorumluluk yasası, düşük gelirli insanları olumsuz etkilemektedir; çünkü bu insanlar, yeni gelir düzeyi kriterini tutturmakta zorlanmaktadır ve yakınlarını ülkeye sokmak daha güç hale gelmektedir. Benzer durum Kanada ve Avustralya için de geçerlidir.¹⁷⁵

¹⁷² Klaus Zimmermann (1995), a.g.m. , s.57-8.

¹⁷³ OECD, a.g.e. , s.52.

¹⁷⁴ a.g.e. , s.53.

¹⁷⁵ Heather Antecol, Deborah A.Cobb-Clark ve Stephen J.Trejo, "Immigration Policy and the Skills of Immigrants to Australia, Canada and the United States", *IZA Discussion Paper*, No.363, 2001, s.4-6.

Japonya, 1995`te Temel İstihdam Tedbir Planı çerçevesinde, politikalarını teknolojiye uzman olanları, yetenek ve bilgi açısından kalifiye elemanların girişlerini kabul etmeye yönelik oluşturmuşlardır.

Birçok ülke, yetişmiş iş gücünün girişini kolaylaştıracak politikalara yönelmiştir. Fransa, İsviçre, Kanada ve Avustralya bunlardan bazılarıdır. Geçici olarak gelen nitelikli emeğin kalma süresinin uzatılması, yakınlarını ülkeye getirmesi, oturma izni alması gibi konularda bu ülkeler esneklik getirmektedir.¹⁷⁶

OECD ülkeleri, nitelikli iş gücünü özendirici politikalar uygularken, sığınma talebinde bulunan kişilerin ve mültecilerin ülkeye girişini engelleyici tedbirler getirmektedir. 1990`ların başından beri sığınma istediğinde bulunan kişilerin sayılarındaki artış, birçok ülkenin yeni yasa ve düzenlemeleri gerçekleştirmesine, hileli olan başvurularla ilgilenmek için işlemleri daha çabuklaştırmasına neden olmuştur. Bunların amacı temelsiz, yanlış ya da eksik bilgiyle başvuran kişilerin ülkeye girişini engellemek ve reddedilenlerin illegal şekilde kalmaya çalışmasını önlemektir. Diğer bir amacı da, ülkede yasal olarak kalan mültecilere sağlanan hizmetleri geliştirmektir.

Kaçak göçmenlerle mücadele etmek için ise ülkelerin çoğu, daha sıkı sınır kontrolü, iş yeri denetimi ve ülke içinde kimlik kontrolü gibi önlemler uygulamaktadır. Böylece göçmenlerin kaçak olarak ülkeye girmelerinin zorlaştırılması, vize ya da oturma izninin süresi dolan kişilerin illegal şekilde çalışma veya oturmasının engellenmesi amaçlanmaktadır. Fransa, Hollanda, Almanya ve Belçika, yabancı işçiyle alt sözleşme yaparak kaçak istihdamı önlemeye çalışmaktadır.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Nick Adnett, a.g.e. , s.154-5.

¹⁷⁷ Marie Libercier ve Hartmut Schneider, a.g.e. , s.52-8.

8.2. GÖÇMENLERİN ENTEGRASYONUNA YÖNELİK POLİTİKALAR

Göçün kontrolü ile birlikte, göç politikaların temel amaçlarından biri gidilen ülkeye çoktan yerleşmiş veya yerleşmek isteyen göçmenlerin entegrasyonudur. Bunu başarmak kolay değildir; çünkü entegrasyon modelleri, göç hareketinin büyüklüğü ve göçmenlerin kültürel gelenekleri ülkeden ülkeye değişmektedir. Entegrasyon, bir dizi karmaşık toplumsal ilişkiler seti ortaya koymaktadır ve birkaç seçilmiş göstergenin (istihdam, gelir düzeyi, oturma yeri, aile durumu vb.) tahminine indirgenememektedir. Ayrıca bazı göstergeler ışığında yerli ve yabancılar arasındaki farklılıklar eşitsizliği ifade etmeyeceği gibi, davranışsal görünümdeki benzerlik de entegrasyon sürecini yansıtmayacaktır.¹⁷⁸

Göç sürecinde ve göç alan ülkelerin toplumundaki değişimler, zamanla yabancı nüfusun entegrasyon şartlarının yumuşamasına yol açmıştır. Birçok Avrupa ülkesinde göçmenler kalma sürelerini uzatmaya çalışmakta, bu mümkün olunca da sürekli yerleşme eğiliminde olmaktadır. Bazı ülkelerde ikinci ve hatta üçüncü kuşak, birinci göç dalgasının devamıdır. Değişiklikler, göçmenin coğrafi kökeni ve ülkeye giriş şekline göre büyük farklılık göstermektedir. Ekonomik durgunluk ve yüksek işsizlik düzeyinin varlığında, bazı yabancı grupların entegrasyonu ve gençlerin emek piyasasına geçişleri daha zor olmaktadır.

Avustralya, Kanada ve ABD'nin entegrasyon modeli, yabancı toplulukların ya da etnik azınlıkların kültürel ve sosyal bağlarını korumasıyla, ülkenin fikir ve ilgilerine sadık kalmaları arasında çatışma olmamasına dayanmaktadır. Göçmenlere uzun süreli kalacak gözüyle bakıldığından, etnik azınlıklar resmî olarak kabul edilmektedir. Politik temsilcilikleri ve kendilerine ait medya (basın, televizyon, radyo) yayınları olan göçmenler, zamanla, etnik değerlerini, yakın ilişkilerini korurken emek piyasasına ve topluma entegrasyon sürecini ilerletmektedir.¹⁷⁹

Gidilen ülkede vatandaşlık hakkının elde edilmesi, yabancıların sosyal ve ekonomik entegrasyon şansını artırmaktadır. Doğum yeri ve akrabalarıyla dayalı vatandaşlığa kabul edilme süreci, yabancıların entegrasyonunda önemli bir unsuru oluşturmaktadır. Yasaların sınırlayıcı

¹⁷⁸ OECD, a.g.e. , s.57.

¹⁷⁹ Michael J. Webber, "Settlement Characteristics of Immigrants in Australia", **Nations of Immigrants**, Ed Garry Freeman ve James Jupp, Oxford University Press, New York, 1992, s.165-81; Freeman ve Jupp, a.g.m. , s.2-18.

olduğu yerlerde vatandaşlığın elde edilmesi daha mümkünken, daha liberal yasaların işlediği yerlerde buna sınır getirilmektedir.

Vatandaşlığa kabul edilme oranı, entegrasyonun önemli bir göstergesidir. Hollanda, İsveç ve Norveç, diğer Avrupa ülkelerinden daha yüksek bir orana sahiptir. Mutlak sayı olarak ele aldığımızda vatandaşlığa kabul edilenlerin sayısı en yüksek ABD'dedir. ABD'yi Almanya ve Kanada takip etmektedir.

Göçmenlerin, özellikle de göçmenlerin çocuklarının, entegrasyonuna yardımcı olacak diğer bir faktör de eğitimidir. Okullaşma düzeyi ve alınan diploma, kişinin emek piyasasına ve topluma entegre olmasını sağlamada belirleyici faktördür. Almanya, Lüksemburg ve Hollanda gibi ülkelerde göçmen çocuklar okullarda kendi dillerini öğrenmek için dersler alabilmektedir. Meslekî eğitim ve genç, işsiz insanların emek piyasasına girmeleri entegrasyon politikasının diğer önemli bir parçasıdır. Hem ulusal hem de yerel düzeyde birçok program düzenlenmektedir. Bunlar işsizliğin yüksek olduğu grupları (yaşlı ve uzun zamandır işsiz olanlar, düşük vasıflı işçiler, kadınlar ve gençler) hedef almakta, eğitim ve devlet-destekli iş sunmaktadır. Yabancılar için çalışma koşulları iyileştirilmektedir. Almanya, Fransa ve Japonya bu doğrultuda hareket eden ülkelerden bazılarıdır.¹⁸⁰

Birçok OECD ülkesi, ırkçılık ve ayrımcılıkla savaşmak için çaba göstermektedir. Belçika'da ırkçılık ve yabancı korkusu davranışlarını azaltmak için Mart 1994'te yasa çıkarıldı ve ağır cezalar getirildi. Finlandiya Çalışma Bakanlığı iş yerinde ve işe alırken ayrımcılık yapılmaması için önlemler aldı. Irk, uyruk, etnik köken, dil, cinsiyet, yaş, aile ilişkileri, dinî ya da politik görüşe dayalı ayrımcılık yapılmaması amacıyla Eylül 1995'te yasa çıkarıldı.

Yabancı nüfusun entegrasyonunu sağlamada çıkarılan yasalar ve yapılan düzenlemelere ek olarak, göçmenlerin politik haklarında da yeni düzenlemeler getirildi. İsveç ve Norveç'te sürekli oturma izni alan kişilere geldikleri ya da doğdukları ülkeye bakılmaksızın eşit haklar ve imkânlar sağlanmıştır.¹⁸¹

¹⁸⁰ Marie Libercier ve Hartmut Schneider, a.g.e. , s.62-3.

¹⁸¹ OECD, a.g.e. , s.61-3.

8.3. ULUSLAR ARASI İŞ BİRLİĞİ VE EKONOMİK GELİŞMEYE YÖNELİK POLİTİKALAR

OECD'ye üye ülkeler ile üye olmayan ülkeler arasında 1990'ların başından beri gelişen bir ortaklık ilişkisi vardır. Uluslar arası iş birliği çatısı içerisinde bu ortaklık, göç akımını daha iyi kontrol etmeye ve göç veren ülkelerde göçü azaltarak sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmeye çalışmaktadır.

Göç akımının kontrolündeki son gelişmeler, yasalarda bir uyumu göstermektedir. Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri yabancıların girişi, oturma ve istihdamı ile ilgili yasaların, OECD ve özellikle Avrupa Birliği ülkeleriyle uyum içerisinde olmasına çaba göstermektedir.¹⁸²

Göçü kontrol etmede uluslar arası iş birliğinin kurulması, göç akımının artmasına sadece kısmî bir tepkidir. Göç veren ülkelerde dışa-göçü azaltacak bir araç olarak sürdürülebilir kalkınma fikri, gelişmiş ülkelerde geniş taban bulmaktadır. Göç ve gelişme fikri yeni değildir. Yeni olan, politikacıların uluslar arası ekonomik ilişkilerde göçün genel etkilerini dikkate almalarıdır. Bu doğrultuda alınan tedbirlerin önemlileri arasında ticarî serbestlik, bölgesel entegrasyon ve gelişen ekonomilerin emek yoğun sektörlerinde (ayrıca sağlık, eğitim gibi sosyal alt yapı ve yüksek teknolojiye dayalı sektörler) sanayi ülkeleri tarafından yapılan doğrudan yabancı yatırımlar yer almaktadır.¹⁸³

---

¹⁸² Nick Adnett, a.g.e. , s.157-8.

¹⁸³ Sharon Russell ve Michael Teitelbaum, a.g.e. , s.33-6.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEŞERÎ SERMAYE KAYBI OLARAK BEYİN GÖÇÜ

1. BEYİN GÖÇÜNÜN TANIMI

“*Beyin göçü (brain drain)*” denilince, yüksek seviyede (13 yıl ve üstü okullaşma süresi) eğitim görmüş insan gücünün ülkeler arasındaki hareketi anlaşılmaktadır. Burada bir ülkenin özellikle bilim ve teknoloji sahasında yetişmiş insan kaynaklarının göç yoluyla kaybı kastedilmektedir.¹⁸⁴ Ancak bazı uzmanların değerlendirmesine göre edebiyat, sanat, tıp, hukuk ve hangi meslekten olursa olsun diğer üniversite mezunlarının, kendini yetiştirerek idareci konumuna gelmiş kişilerin de buna ilave edilmesi gerekmektedir. Diğer bir tanımda ise, yüksek öğrenim görmüş ya da mesleğinde ilerlemiş, yaratma ve araştırma gücü fazla elemanların iktisaden kalkınmış ülkelere çalışmak veya yerleşmek üzere uzun süreli göç etmelerine beyin göçü denmektedir.¹⁸⁵

Çok çeşitli beyin göçü tanımları olmasına rağmen, bütün bu tanımların bazı ortak noktaları vardır. Öncelikle, bir göçün beyin göçü sayılabilmesi için göç eden kişi veya kişilerin yüksek vasıflı ve uzman sayılabilecek niteliklere sahip olmaları gerekmektedir. Nispeten uzun bir süre yurt dışında kalmış bulunmalıdır ya da makul bir zaman içinde yurduna dönmemiş olmalıdır. Göç edilen ülkede çalışıp, bu ülkenin kültürel ve bilimsel gelişimine katkıda bulunmalıdır.¹⁸⁶

Beyin göçü kavramı, İngiltere’nin 1960’ların ortasında Kuzey Amerika’ya ve diğer ülkelere doğru bilim adamı ve yüksek vasıflı insan gücü kaybı sonucu konuya değinilmesiyle literatüre girmiştir ve bu deyimle asıl gelişme halindeki ülkelerin önemli bir problemine işaret edilmektedir.¹⁸⁷ Beyin ihraç eden gelişmiş ülkeler, kendilerine çektikleri elemanlarla beşerî sermaye düzeylerini artırarak “*beyin kazancı (brain gain)*” elde edebilmektedir. Oysa gelişmekte olan ülkeler, bir yandan kazanç elde edemezken diğer yandan yetiştirilen ve eğitilen, kalkınmada stratejik fonksiyona sahip vasıflı elemanlarının yurt dışına göçüyle önemi küçümsenmeyecek kayıplar vermektedir.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Michel Beine, Frederic Donquier ve Hillel Rapaport, “Brain Drain and LDCs’ Growth: Winners and Losers”, **Stanford University Working Paper**, No.129, 2002, s.2.

¹⁸⁵ Andres Solimano, “Globalizing Talent and Human Capital: Implications for Developing Countries”, **Annual World Bank Conference on Development Economics**, 2002, s.2-3.

¹⁸⁶ Mario Cervantes ve Dominique Guellec, “The Brain Drain: Old Myths, New Realities”, **OECD Observer**, 2002(a), s.2.

¹⁸⁷ Asenata Liki, “Moving and Rootedness: Paradox of the Brain Drain among Samoan Professionals”, **Asia-Pacific Population Journal**, 2001, s.72.

¹⁸⁸ Thomas Straubhaar, “International Mobility of the Highly Skilled: Brain Gain, Brain Drain or Brain Exchange”, **HWWA Discussion Paper**, No.88, 2000, s.8.

Bu arada, gelişmekte olan ülkelerde “işsiz aydınlar (*unemployment intellectuals*)” problemi de önemli bir olaydır. Bu ülkelerin çoğu, üniversite mezunlarına iş bulma imkânları açısından tıkanmış durumdadır. O halde beyin göçüne, kayıp mı yoksa yurt içi istihdamın bir “emniyet sübabı (*safety valve*)” veya “fazlanın dışarı taşışı (*brain overflow*)” olarak mı bakılacağı tartışmalıdır. Bir ülkede nitelikli işsiz kesimin var olması, insan gücü kaynaklarına yapılan yatırımın isabetsiz olduğunu ve beşerî sermayenin geniş şekilde israf edildiğini göstermektedir.¹⁸⁹

Beyin göçü konusunda yerleşmiş bir diğer deyim, “gizli beyin göçü (*hidden brain drain*)” dır. Bu gizli akım mühendis, teknolojist, ve bilim adamlarının kendi ülkelerinde fakat bir yabancı şirket için çalışmasını ifade etmektedir. Fransa, Almanya, İtalya, İsveç, İsviçre ve diğer Batı Avrupa ülkeleri ile gelişmekte olan ülkelerde araştırma ve geliştirme merkezlerinin Amerika tarafından desteklenip, finanse ve kontrol edilenleri, gizli beyin göçüne örnek olarak gösterilmektedir. Yapılan tahminlere göre, bu göç türü açık olandan iki buçuk kat daha fazladır.¹⁹⁰ Ancak bu çalışmada beyin göçü, ülkeler arası coğrafi yer değiştirme boyutuyla ele alınacaktır.

Beyin göçünü analiz ederken süre faktörü de göz önünde tutulmalıdır. Aslında beyin göçünde beklenen ve istenen, göç eden elemanların bir süre sonra yurda geri dönmesidir. 1-3 yıl gibi kısa süreler için uluslar arası nitelikli iş gücü hareketi de beyin göçü olarak kabul edilmektedir. Bu göç türü daha çok “beyin mübadelesi (*brain exchange*)” şeklinde adlandırılmaktadır. Ülke vatandaşlarının gidişiyle doğan kayıp, nitelikli yabancı işçinin iç göçüyle dengelenmektedir. Karşılıklılık ilkesine dayanır. Uluslar arası gelişme, iş birliği ve bütünleşmenin sonucu olarak meydana gelir. Ülkeler arasında öğrenci ve araştırmacı değişimi şeklinde olabilir.¹⁹¹

2. EĞİTİMLİ EMEĞİN ULUSLAR ARASI GÖÇÜYLE İLGİLİ KAVRAMLAR

İyi eğitilmiş, yüksek vasıflı kişilerin uluslar arası hareketliliği konusunda gelişen, literatürde çok kullanılan diğer terimler şunlardır:

¹⁸⁹ Berrak Kurtuluş, a.g.e. , s.XVI.

¹⁹⁰ Allan M. Findlay, “New Technology, High Level Labour Movements and the Concept of the Brain Drain”, *The Changing Course of International Migration*, OECD, Paris, 1993, s.153-55.

¹⁹¹ B. Lindsay Lowell ve Allan M. Findlay, “Migration of Highly Skilled Persons from Developing Countries: Impact and Policy Responses”, *ILO International Migration Papers*, No.44, 2001, s.6.

2.1. BEYİN FAZLALILIĞI (BRAIN OVERFLOW)

Beyin fazlalığı veya fazlanın dışarı taşıışı, ülkede sıfır marjinal verimliliği olan fazla insan gücünden ve iş bulamayan vasıflı kişilerin göçünden oluşur. Bu tür göçün temel nedeni, ülke ekonomisindeki beyinlerden faydalanmanın düşük düzeyde olması, üretim fazlalığı ve mevcut beyin gücünün rekabet veya tecrübeden uzak tutulmasıdır. Arta kalan beyin gücünün fırsat maliyeti sıfırdır. Bu göç türü, ülkenin sahip olduğu yetişmiş iş gücünü yeterince verimli değerlendirememiş olmasından dolayı kötü olmakla birlikte genel işsizlik probleminin çözümü için olumlu olarak düşünülebilmektedir.¹⁹²

2.2. BEYİN İHRACI (BRAIN EXPORT)

Döviz kazanmak için bir ülkeden başka bir ülkeye beyin ihraç edilebilir. Beyin ihracı durumunda değişim maliyeti beyin gücünün maliyetine eşittir. Bir ülke sahip olduğu fazla nitelikli elemanı, avantaj elde ediyorsa (yatırımdan, teknoloji transferinden, yurt dışından gelen işçi dövizlerinden, daha tecrübeli elemanın getirisinden vb.) çift taraflı sözleşmelerle ihraç etmeyi seçmektedir. Beyin gücü gönderen ülkelerin bazıları göç edenlerin maliyetlerini vergi olarak alırlar; ancak vergiler giden kişilerin özel ve kamu maliyetlerini kapsamıyorsa bu göç türünü beyin ihracı olarak adlandırmak doğru değildir. Beyin ihracında döviz fiyatı beyin gücü fiyatını yansıtmalı, kişinin kamu ve özel maliyetlerini karşılamalıdır. Fakat az gelişmiş ülkelerde, yurt dışına giden beşerî sermaye sosyal maliyetlerini değil özel maliyetlerini alır.¹⁹³

2.3. BEYİN İSRAFI (BRAIN WASTE)

Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler nitelikli iş gücünü tam kapasiteli olarak istihdam edemiyorsa, yani kişinin yaptığı iş onun bilgi ve becerisine tam olarak uymuyorsa, o ülkede beyin israfı vardır ve böyle bir kişinin ekonomiye katkısı azdır. Nitelikli iş gücü için az işin olması veya eksik istihdamda çalışıyor olması beyin israfına örnektir.¹⁹⁴

¹⁹² Salih Barışık ve Hakan Çetintaş, "Küreselleşme ve Beyin Göçü", **II.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, Kocaeli Üniversitesi, İzmit, 2003, s.724.

¹⁹³ Lindsay Lowell ve Allan Findlay, a.g.m. , s.6; Salih Barışık ve Hakan Çetintaş, a.g.m. , s.724.

¹⁹⁴ John Salt, "International Movements of the Highly Skilled", **OECD Occasional Papers**, No.3, 1997, s.5.

2.4. BEYİN DOLAŞIMI VEYA SİRKÜLASYONU (BRAIN CIRCULATION)

Göç eden eğitim seviyesi yüksek nüfusun bir süre sonra ülkesine geri dönmesi beyin sirkülasyonudur. Göç veren ülkedeki eğitilmiş nüfusun tekrar sunumudur ve üretimi, verimliliği destekleyecek güçtür.¹⁹⁵

2.5. BEYİN KÜRESELLEŞMESİ (BRAIN GLOBALIZATION)

Ticaret, vasıflı insan gücünün hareketliliğini canlandırmakta, bazen de bu canlılığı takip etmektedir. Vasıflı kişilerin göçü, bir anlamda ticaretle bütünleşme çabasıdır. Çok uluslu şirketler ve küreselleşmenin güçleri zorunlu olarak uluslar arası göçü gerektirmektedir.¹⁹⁶

Bütün bu göç türlerinden göç veren ülke için olumlu olanlar beyin fazlalığı, beyin ihracı, beyin mübadelesi ile beyin sirkülasyonu; olumsuz görülenler ise beyin göçü/akımı ve beyin israfıdır. Az gelişmiş ülkeler, beyin ihracı, beyin mübadelesi ve beyin sirkülasyonu ile ekonomilerini geliştirebilirler; fakat bunların beyin fazlalığındaki payı, birçok az gelişmiş ülke için önemsizdir. Şunu da belirtmek gerekir ki, beyin göçünün bu türleri birbirinden farklı olmakla birlikte bu ayırım mantıkî düzeydedir. Deneysel olarak birinin diğerinden farklı olduğunu söylemek güçtür. Tek bir yaklaşım bu farkı ölçmede yeterli değildir. Beyin fazlalığı ve beyin göçü ise, gösterdiği farklı etkiler nedeniyle (Tablo 7) az gelişmiş ülkeler için çok önemlidir.¹⁹⁷

Birleşmiş Milletler Eğitim ve Araştırma Enstitüsü (UNITAR, 1971) tarafından yapılan çalışmaya göre beyin göçünün genel özellikleri şöyledir: 1) Göçler çoğunlukla gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğrudur. 2) Nitelikli ve iyi yetişmiş elemanların göç etme ihtimalleri daha yüksektir. 3) Vasıflı elemanların göçü artma eğilimindedir. 4) Göç etme dünyadaki ekonomik, sosyal ve siyasal şartlara uyum sağlamaktadır. 5) Birkaç istisna dışında Güney Amerikalılar göçü teşvik etmektedirler.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Dominique Guellec ve Mario Cervantes, "International Mobility of Highly Skilled Workers: From Statistical Analysis to Policy Formulation", *International Mobility of the Highly Skilled*, OECD, Paris, 2002(b), s.92.

¹⁹⁶ Lindsay Lowell ve Allan Findlay, a.g.m. , s.6.

¹⁹⁷ Şakir Berber, Beşeri Sermaye Kaybının Önemi ve Türkiye, İ.Ü. Sos.Bil.Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1998, s.98.

¹⁹⁸ *The Brain Drain from Five Developing Countries*, UNITAR, 1971, s.4-7.

Tablo 7. Beyin Akışı ve Beyin Fazlalığı Arasındaki Farklar

Beyin Fazlalığı (Brain Overflow)	Beyin Göçü (Brain Drain)
Fazla işçi kategorisinden göç	İş verilmiş işçi kategorisinden göç
Beyin gücü için iş fırsatları yoktur	Beyin gücü için iş fırsatları vardır
Beynin marjinal verimliliği sıfırdır	Beyin gücünün marjinal verimliliği pozitifdir
Beyin gücünün fırsat maliyeti sıfırdır	Beyin gücünün fırsat maliyeti pozitifdir
İş fırsatları güdüleyicidir	Nispi gelirler ve dış ülkedeki daha iyi fırsatlar güdüler
Ana neden aşırı taleptir	Yetersiz imkânlar ve kaynakların yanlış kullanımı ana nedendir
Dış akım sınırlandırılmayabilir	Dış akım sınırlandırılabilir
Kısa dönemde kayıp yoktur	Kısa dönemde kayıp vardır
Eğitim ve araştırmayı etkilemez	Eğitim ve araştırmayı etkiler
Gelir kazancı sermaye kaybından daha büyüktür	Sermaye kaybı gelir kazancından daha büyüktür
Devletin kazancı vardır	Devletin kaybı vardır
Geride kalanların refahı artmaktadır	Geride kalanların refahı azalmaktadır
Büyüme süreci engellenmez	Büyüme süreci yavaşlar

Kaynak: Berber, 1998, s.100

3. BEYİN GÖÇÜNÜN TÜRLERİ

Genel olarak yüksek vasıflı insan gücü göçü 1) Gelişmekte olan ülkeden gelişmiş ülkeye, 2) Gelişmekte olan ülkeler arasında, 3) Gelişmiş ülkeler arasında, 4) Gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru yapılan göçler olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır.¹⁹⁹

Gelişmekte olan ülkeden gelişmiş ülkeye: Bu göç şekli beyin göçü veya teknoloji transferini ters çevirmeye işaret eder.

Gelişmekte olan ülkeler arasında: Bu göç şekli iki düzeyde meydana gelir. Birincisi, durgun ve araştırma zengini ekonomilerde aynı coğrafi bölge veya başka yerde olabilmektedir. İkincisi, aynı coğrafi bölgedeki gelişmekte olan ülkeler arasında yakın veya dokunulmaz sosyo-kültürel faktörlerden etkilenmiş olma göçe karar verdirebilmektedir.

Gelişmiş ülkeler arasında: Bazı ülkeler gelişme açısından ileri durumda olmalarına rağmen, dışarıya göç verebilmektedir. İsveç, İskandinav, Danimarka gibi ülkeler yetişmiş elemanlarının bir kısmını dış ülkelere kaptırmıştır.

¹⁹⁹ Allan Findlay (1993), a.g.m. , s.151; B.Meyer, D.Kaplan ve J.Charum, "Bilimsel Göçebelik ve Bilginin Yeni Jeopolitiği", Çev.Zeynep Özlem Öztürk, *Türkiye ve Siyaset Dergisi*, Mayıs-Haziran 2002, s.1-6.

Gelişmiş ülkeden gelişmekte olan ülkeye: Bu göç türünde vasıflı insan gücünün teknolojik olarak gelişmiş ekonomilerden kaynak zengini ekonomilere göç etmesidir. Teknoloji transferi yer almaktadır.

Diğer taraftan beyin göçüne konu olanlar başlıca iki grupta toplanmaktadır. Bunlardan ilki meslek adamlarıdır. Bu gruptaki kişiler eğitim ve öğrenim görmüş, gelişmekte olan bir ülkeden gelişmiş bir ülkenin iş gücüne katılmak için ayrılanlardır (Gelişmiş ülkeler arasında da olabilir). Diğer gruba dahil olanlar ise öğrencilerdir. Bu kişilerin amacı başlangıçta istihdam edilmeyi beklemek değil öğrenim görmektir; fakat daha sonra büyük çoğunluğu o ülkede kalmaya ve çalışmaya karar vermektedir. Öğrenciler beyin göçünde asıl büyük potansiyel arz eden kısmı oluştururken, literatürde daha çok meslek mensubu kişilerin göçü üzerinde durulmuştur.²⁰⁰

Göç eden profesyonel elemanların başlıcası tıbbî elemanlar, öğretmenler, fen bilimcileri ve mühendislerdir. Göç edilen ülkeler çoğunlukla daha iyi yaşam düzeyi sunan ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, Avustralya, Kanada gibi ülkelerdir. Ayrıca dil, din gibi geleneksel kültür ve tarih bağları, coğrafi yakınlık, gidilen ülkenin göç politikaları, kaynak ülke ile ekonomik ve politik bağlar göç şeklini etkileyen diğer faktörlerdir.²⁰¹ Kuzey ve Güney Amerika'dan (Jamaika, Guana, El Salvador, Trinidad ve Tobago, Meksika, Panama, Dominik Cumhuriyeti) OECD ülkelerine yapılan göçlerin tamamı ABD'yledir. Hint yarı kıtası, Sudan, Endonezya, Filipinler gibi ülkelerin iş gücü potansiyeli İngiltere, Kanada ve ABD'ye göç ederken; Cezayir, Tunus, Fas ve Nijerya'daki vasıflı elemanlar Fransa'ya göç etmektedir.²⁰²

Öğrencilerin uluslar arası hareketliliği, eskiden beri oldukça yaygındır. 19. yüzyılın son dönemi ve 20. yüzyılın başlarında sömürge ülkelerinden İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi metropoliten ülkelere öğrenci hareketliliği görülmekteydi. Yabancı öğrencilerin yaş, cinsiyet, ırk, din, dil, uyruk, kültür, çalışma alan ve düzeyleri, meslek, ekonomik statü, ikamet türü ve aldıkları finansal desteklere göre dağılımları ülkeden ülkeye ve zamana bağlı olarak

²⁰⁰ Allan Findlay, "From Brain Exchange to Brain Gain: Policy Implications for the UK of Recent Trends in Skilled Migration From Developing Countries", **ILO International Migration Papers**, No.43, 2001, s.5-25.

²⁰¹ John Salt ve Reuben Ford, "Skilled International Migration in Europe: The Shape of Thing to Come?", **Mass Migration in Europe**, Ed. Russell King, Londres, Belhaven, 1993, s.295-6.

²⁰² William J.Carrington ve Enrica Detragiache, "How Big is the Brain Drain", **IMF Working Paper**, No.201, 1998, s.13-4; Richard H.Adams, "International Migration, Remittances and the Brain Drain", **World Bank Working Paper**, No.3069, 2003, s.11-6.

değişmektedir. Öğrencilerin uluslar arası hareketliliği bilginin küreselleşmesine yardımcı olur; hem doğrudan (okula ödedikleri paralarla) hem de dolaylı olarak (kurdukları bağlarla) iş ve gelir kaynağı oluşturur ve gidilen ülkede kalan yabancı öğrenciler göreceli olarak ucuz iş gücü sağlar.²⁰³

Öğrenci göçü, diğer göç çeşitlerinin tersine hükümetler tarafından daha sıkı kontrol edilebileceğinden gidilen ülkeye net fayda sağlamaktadır. Örneğin; Avustralya hükümetinin yabancı öğrencileri çekmeye çalışmasındaki amaç, ihracatı artırmak ve daha fazla döviz kazanmaktır. Ayrıca uluslar arası eğitim merkezi olmanın prestijinden de yararlanılmak istenmektedir.²⁰⁴

1993'te, seçilmiş 10 OECD ülkesinde üçüncü düzeyde (lisans ve üstü) kayıtlı olan yabancı öğrencilerin sayısı 759.400'dür ve çoğunluğu doktora öğrencisidir. 1995'ten 1998'e OECD'de bulunan yabancı öğrenci sayısı %4.6 artmıştır. Bu artış oranlarında ülkeler arasında farklılıklar vardır. Avustralya'da %40 artış olmuştur ve Avustralya'yı İsviçre, İngiltere, Danimarka, Almanya (%14) ve Amerika (%2.5) takip etmektedir.²⁰⁵

Yabancı öğrencilerin büyük çoğunluğu ABD, İngiltere, Almanya, Fransa, Avustralya, İsviçre ve Avusturya'ya gitmektedir. Yabancı öğrenci stokunun en fazla bulunduğu ülke ise Lüksemburg'tur (Tablo 8). Göç veren ülkelerin büyük bir bölümünü ise Asya ülkeleri oluşturmaktadır. 1998'de Çin, Japonya, Hong Kong, Kore, Malezya asıl göç veren ülkelerdir. Avrupa hem göç verip hem de göç almaktadır. Almanya, Yunanistan, Fransa, İtalya göç veren önemli ülkeler arasındadır. Afrika'da ise Fas ve Cezayir başlıca kaynak ülkedir.²⁰⁶

²⁰³ John Salt (1997), a.g.m. , s.23.

²⁰⁴ Graeme Hugo, "Migration Policies Designed to Facilitate the Recruitment of Skilled Workers in Australia", **International Mobility of the Highly Skilled**, OECD, Paris, 2002, s.291-2.

²⁰⁵ Karine Tremblay, "Student Mobility Between and Towards OECD Countries: A Comparative Analysis", **International Mobility of the Highly Skilled**, OECD, Paris, 2002, s.51.

²⁰⁶ Karine Tremblay, a.g.m. , s.49-53.

Tablo 8. Ülkelerde Bulunan Yabancı Öğrenci Stoku ve Öğrencilerin Geldikleri Bölgeler, 1998

Gidilen Ülke	OECD	EU	Afrika	Asya-Pasifik	Güney Amerika	OECD dışındaki Avrupa ülkeleri
Avustralya	18.4	41.7	2.0	73.8	0.5	1.3
Avusturya	65.6	76.9	3.5	14.0	1.1	17.3
Belçika	62.8	85.7	15.4	18.1	2.4	1.9
Kanada	42.1	48.8	15.5	39.4	3.1	2.7
Çek Cumhuriyeti	27.6	84.5	6.2	13.9	1.3	34.0
Danimarka	42.0	42.4	2.3	12.0	1.1	20.5
Finlandiya	35.9	62.1	14.2	23.6	1.4	27.3
Fransa	26.8	69.6	43.1	11.2	2.3	3.8
Almanya	56.3	48.0	9.3	35.9	2.3	0.7
Macaristan	35.8	64.2	3.2	16.3	0.3	49.0
İzlanda	81.4	64.6	0.5	6.7	3.1	24.2
İrlanda	72.3	68.9	4.4	23.1	0.1	2.5
İtalya	64.5	93.5	10.4	14.2	3.3	7.0
Japonya	38.3	4.5	1.0	92.3	1.3	0.9
Kore	31.2	4.4	1.3	80.3	1.3	3.2
Lüksemburg	84.3	99.8	1.1	0.2	0.4	1.8
Yeni Zelanda	21.5	27.2	1.1	84.4	0.8	0.7
Norveç	54.5	74.9	10.5	19.1	2.7	17.0
Polonya	17.7	40.5	9.2	19.3	1.0	56.5
İspanya	65.7	88.1	10.3	3.9	14.9	4.2
İsveç	63.1	65.5	3.4	18.7	3.0	23.0
İsviçre	72.7	90.4	5.8	6.9	3.0	5.8
Türkiye	8.9	93.3	2.7	72.5	0.1	15.9
İngiltere	59.8	75.4	7.1	34.2	1.2	3.3
ABD	39.0	24.2	4.8	65.0	5.3	2.7

Kaynak: Tremblay, 2002, s.52

Öğrenci göçünün yönünü (Tablo 9), genellikle üç faktörden biri belirlemektedir. 1) Coğrafi yakınlık: Fransa, Almanya (örn; Avusturya, İtalya) ve İngiltere’de bulunan yabancı öğrencilerin %25’inden daha fazlası diğer Avrupa ülkelerinden gelmektedir, 2) Kültür ve dil benzerliği: İngilizce konuşan öğrenciler daha çok Amerika, Kanada ve İngiltere’ye gitme eğilimindeyken, Fransızca konuşanlar Fransa, Belçika ve Kanada’yı tercih etmektedir, 3) Eski koloni bağları: İngiltere, Fransa (örn; Fas, Cezayir), Belçika’daki Afrika öğrencileri eski kolonilerden gelmektedir.²⁰⁷

Göç eden öğrencilerin sosyo-ekonomik statülerinde, okullaşma ve ebeveynin eğitim düzeyi önemlidir. Bunun yanında, öğrencilerin azınlık veya çoğunluktan gelmeleri ve burslu veya özel olmaları da sosyo-ekonomik statüyü etkilemektedir. Çoğunluk grubundan gelen öğrencilerin, azınlık gruba göre, resmî olarak desteklenme ihtimali daha yüksektir. Düşük sosyo-ekonomik statüden öğrenciler genellikle burslu öğrencilerdir ve ülkelerinde etnik

²⁰⁷ UNITAR, a.g.e. , s.4.

çoğunluk grubuna dahildirler. Orta sınıf sosyo-ekonomik düzeydeki öğrenciler ise özeldir ve ülkelerindeki azınlık gruptan gelmektedir.²⁰⁸

Tablo 9. Seçilmiş OECD Ülkelerine Öğrenci Gönderen Ülkeler, 1998

Göç alan ülke	Göç veren ülke (yüzde olarak sıralanmıştır)				
Avustralya	Malezya (14.7)	Singapur (13.4)	Hong Kong. (12.2)	Endonezya (7.2)	İngiltere (4.9)
Avusturya	İtalya (23.3)	Almanya (19.1)	Türkiye (4.0)	Bulgaristan (3.7)	İran (3.3)
Kanada	Fransa (10.7)	ABD (10.0)	Hong Kong (8.2)	Çin (7.2)	Japonya (4.0)
Danimarka	Norveç (10.5)	İzlanda (5.7)	Almanya (5.3)	İsveç (3.9)	İran (3.9)
Fransa	Fas (11.8)	Cezayir (10.9)	Almanya (3.5)	Tunus (3.4)	
Almanya	Türkiye (15.2)	İran (5.2)	Yunanistan (5.0)	Avusturya (4.0)	İtalya (4.0)
İtalya	Yunanistan (49.1)	Almanya (4.4)			
Japonya	Çin (45.6)	Kore (33)	Malezya (3.7)		
Yeni Zelanda	Malezya (32.0)	Japonya (6.1)	Hong Kong (4.9)	ABD (4.9)	Tayland (4.8)
İspanya	Fransa (13.4)	Almanya (11.0)	İtalya (10.0)	İngiltere (8.1)	Fas (6.8)
İsviçre	Almanya (22.4)	İtalya (15.6)	Fransa (10.6)	İspanya (6.0)	
İngiltere	Yunanistan (12.1)	Malezya (8.2)	İrlanda (7.8)	Almanya (6.2)	Fransa (6.0)
ABD	Çin (9.8)	Japonya (9.8)	Kore (8.9)	Hindistan (7.0)	Kanada (4.6)

Kaynak: Tremblay, 2002, s.53

Profesyonel eleman göçüyle öğrenci göçü arasında bazı noktalarda farklılıklar vardır. Geçici iş amacıyla gidenlerin haricinde, profesyonel iş gücü çoğunlukla uzun süreli kalmaktadır. Tecrübesi ve bilgisiyle, gidilen ülkeye sosyal ve ekonomik katkı sağlamaktadır.²⁰⁹ Öğrenciler ise daha genç ve daha az tecrübelidirler. Göç etmeye karar verirken meslekî amaçlara daha az bağlıdırlar. Her ne kadar kısa süre için ya da eğitim dönemi zarfında göç etmeyi düşünseler de, geri dönmeyen öğrencilerin sayısında önemli bir artış görülmektedir. Myers'in yaptığı araştırmaya göre ABD'de iş fırsatları verilen öğrenciler, Amerikalı eşleri olan öğrenciler, uzun süre kalmış öğrenciler, özel öğrenciler, lisansüstü öğrenciler, fen ve tıp öğrencileri ABD'de daha çok yerleşme eğiliminde olanlardır.²¹⁰

Beyin göçünün büyüklüğü ve karmaşık yapısı, beraberinde birçok zorluk ve sınırlama getirmektedir. Yüksek nitelikli iş gücünün uluslar arası hareketi, başta ekonomik olmak üzere sosyolojik, siyasal, kültürel ve psikolojik öğeleri içermektedir. Hem göç veren hem de göç alan ülkeleri ilgilendirdiğinden global bir konudur. Bununla birlikte hareketin büyüklüğü ve hacminin ne olacağı sorusuna kesin bir yanıt vermek mümkün değildir. Ülkeler arasındaki bütün göçleri birleştiren nitelikli elemanların uluslar arası göçüyle ilgili bir cetvel yoktur.

²⁰⁸ Şakir Berber, a.g.e. , s.92.

²⁰⁹ Ayhan Gençler, "The Economical and Social Aspects of Highly Skilled Human Capital Activity in Global Economy", *International Economics*, No.88, 2000, s.3.

²¹⁰ "International Mobility of Highly Skilled", *OECD Observer*, 2002, s.2.

Genel olarak iç ve dış göç istatistikleri ulusal düzeyde eksiktir. Toplanmanın imkânsız olmasından dolayı, var olan ulusal göstergelerin çoğunun kullanılması sınırlı düzeyde kalmıştır.²¹¹ Beyin göçü dinamik bir süreç olduğu için genişliğini tespit etmek zordur. Bunun yanında göç sırasında bazı ülkelerin atlama taşı olarak kullanılması (ABD'ye gitmek için Kanada'nın kullanılması gibi), tespiti daha da zorlaştırmaktadır.²¹²

4. NİTELİKLİ İŞ GÜCÜ GÖÇÜNDE TREND

Bu göçün üç genel sonucu: 1) Yüksek vasıflı göçmenlerin ve yakınlarının hacmi, uluslar arası göçün toplamıyla karşılaştırıldığında küçüktür, 2) Nitelikli yabancı işçi stoku önemli miktardadır ve artmaktadır, 3) Yüksek vasıflı işçi akımı az vasıflı işçilerden çok daha hızlı artmaktadır.²¹³

4.1. KUZEY AMERİKA VE AVUSTRALYA

Üç önemli ülkede -Avustralya, Kanada ve Amerika- yüksek vasıflı emek göçü, aile akımının hakim olduğu toplam göçün küçük bir oranıdır fakat bu ülkelerin her biri, özellikle son on yılda içe göç eden emeğin vasıf düzeyini artırmak için adımlar attılar.²¹⁴

Avustralya'da vasıflı olanların sayısı 1984-5 ile 1989-90 arasında üç kat artmıştır. Göçmen seçiminde, kişilerin yüksek vasıflı, girişimci ve genç olmaları, İngilizce ve diğer dil becerileri dikkat edilen kriterler arasındadır. Avustralya hükümeti daha çok uzun dönemli göçmen kabul ederken son yıllarda geçici işçi kabulünde de artış vardır. 1991-92'de nitelikli işçinin sınırlı dönemde girişini sağlamak için 19.200 vize verilmiştir; bunların 2.300'ü şirket transferleri, 14.900'ü vasıflı uzmanlardır. Geçici iş gücünün asıl kaynağını Avustralya'nın birinci konumdaki ticaret partneri, yabancı sermaye kaynakları oluşturmaktadır. 1995'te hükümet, üç aydan daha kısa süre için giriş yapacak yönetici kişilere ve meslek adamlarına yeni kısa dönemli vize: üç aydan dört yıla kadar sürelerde kalacak olanlara da uzun dönemli vize uygulaması getirmiştir.

²¹¹ John Salt, a.g.m. , s.8-9.

²¹² Don J.Devoretz ve Zhongdong Ma Hkust, "Triangular Human Capital Flows between Sending, Entropot and the Rest of the World Destinations", *RIIM Working Paper*, No.01-30, 2001, s.2-10.

²¹³ John Salt, a.g.m. , s.12.

²¹⁴ Heather Antecol vd. , a.g.m. , s.4-6.

Kanada'da potansiyel ekonomik katkılarına göre seçilen göçmenlerin sayıları 1990'da %18 iken, 1992'de bu oran %15'e düşünce buna cevap olarak Şubat 1993'te yeni göç prosedüründe vafsa dayalı göçmen seçiminde hükümete daha fazla kontrol verildi. Yeni seçim kriteri, daha az spesifik beceriye ve daha fazla bilgiye dayalı, Kanada emek piyasasının değişen ihtiyaçlarını yansıtıyordu. Ülkeye gelen göçmenler arasında vasıflı işçilerin oranı 1993'te %25'ten 1998'de 38'e çıkmıştır.²¹⁵

Göçmenlerin vasıf düzeyindeki artış *Amerika*'da da görülmektedir. Yüksek vasıflı işçiler ve aileleri, istihdama dayalı sürekli göçte önemli bir bölümü oluşturmaktadır. 1995'te 464.000 işçi girişinde profesyoneller, şirket içi transferle ve ticaret anlaşmasıyla gelenler ve yatırımcılar çoğunlukta idi.

4.2. BATI AVRUPA

Hollanda'da bilim adamı, yönetici ve idarecilerin sayısı %19 artışla 1987'de 57.000'den 1995'te 62.000'e çıkmıştır. 1995'te bu üç meslek grubundakiler, bütün yabancı işçilerin %28'ini oluşturmaktadır. Bu kişilerin dörtte üçü Avrupa Birliği ülkelerinden gelmiştir.²¹⁶

Fransa'da 1990 sayımlarında profesyonel, yönetici ve teknoloji alanında 200.000 yabancı işçi stoku kaydedilmiştir ve bu sayı bütün yabancı işçilerin %12.5'ine denk gelmektedir. Bunların yaklaşık 85.000'i (%42'si), diğer Avrupa Birliği ülkelerinden gelenlerdir.

Almanya, yüksek vasıflı iş gücü arasında daha fazla hareketliliğe doğru bir gelişimi desteklemektedir. Yabancı uyruktan olanların toplam istihdam edilme sayısı düşerken, yabancı mezunlarınki artmaktadır.

Belçika'da, yerli nüfusa kıyasla yabancılar daha az oranda beyaz yakalı işlerde bulunmaktadır. Ancak ülkeler arasında farklılıklar olmaktadır: ABD'den ve İngiltere'den

²¹⁵ John F. Helliwell, "Checking the Brain Drain: Evidence and Implications", *Policy Options*, September 1999, s.6-16.

²¹⁶ John Salt, a.g.m. , s.13.

gelenler yönetici kategorisinde daha yoğunken, Avrupa Birliği dışındaki Akdeniz ülkelerinden gelenler mavi yakalı işlerde istihdam edilmektedir.

1990'da *Lüksemburg*'a yeni gelen yabancı işçilerin üçte biri (16.900'ün 5.400'ü) sigorta, banka ve finans sektöründe çalışmaktadır.

İngiltere'de 1980-94 döneminde dışa göç eden ve içeri gelen göçmenlerin %60'ı profesyonel veya yönetici olarak çalışmaktadır. Profesyonel, yönetici ve teknoloji alanında göç edenlerin yıllık sayısı 1994'te 137.000 civarındaydı ve bu kategoride çalışanların çoğunluğu da erkekti.

4.3. BALTİK ÜLKELERİ

Finlandiya'da bütün yaş gruplarındaki yabancıların sosyo-ekonomik statüleri yerlilerin ortalamasından daha yüksektir. 1990'da Finlandiyalıların %13'üne kıyasla yabancıların yaklaşık %30'u üst düzey beyaz yakalı işçiydi. Ayrıca yabancılar, eğitim ve araştırma sektöründe daha fazla yer almaktaydılar. Baltık dışından olan göçmenlerin çoğunluğu Almanya, İngiltere ve eski Sovyetler Birliği'nden gelmekteydi. İlk iki ülkeden gelenler genellikle kısa süreli giriş yapan profesyonel, yönetici ve teknoloji uzmanlarıyken (PMT), eski Sovyetler Birliği'nden gelenler vasıf düzeyi düşük kişilerdi. Güney Avrupalılar, Afrikalılar ve Asyalılar, sıklıkla düşük ücretli hizmet mesleklerindeydi.²¹⁷

İsveç'te 1995'te verilen iş izinlerinin 190'ının neredeyse hepsi uzmanlara, artistlere ve çok uluslu şirketlerde anahtar görevlerde çalışanlara verilmiştir. Son yıllarda Avrupalılara verilen iş izinleri düşmüş, Asyalılara (özellikle Çinlilere) ve Amerikalılara verilenler artmıştır. Bu yıllarda geçici emek kıtlığını karşılamak için 14.000 geçici izin verilmiştir.

1990 yılı araştırmasında *Norveç*'te yabancı nüfusun yerlilere göre daha yüksek eğitim düzeyi vardır. Yerlilerin %15'ine kıyasla, yabancıların %22'sinin dereceleri vardır. Eğitim sisteminin ve araştırmalarının uluslar arası olması için Norveç, daha fazla yabancı öğrenciyi ülkeye çekmeye çalışmaktadır.

---

²¹⁷ John Salt, a.g.m. , s.14.

4.4. GÜNEY AVRUPA

İtalya'da yabancı işçilerin çoğunluğu çok fazla nitelikli olmamasına rağmen uzman işçilerin sayısı her geçen gün artmaktadır.

İspanya'da 1980'lerin sonu 1990'ların başında yabancı vasıflıların istihdamında önemli bir artış gözlenmiştir. Profesyonel, yönetici ve teknoloji uzmanlarına (PMT çalışanlarına) verilen iş izinleri 1987'de 12.900'den 1991'de 23.100'e yükselmiş, 1994'te ise 7.700'e düşmüştür. Profesyonel ve teknik işçilerin sayısı 1987-91 döneminde iki katına çıkmıştır. Bu vasıf düzeyi yüksek kişilerin çoğunluğu, İspanya'nın ticaret, imalat, finans alanlarında güçlü ekonomik ilişkiler kurduğu Avrupa Birliği ülkelerinden -İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya- gelmektedir.²¹⁸

Portekiz'de 1991'de yerleşme izni alan yabancı işçilerin üçte birinden daha fazlası, yaklaşık 20.000 kişi, profesyonel, yönetici ya da idareci konumundaydı. 1989-91 döneminde bu meslek gruplarındaki her birinin artış hızı diğer emek çeşitlerinden daha fazlaydı. Bu kişilere verilen toplam yerleşme izinleri, ülkelere göre farklılıklar göstermektedir: Bu kategoriye girenlerin %60'ını Avrupalılar, %57'sini Kuzey ve Güney Amerikalılar, %11'ini Afrikalılar oluşturmaktadır.

4.5. DOĞU AVRUPA

Doğu blokunda Komünist rejimin çöküşünden sonra bilim sektöründe birçok çalışan açığa çıktı. 1990-91 arasında Bulgaristan bilim alanında çalışanların sayısını 86.300'den 65.300'e (%25 oranında) çıkarmış, 1992'de ise 47.000'e indirmiştir. Merkez Avrupa'da açığa çıkan fazla çalışan daha az olsa da, düşüş oranı önemli derecedeydi. Eski Çekoslovakya'da 1989'da 108.400 olan bilim sektöründeki istihdam, 1991'de 65.600'e düşmüştür. Rejimin çöküşünden sonra bilim sektöründeki istihdam ve yatırımın azalması Doğu-Batı beyin göçüne neden olmuştur (Tablo 10). Polonya'da 1980 ile 1991 arasında bilimle uğraşan personelin %9.5'i ülkeyi terk etmiştir. Ancak 1989'daki çöküşten sonra kayıp oranı düşmüştür. Macaristan'da bütün araştırmacıların %15'i dış ülkelere gitmiştir. Bunun yanında eski

²¹⁸ John Salt, a.g.m. , s.15.

Sovyetler Birliği'nde beyin göçünün hacmi daha büyüktü. 1991'de 90.000 bilim adamı ve akademisyen eski Sovyetler Birliği'ni terk etmiştir.²¹⁹

Doğu Avrupa ülkeleri dışarıya vasıflı iş gücü yollarken, dışarıdan da nitelikli işçileri ülkeye çekmektedir. *Çek Cumhuriyeti*'nde Batı Avrupa'ya verilen iş izinlerinin çoğu PMT grubunda çalışanlara, danışmanlara ve dil öğretmenlerine verilmiştir. 1993'te çalışma izinlerinin %21'i (10.300'ün 2.100'ü) Avusturya, Kanada, Almanya, İtalya, İngiltere ve Amerika'ya verilmiştir.²²⁰

Tablo 10. Doğu Avrupa'dan Beyin Göçü

Göç veren ülke	Göçmenin hacmi ve mesleği	Gidilen ülke
Rusya 1990 1991-93	18.000 bilim adamı ve entelektüel 7.000-70.000 bilim adamı	Almanya İsrail (44.000'ini mühendis, 8.500'ü doktora öğrencisi), Almanya, Amerika
Bulgaristan 1989 1990-92	20.000 bilim adamı 40.000 bilim adamı	Almanya, İrlanda, Fransa, İngiltere
Eski Çekoslovakya 1989	Göçmenlerin %34.4'ü entelektüel	Almanya
Romanya 1980-84	Göçmenlerin %12.1'i yüksek vasıflı	Almanya, Macaristan, İsrail
Polonya 1980-87	76.300 vasıflı eleman (mühendis, bilim adamı, akademisyen, doktor, hemşire	Almanya, Amerika, Fransa

Kaynak: Straubhaar, 2000, s.11

Polonya'da 1992'de çıkan çalışma kabulü 12.000 iken, bu sayı 1995'te 10.400'e düşmüştür. 1996'da yapılan meslek analizlerine göre işçilerin üçte ikisi yüksek vasıflı olarak kategorize edilirken, yüzde onu vasıflı olarak sınıflandırılmaktadır.

1995'te *Macaristan*'da verilen çalışma izinlerinin %55'i yüksek nitelikli kişilere verilmiştir. *Bulgaristan*'da ise 1994-96 döneminde 618 çalışma izninin dörtte üçü yönetici, danışman ve öğretmenlere gitmiştir.

²¹⁹ Thomas Straubhaar ve Martin Wolburg, "Brain Drain and Brain Gain in Europe", **Centre for Economic Policy Research**, London, 1998, s.2-5; Thomas Straubhaar (2000), a.g.m. , s.11; Andres Solimano, a.g.m. , s.7.

²²⁰ John Salt, a.g.m. , s.15.

4.6. ASYA-PASİFİK BÖLGESİ

Asya bölgesinden yüksek vasıflıların göçü, küresel göçün önemli bölümünü oluşturmaktadır. 1950 ve 1960'larda bölgede çoğunlukla dışarıya doğru beyin göçü gerçekleşmekteydi. Bugün ise daha önce giden vasıflı göçmenlerin geri dönüşüne ek olarak, yüksek vasıflıların göçü daha çok Asya-Pasifik Bölgesi içinde yer almaktadır. Asyalıların genellikle göç ettikleri ülke Amerika, arkasından daha az derecelerde Avustralya ve Kanada gelmektedir. Örneğin, 1975-88 arasında Hindistan, Güney Kore, Filipinler ve Çin'de bilime dayalı mesleklerde eğitim almış yaklaşık 200.000 Asyalı Amerika'ya gitmiştir.²²¹

1990'da *Singapur*'da 14.600 kişi denizaşırı ülkelerde çalışırken, bunların sadece yarısı Asya'dadır. PMT, profesyonel ve teknoloji kategorisinde olan 30.000 yabancı iş gücü ise, *Singapur*'da çalışmaktadır. *Singapur*'da vasıflı olan yabancı iş gücünün %10'u yüksek vasıflıdır. Bu vasıflı iş gücünün üçte biri Asya-Pasifik Bölgesi'nin diğer ülkelerinden gelmektedir. Uygulanan politika, gelenlerin daha çok uzun süreli kalması yönündedir.

Endonezya'da 1992'de çoğunluğunu ulus ötesi şirketlerin oluşturduğu 50.000 yabancı profesyonel çalışırken, *Malezya*'da bu sayı 20.000'dir.

1980'de *Japonya*'da 37.000 kişi çalıştıkları şirketleri tarafından denizaşırı bölümlere transfer edilirken, 6000 kişi de geçici olarak hizmet sağlaması için yurt dışına gönderilmiştir. 1989'da ise bu sayılar 97.000 ve 15.000'e çıkmıştır. Yurt dışına çıkan Japon göçmenlerin 42.000'i Kuzey Amerika'da ve 26.000'i de Avrupa'da çalışmaktadır.

UNDP'nin 2001'de hazırladığı rapora göre, *Hindistan*'dan 100.000 profesyonel bilgisayar uzmanı Amerika'ya gitmiştir. Her bir profesyonele eğitim sağlamanın maliyeti 15-20.000 dolar arasında değiştiği tahmin edildiğinde, beyin göçünden Hindistan'ın yıllık toplam kaybı 2 milyar dolar civarındadır. UNDP'nin hesapladığı doğrudan maliyetlerinin yanında, dolaylı maliyetleri daha fazladır. Nitelikli emek kıtlığı, Hindistan endüstrisinin rekabet edebilirliğine zarar vermektedir. Bilgi teknolojisi (IT) endüstrisinde profesyonel elemanların

---

²²¹ John Salt, a.g.m. , s.15.

giriş-çıkışları %20'nin üstündedir. Giden kişinin yerine başkasını işe almanın maliyeti, önceki elemanın maaşının yaklaşık %120'sidir.²²²

Geleneksel olarak Amerika, Hindistanlı mühendis ve doktorların en sıklıkla gittikleri ülkedir. Ancak son yıllarda Avrupa ülkelerinin karşılaştıkları nüfusun yaşlanmasının negatif etkileri ile nitelikli emek kıtlığının görülmesi, Hindistanlı mühendisleri cezbetmeye başlamıştır. Bu doğrultuda Almanya yüksek vasıflı 20.000 göçmene kontenjan açmıştır. Amerika 2001'de Hindistan'dan IT profesyonellerini ülkeye çekebilmek için H-1B vize kotasını 115.000'den 200.000'e çıkarmıştır. Bununla birlikte Hindistan hükümeti, döviz getirisi için beyin göçünü destekleyici bir tutum sergilemektedir. Varsayımlarına göre göç eden kişiler ülkeleriyle bağlantılarını koparmayacak, teknoloji transferini kolaylaştıracak ve gerektiğinde ülkelere geri dönerek nitelikli emek stoku sağlayacaklardır. Resmî olmayan sayıların işaret ettiğine göre ise, her yıl Hindistan'ı terk eden her 1000 profesyonelden sadece 1-2'si geri dönmektedir.²²³

Hindistan'daki beyin göçünün sebeplerinden bir tanesi, eğitim harcamalarının adaletsiz dağılımıdır. 1960'larda hükümet tarafından desteklenen kuruluşlar (ör; Hindistan Teknoloji Enstitüsü, IIT), dünya çapında üniversite eğitimi vererek iyi yetişmiş beyinler sağlamaktadır. Sonuçta nüfusun küçük bir kesimi yüksek eğitim alırken, geri kalan çoğunluğu eğitimsiz, cahil kalmaktadır. Artan küreselleşme ile birlikte bu eğitilmiş kişiler gelişmiş ekonomilere giderken, az eğitilmiş veya hiç eğitim almamış kişiler ülkede kalıp yerel şirketlerde çalışmaktadır. IIT'den mezun olanların %75'inden daha fazlası mezun olduktan 5 yıl sonra dış ülkelerde çalışmaktadır. "Küresel rekabetlilik raporu 2000" araştırmasında en yetenekli elemanlarını ülkelerinde tutmayı başarabilen 59 ülke arasında Hindistan 47. sırada yer almaktadır.²²⁴

4.7. LATİN AMERİKA

1980'de üç temel göç alan ülke 25.700, 18.200 ve 12.200 yabancı PMT işçisiyle *Venezüela*, *Arjantin* ve *Brezilya* idi. Venezüela'da PMT iş gücünün çoğunluğunu mimar,

²²² Pankaj Chugh, Wendy Turner ve Byran Turner, "The Brain Drain", <http://econpapers.hhs.se/>, 2001, s.17.

²²³ Pankaj Chugh vd., a.g.m. , s.18.

²²⁴ a.g.m. , s.18.

mühendis ve öğretmen oluştururken; Arjantin’de öğretmen ve hemşire; Brezilya’da mimar, mühendis, doktor, dişçi, avukat, matematikçi, istatistikçi ve artistler bulunmaktadır.

*Kolombiya’da suç oranlarının (özellikle adam kaçırma) yüksek olması, eğitilmiş kişilerin ülkeden ayrılmasına neden olmaktadır. 1996-1999 yılları arasında 800.000 Kolombiyalı daha güvenli bir yaşam ve eğitim için Amerika, Kanada, İspanya, Kosta Rika ve Avustralya’ya göç etmiştir. Eğitim amacıyla göç edenlerin hiçbiri geri dönmemiştir. “Küresel rekabetlilik raporu 2000” araştırmasında en yetenekli çalışanlarını ülkelerinde tutmayı başaran 59 ülke arasında Kolombiya 55.sırada gelmektedir.*²²⁵

4.8. GÜNEY AFRIKA

1960’lara kadar Güney Afrika, İngiliz Milletler Topluluğu’nun “gelişmiş ülkeler” üyeleri arasındaydı. Bu dönemde İngiltere bilim adamı, fizikçi ve diğer profesyonellerinin yurt dışına gidişlerinden endişe duymaktaydı. 1980’lere kadarki sürede ise durum tersine döndü. G.Afrika’nın yeni kuşağı, ülkeden ayrılıp başka yerde becerilerini geliştirmeyi tercih etmektedir. Beşerî sermayenin gidişinin yanında, çevre bölgelerden ekonomik ve politik istikrarsızlık nedeniyle içe-göç eden az eğitilmiş kişiler, ülkede nitelikli iş gücü dengesizliğini ve kıtlığını yaratmıştır. Kişi başına gelir düşmüş ve gelir kutuplaşması artmıştır.

Nitelikli iş gücü kaybının hem doğrudan -ekonomik üretimin azalması gibi-, hem de dolaylı -istihdam ve vergi geliri kaybı olarak- etkisi vardır. 1997’den beri beşerî sermaye kaybının G.Afrika’ya maliyeti R67.8B (\$8.9B)’dır. Göçün ana nedenleri yüksek suç oranı, düşük maaşlar, sınırlı kariyer imkânları ve yetersiz sağlık hizmetleridir.²²⁶

En fazla nitelikli iş gücü açığının görüldüğü sektörler IT ve finansal hizmetlerdir. Beyin göçünün G.Afrika’da yarattığı olumsuz etkileri hafifletmek için, bu sektörlerin ihtiyaç duyduğu nitelikli iş gücü sayısı 350.000 ile 500.000 arasında değişmektedir. Uluslar arası organizasyonlar nitelikli çalışana daha yüksek ücret verdiğinden, G.Afrika bankaları vasıflı elemanlarını bu kuruluşlara kaptırmaktadır. Ayrıca doktor, hemşire, mühendis, öğretmen ve gazeteci gibi diğer profesyonel iş gücü de daha yüksek ücret ve güvenli bir yaşam için göç

²²⁵ Pankaj Chugh vd. , a.g.m. , s.16-7.

²²⁶ a.g.m. , s.14.

edenler arasındadır. Yukarıda sözü geçen aynı çalışmada (Küresel rekabetlilik raporu 2000) G.Afrika 57.sırada bulunmaktadır.²²⁷

Beyin göçü sadece G.Afrika'yı değil, Afrika'nın diğer ülkelerini de olumsuz etkilemektedir. Her yıl 23.000 mezun Afrika'yı terk etmektedir. OECD ülkelerine yapılan göçlerin hemen hemen tamamı Amerika'ya gitmektedir. Amerika'da çalışan Afrikalı bilim adamı ve mühendislerin sayısı, Afrika'da bulunanların sayısından daha fazladır. Beşerî sermayenin dışı göçü ile birlikte geride kalan 20.000 bilim adamı ve mühendis, 600 milyon nüfusa hizmet etmektedir. Beyin göçünün en olumsuz örneklerinden birisi Zambia'dır. Birkaç yıl önce ülkede 1.600 doktor varken, şimdi sadece 400 kişi kalmıştır. Çoğunluğu Avrupa ve Amerika'ya göç etmiştir. Amerika'ya en fazla göç edenler arasında G.Afrika'nın haricinde Mısır ve Gana yer almaktadır (Tablo 11). Sonucunda uzun dönemli ekonomik büyüme engellenmiş olmaktadır.²²⁸

Tablo 11. Gelişen Ülkelerden Eğitim Durumlarına Göre Amerika'ya Giden Göçmen Sayısı, 1990

Göç veren ülke	Okul Düzeyi			
	Toplam	İlköğretim	Lise	Üniversite
Asya-Pasifik	2,376,277	95,320	818,860	1,462,177
Bangladeş	12,385	180	3,860	8,345
Çin	404,579	48,420	190,560	165,599
Endonezya	32,172	220	8,800	23,152
Fiji	11,420	740	7,120	3,560
Filipinler	728,454	10,680	224,700	493,074
Hindistan	304,030	6,960	68,800	228,270
İran	150,906	3,740	41,640	105,526
Kore	377,940	13,060	163,420	201,460
Malezya	15,261	260	4,820	10,181
Pakistan	52,717	1,680	14,940	36,097
Sri Lanka	8,751	20	2,280	6,451
Suriye	27,504	1,580	12,780	13,144
Çin (Tayvan)	152,957	2,880	32,060	118,017
Tayland	53,118	2,120	21,300	29,698
Türkiye	43,605	2,780	21,540	19,285

²²⁷ Andres Solimano, a.g.m. s.5.

²²⁸ Pankaj Chugh vd., a.g.m. , s.16.

Afrika	127,853	2,060	30,640	95,153
Benin	180	20	80	80
Cezayir	43,904	60	1,280	2,564
Gambia	747	100	120	527
Gana	12,544	40	3,400	9,104
Güney Afrika	22,678	200	4,980	17,498
Merkez Afr. Cumh.	160	0	60	100
Mısır	53,261	980	13,020	39,261
Kamerun	1,694	60	200	1,434
Kenya	8,372	40	1,420	6,912
Kongo	200	0	20	180
Lesotho	160	0	20	140
Malawi	460	0	120	261
Mali	2200	0	100	120
Mauiritius	1,100	0	260	840
Mozambik	920	80	280	560
Rwanda	200	0	20	180
Senegal	1,370	180	420	770
Sierra Leone	4,155	80	1,060	3,015
Sudan	2,496	0	760	1,736
Togo	460	20	140	300
Tunus	2,816	60	1,120	1,636
Uganda	5,060	120	1,000	3,960
Zambiya	1,613	0	340	1,273
Zimbave	3,161	20	420	2,721
Kuzey Amerika	3,761,084	436,420	2,677,420	647,244
Dominik Cumhr.	187,871	13,000	132,420	42,451
El Salvador	263,625	30,320	188,840	44,465
Guatemala	127,346	12,820	88,840	25,686
Honduras	54,346	3,440	35,840	15,066
Jamaika	159,913	3,060	90,220	66,633
Kosta Rika	28,784	660	15,340	12,784
Meksika	2,743,638	368,540	2,027,880	347,218
Nikaragua	61,168	3,100	34,920	23,148
Panama	68,583	340	28,780	39,463
Tirinidad ve Tobago	65,810	1,140	34,340	3,330
Güney Amerika	616,004	16,320	314,780	284,904
Arjantin	64,080	900	27,980	35,200
Bolivya	18,772	380	7,080	11,312
Brezilya	53,904	1,080	23,560	29,264
Kolombiya	162,739	5,940	93,000	63,799
Ekvator	89,366	2,720	55,020	31,596
Guana	61,936	2,260	34,440	25,236
Paraguay	4,313	60	2,020	2,233
Peru	86,323	1,920	40,820	43,583
Uruguay	15,716	360	8,960	6,396
Venezuela	22,634	220	6,100	16,314

Kaynak: Carrington ve Detragiache, 1998. s.15-6

5. BEYİN GÖÇÜNÜN TARİHİ

İlk zamanlardan bu yana insanoğlu zenginlik, hayatta kalma, macera, özgürlük, barış, eğitim ve gelişme gibi birçok sebeple hareket halinde olmuştur. Ülkeler arasında vuku bulan göç hareketlerinin mazisi nasıl insanlık tarihi kadar eskiye uzanırsa, genel göç sürecinin farklı ve karmaşık bir parçasını oluşturan beyin göçünün mazisi de bilim kadar geçmişe gider. Ancak tarihin ilk dönemlerinde bilimin anonim olması sebebiyle kayıtları bulmak mümkün değildir.²²⁹ M.Ö.600 ile M.Ö.300 yılları arasında göçler Atina'ya yönelmişti. Seyahat etmenin zorluğu ve tehlikelerine rağmen öğrenci, eğitimci ve araştırmacılar Atina'ya gitmekteydi. Plato'nun M.Ö.338'de tesis ettiği Akademi ve M.Ö.335'te Aristoteles'in kurduğu Lykeion (lise), bilinen ilk araştırma ve öğretim kurumlarıdır.²³⁰

Mısır'da hakimiyet kuran Ptolemaioslar M.Ö.300 civarında kurdukları araştırma merkezleriyle İskenderiye'yi fen, bilim, felsefe ve sanat alanına dönüştürdüler. Bu dönemde Antik Çağ'ın en ünlü kitaplığı kurulmuştur. Müze, okul ve araştırma merkezi olarak da kullanılan bu kuruluş, Antik Yunan kitaplarının en büyük koleksiyonuna sahipti. M.Ö.300 ve M.S.500 yılları arasında burada bilim ve felsefe alanında birçok araştırma yapıldı. Bu yüzden bu tarihler arasında İskenderiye'ye filozof, doktor, fizikçi, matematikçi, biyolog ve antropologlar göç etmişti.²³¹

M.S.500 tarihinden sonra ise dünyanın yeni bilim, sanat, düşünce ve araştırma merkezi İran'ın doğusu idi. Cundişapur'da Bizans'tan kaçan Nesturiler tarafından bir üniversite kurulmuş ve bu üniversite başta Hristiyan çevresinden olmak üzere dünyanın her köşesinden bilim adamı, fizikçi ve araştırmacıları çekmişti.²³²

5.1. ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NDA BEYİN GÖÇÜ

Karanlık dönemin sonunda Avrupa'da yeni kültür hareketleri belirmeye başlamış; aydınlık, bilimsel ve sanatsal faaliyetler giderek birçok ülkeye yayılmıştır. 12. ve 16. yüzyıl arasında, yani rahipler döneminin sonu ile 17. yüzyıl bilim devrimi arasındaki dönemde

²²⁹ Stanislav Simanovsky, Margarita P.Strepetova ve Yuriy G.Naido, **Brain Drain from Russia: Problems, Prospects and Ways of Regulation**, Nova Science Press, New York, 1995, s.2.

²³⁰ Zeynep Özlem Öztürk, a.g.m. , s.3.

²³¹ a.g.m. , s.3.

²³² Berrak Kurtuluş, a.g.e. , s.2.

üniversiteler önemli bilim üretim merkezleriydi. Bu dönemde Avrupa üniversitelerin sayılarında kayda değer artışlar olmuştur. 11. yüzyılın sonu ve 12. yüzyılın başında ilk Avrupa üniversiteleri olan Salerno, Bolonya, Montpellier ve Paris üniversiteleri kurulmuştu. 13. yüzyılın ortasında İtalya'da 9, Fransa'da 5, İspanya'da 4, İngiltere'de 2 üniversite varken 15. yüzyılın sonunda bütün Avrupa'da 80 temel üniversite bulunmaktaydı. Paris, Bolonya, Oxford, Prag, Viyana en iyi üniversiteler içinde başta geliyordu.²³³

Orta Çağ'da bilim adamı, öğretmen, öğrenci ve sanatçıların uluslar arası hareketliliği oldukça yaygındı. Araştırma merkezleri olarak üniversitelerin kurulmasıyla yüksek nitelikli insan gücü bilimsel faaliyetlerini en iyi ve en uygun şekilde devam ettirebilecekleri yerlere ve ülkelere gidiyorlardı. Aynı zamanda Avrupa ülkeleri, vasıflı elemanın dış göçünü teşvik edici politikalar uyguluyordu. Ayrıca derslerin ve yazılan makalelerin Latince olması ve Katolik inancın yaygın kullanılmasıyla oluşan kültürel birlik, beyin göçünü kolaylaştırıyordu; çünkü giden kişinin dil veya din konularında çevreye adapte olma gibi bir sorunu olmuyordu.

Bilim tarihçilerine göre ilk beyin göçü Bolonya Üniversitesi'nden bilim adamlarının başka yerlere gitmesiyle başlamıştır. Birçok üniversite (Arezzo,1215; Padua,1222; Vercelli,1228; Siena,1246; Ziza,1343 ve Florance,1349) Bolonya Üniversitesi'nden göç sonucu kurulmuştur. Benzer şekilde Oxford Üniversitesi Paris Üniversitesi'nden, Cambridge ise Oxford'dan göç sonucu kurulmuştur.²³⁴

16. yüzyılda dinî baskıdan kurtulmak için başlatılan reform hareketi ve 1789 Fransız İhtilali'yle sosyal ve siyasal alanda büyük değişimler oldu. 16. ve 17. yüzyıllar Avrupa'da modern bilimin temellerinin atıldığı dönemdir. 18. yüzyıldaki Aydınlanma Çağı ile birlikte eğitim, sanat, bilim, teknoloji ve ekonomi alanlarında hızlı bir ilerleme kaydedildi.

19. yüzyılın başlarında Alman üniversiteleri en iyisiydi. Bu nedenle 1815 ile I.Dünya Savaşı arasındaki dönemde 10.000'den fazla Amerikalı, ileri düzeyde çalışma yapabilmek için Almanya'ya gitmiş ve Alman üniversite sistemi Amerikan yüksek öğretim sisteminin geliştirilmesinde model kabul edilmiştir.²³⁵

²³³ Şakir Berber, a.g.e. , s.131.

²³⁴ a.g.e. , s.133.

²³⁵ a.g.e. , s.134.

İki dünya savaşı arasındaki dönemde beyin göçü büyük oranda artmıştı. Özellikle Nazilerin iktidara gelmesinden sonra Yahudi bilim adamlarının çoğu Almanya ve Avusturya'dan ABD, İngiltere, Türkiye ve diğer ülkelere kaçmışlardı. Albert Einstein da bu dönemde ABD'ye gidenler arasındaydı.²³⁶

5.2. II.DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA BEYİN GÖÇÜ

Bugün için uluslar arası bir problem olan beyin göçünün kökeni, II.Dünya Savaşı sonunda uluslar arası ilişkilerde görülen siyasî yapılanmanın getirdiği değişimlere dayanmaktadır. Savaş sonrası bu değişimlerin göç üzerinde doğrudan etkisi olmuştur.²³⁷

Tarihin hemen her döneminde rastlanan yüksek düzeyde yetişmiş eleman göçünün, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ciddi bir artış göstererek sürekli hale gelmesiyle birlikte, bu tür göçün ekonomik ve sosyal önemi, yönü, genişliği, mahiyeti, nedenleri, etkileri gibi konularda yapılan çalışmaların sayıları artmıştır. Bu dönemden önce araştırmacılar, daha çok kitle göçleri ve bunun sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel sonuçları üzerinde duruyorlardı. II.Dünya Savaşı'ndan sonra ülkelerin kalkınma çabası içerisine girmesi, ülkeler arası kültürel ve teknik mübadelenin artması, iletişim, ulaşım ve yayın imkânlarının genişlemesiyle beyin göçü hız kazanmıştır.

Diğer taraftan yeni bağımsız olmuş Afrika, Asya ve Güney Amerika ülkelerinde de ekonomik büyüme ve sömürgecilikten uzaklaşma çabaları vardır. Nitelikli iş gücü hareketi daha çok gelişmekte olan ülkelere doğru olduğu için, zaten kıt kaynaklarına sahip olan kalkınmakta olan ülkeler bu durumdan olumsuz şekilde etkilenmektedir. Ayrıca kalkınmada, eğitimin beşerî sermayeye yapılan yatırım unsuru olarak önemli bir paya sahip olduğu genel kabul görmeye başlamış ve 1960'lardan sonra bilimin hızlı bir büyüme seyri takip etmesi, dikkatleri stratejik insan gücüne çevirmiştir. Bütün bu gelişmelerden sonra hem eğitime ve vasıflı iş gücüne verilen önem artmış hem de beşerî sermayenin uluslar arası akımı, ülkelere kattığı fayda ve maliyetlerden dolayı literatürde gün geçtikçe artan oranda araştırma konusu olmuştur.²³⁸

²³⁶ Ayhan Gençler, a.g.m. , s.2.

²³⁷ Şakir Berber, a.g.e. , s.41.

²³⁸ a.g.e. , s.51.

Beyin göçündeki asıl artış, II.Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur. Savaş sona erdiğinde ABD, Marshall Planı çerçevesinde 1945-1952 yılları arasında 33.800 milyon dolarlık kamusal fonlardan 22.800 milyon dolarlık kısmını Batı Avrupa'ya göndermiştir. 1952'den sonra ise ekonomik yardımın yerini askerî yardım almıştır. ABD sermayesinin Avrupa'ya akmasıyla iş gücü hareketinin yönü de buraya çevrilmiştir.²³⁹

Savaş sonrasında ABD, göç politikasında bazı vasıflı iş gücü kategorisine serbestlik getirmesi sonucu nitelikli iş gücü çeken ülkelerin başında geliyordu. 1949-1961 arasında çoğunluğu az gelişmiş ülkelerden olan 43.000 bilim adamı ve mühendis buraya göç etmiştir. 1960'ın ortalarından itibaren bu artış daha da hızlanmıştır. ABD'ye göç eden meslekî ve teknik elemanların toplam göçmen işçiler içindeki oranı 1950'de %16.2 ve 1960'da %17.9 olmuştur. Bu artışta 1964 Kennedy Johnson Kanunu'nun da payı vardır. Buna göre göç edenlerin doğum yeri veya milliyetinden öte bilgi, beceri ve nitelik düzeyleri ön planda tutulacaktı. Diğer yandan bu akım, gelişmiş ülkeler arasında da sürmekteydi. Özellikle İngiltere, ABD ve Kanada bilim adamı, doktor, mimar, mühendis gibi yetişmiş elemanları dış ülkelere gönderirken dışarıdan da bilim adamı ve araştırmacı çekmiştir.²⁴⁰

1962-1966 döneminde ABD'ye en çok mühendis, doktor ve cerrahlar göç etmiştir. Bu dönemde ülkeye giren toplam 38.856 yüksek vasıflı göçmenin 19.035'i mühendis, 10.706'sı doktor ve cerrah, 9.115'i de bilim adamıydı ve bunların 22.905'i gelişmiş ülkelerden gelen kişilerdi. ABD'de meydana gelen bu gelişmeler, teknolojik gelişme ve bilimin ilerlemesiyle paralel gitmiştir.²⁴¹

II.Dünya Savaşı sonrasında hızlı bir kalkınma sürecine giren Batı Avrupa'nın bu durumu, 1973'teki petrol krizinden itibaren değişmeye başladı. İstihdam daralmakta ve ekonomik faaliyetler azalmaktaydı. F.Almanya'da 1973-1977 döneminde kamu kesimi dışında tüm faaliyet dallarında daralma yıllık %1.6, Fransa ve Hollanda'da %1 civarındaydı.²⁴² Batı Avrupa ülkelerindeki yüksek düzeydeki işsizlikten dolayı ülkeler, içe-göçü sınırlandırıcı politikalar uyguluyorlardı fakat yüksek vasıflı elemanlar açısından uygulanan politikalar tam tersiydi. Batı Avrupa'ya göç eden meslek sahibi ve yönetici

²³⁹ Berrak Kurtuluş, a.g.e. , s.9.

²⁴⁰ Ayhan Gençler, a.g.m., s.2; Berrak Kurtuluş, a.g.e., s.9.

²⁴¹ Berrak Kurtuluş, a.g.e. , s.11.

²⁴² Stanislav Simanovsky vd., a.g.e. , s.2.

seviyesindeki elemanların oranı 1978`de %59 iken 1988 yılında %67 olmuştur. Son yıllarda Batı Avrupa ülkelerinde vasıflı yabancı elemanların sürekli yerleşmeleri yerine geçici hareketlerine izin verici politikalar benimsenmektedir.²⁴³

Sonuç olarak savaş sonrasındaki tabloya şöyle bir bakıldığında, dünyada nitelikli insan gücü hareketini etkileyen genel olarak üç yönelim görülmektedir. Birincisi, ekonomik alanda daha yakın entegrasyona giden dünya ekonomisi yeni bir enternasyonalizme doğru yönelim başlatmıştı. Bu yönelim II.Dünya Savaşı`ndan sonra kaydedilen hızlı ilerleme, dünya ekonomisinin bütünleşme hareketi ve uluslar arası ticarete karşı konulan engellerin azaltılması gibi gelişmelerle daha belirli bir hale gelmişti. Ülkeler arası modern teknolojidaki yabancı sermaye artışı, geleneksel sınıf ve statü ağırlıklı toplumların modernleşmesi ve kişiler arası ilişkilerin daha hareketli ve esnek olması, ekonomik verimliliğin artmasında yardımcı olmuştur. Böylece eğitim görmüş profesyonel insanlar için istihdam piyasası belirli bir ülkeden ziyade uluslar arası olmuştur. Dünya ekonomisinin bütünleşmeye doğru gitmesinde iki temel güç katkı sağlamıştır. Biri dünya genelinde sanayi devriminin yaygınlaşması, diğeri ise Batı toplumlarının sanayi çağı sonrası hareketliliğidir. Bu iki güç, savaş sonrası dönemde dünya eğitimindeki büyük gelişmenin yetenek pazarını önemli bir şekilde artırması, sanayileşen şehir ve metropoliten merkezlerin desteklenmesi, ulaşım ve iletişimdeki gelişmelerle bilgi alma ve hareketliliğin kolaylaşması, meslekî eğitimin standartlaşması ve bu yeni dünya pazarında devletlerin yetişmiş elemanları ülkelere çekebilmek için göçü teşvik edici politikalar uygulaması gibi olaylarla gelişen ihtiyaçlar sonucu oluşmuştur.²⁴⁴

Dünyada görülen ikinci bir yönelim bağımsızlaşma süreciydi. Bağımsızlaşma hareketi ile birlikte resmî olarak metropoliten Avrupa devletleriyle Afrika ve Asya koloni devletlerini birbirine bağlayan emperyalist bağ kırılmıştır. Beyin göçü problemi büyük oranda eski Asya ve Afrika sömürge bölgelerinden profesyonellerin göçünde yaşanmıştır. Az gelişmiş ülkelerin çoğunluğu buralarda yer almaktadır. Bu ülkeler sadece resmî anlamda bağımsız olmuşlar, uygulamada ise eski emperyalist ülkelerle bağlarını sürdürmeye devam etmişlerdir.²⁴⁵

Savaş sonrası göç eğilimini etkileyen üçüncü bir unsur, nicelikten öte nitelik kriterini ön planda tutan göç politikalarının yeniden düzenlenmesiydi. 19. yüzyılda ve 1920`lerin

²⁴³ Berrak Kurtuluş, a.g.e. , s12-3.

²⁴⁴ Ayhan Gençler, a.g.m., s.1; Zeynep Öztürk, a.g.m., s.1-2.

²⁴⁵ Şakir Berber, a.g.e. , s.154-5.

başlarına kadarki sürede uluslar arası göç çok fazla sınırlandırılmamıştı. Göç veren ve alan ülke için süreç faydalıydı. Son yarım yüzyılda da göç hızlıydı ve yaygınlaşmıştı. Ancak dünya nüfusundaki aşırı artış, ülkede milliyetçiliğin ve etnik bilincin gelişmesi, dünya ekonomilerindeki genişlemeler göçe sınırlandırma getirilmesine neden olmuştur. Sonucunda göç etme sürecinde göç edenlerin okullaşma, meslekî bilgi düzeyi, nitelik kriterinin dikkate alınacağı göç politikası benimsenmiştir. Bu doğrultuda kanun ve yönetmeliklerini değiştiren başlıca göç alan ülkeler ABD, İngiltere, Kanada ve Avustralya'dır. Ayrıca bu ülkeler Avrupalı olmayan kişilerin göçündeki sınırlandırmaları da gevşetmişlerdir.²⁴⁶

Nitelik ve nicelik açısından göçün yeniden düzenlenmesinin sonuçları göçü zorlaştırmıştır. Sonuçlardan birincisi, nitelik kriterine göre göçmen alınması, profesyonellerin, entelektüellerin ve vasıflı elemanların göçünü artırmıştır. Bu uygulama az gelişmiş ülkelerdeki yetişmiş iş gücüne önemli fırsat sunarken, profesyonellere çok fazla ihtiyacı olan gelişmekte olan ülkeler için olumsuz bir durum oluşturmaktadır.²⁴⁷

Düzenlemenin getirdiği ikinci bir sonuç, vasıflı ve profesyonel insan gücü için gelişmiş ülkeler arasında oluşan rekabettir. İleri ekonomilerdeki sanayinin gelişmesiyle profesyonel eleman, dünya pazarında ihtiyaç duyulan yeni bir mal olmuştur. Özellikle talep edilen meslekler tıp, mühendislik ve fen alanındadır.

Üçüncü olarak, kriterlerdeki değişme vasıfsız elemanları hareketsizliğe itmiştir. Uygulanan politika sonucu vasıflı elemanın hareketini destekleyen, vasıfsız olanı ise reddeden bir anlayış doğmuştur.

6. BEYİN GÖÇÜNÜN NEDENLERİ

Beyin göçünün nedenleri kişiye ve ülkenin şartlarına göre çok çeşitli olmakla birlikte, genel olarak bu nedenler itici-çekici güçler yaklaşımıyla açıklanmaktadır. İtici ve çekici güçler yaklaşımının yanında diğer yaklaşımlar da bulunmaktadır. Ayrıca değişik tarihlerde beyin göçünün sebeplerini belirlemeye yönelik çeşitli araştırmalar da yapılmıştır.

²⁴⁶ John F.Helliwell, a.g.m., s.6-16.

²⁴⁷ Ross Finnie ve Ronald Meng, "Are Immigrants' Human Capital Skills Discounted in Canada?", <http://cerf.mcmaster.ca/papers/june 2002/>, 2002, s.19-20.

6.1. BEYİN GÖÇÜNÜN NEDENLERİ ÜZERİNE YAKLAŞIMLAR

Ülkeler arasında yüksek vasıflı iş gücünün hareketinin hangi sebeplere bağlı olarak başladığı ve devam ettiği konusunda çeşitli görüşler vardır. Bu sebepler bir yandan teorik yaklaşımla ele alınırken, diğer yandan göç sebeplerinin tespit edilmesi için yapılmış ankete dayalı çalışmalar bulunmaktadır. İleri sürülen teorik görüşlerde ve yapılan anketlerde yüksek vasıflı iş gücünün neden gittiği daha çok “çekici-itici güçler” çerçevesinde açıklanırken, bu konuyla ilgili “merkez-çevre ülkeler” ile “arz-talep dengesizliği” yaklaşımları da bulunmaktadır.

6.1.1. Merkez-Çevre Ülkeler Yaklaşımı

Beyin göçünün sebepleri konusunda en genel yaklaşım, bu hareketin dünya sistemindeki ekonomik dengesizlikler neticesinde doğduğu görüşüdür. Buna göre ülkeler arasındaki mevcut asimetri neticesinde çevre ülkelerden merkezî ülkeye doğru hareket söz konusu olur. Yani meslekî göç, yüksek eğitilmiş ve kabiliyetli olanların ülkeler arasındaki ilişkilerden doğan bu asimetrik duruma olan özel tepkisini temsil etmektedir. Böylece yüksek vasıflı iş gücü doğal olarak gelirin, bilimsel ve meslekî çalışma imkânlarının fazla olduğu, refah düzeyi gelişmiş ülkede toplanacaktır.²⁴⁸

Bununla beraber bu teorik görüş ile tam anlamıyla meselenin kavrandığı söylenemez. Nitekim beyin göçü hareketinde İngiltere'nin de en fazla net beyin kaybına maruz kalmış ülkelerden biri olduğunu inkâr etmek mümkün değildir. Bu konuda Alejandro Portes, Latin Amerika ülkelerinden örnekler vererek, nispeten daha gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla yüksek vasıflı eleman ihraç ettiğini izah etmektedir. Nitekim Latin Amerika'da kişi başına yıllık geliri itibarıyla Arjantin en fazla gelişmiş durumda olmasına rağmen, Şili ve Brezilya gibi ekonomik bakımdan nispeten geri kalmış ülkelere daha fazla doktorunu ABD'ye yollamıştır.²⁴⁹

²⁴⁸ Thomas Straubhaar (2000), a.g.m. , s.20.

²⁴⁹ Berrak Kurtuluş, a.g.e. , s.22.

6.1.2. Arz-Talep Dengesizliği Yaklaşımı

Beyin göçünün sebepleri konusundaki ikinci yaklaşımın hareket noktasını “ekonomik yapı” teşkil etmekte: ekonominin ve toplumun yapısı, meslek adamlarının hareketine tesir edici istikamette rol oynamaktadır. 1968 yılında toplanan ve uluslar arası kabiliyet göçünü geliştirmekte olan ülkeler açısından ele alan Ditchley Konferanslarında belirtilen göç sebepleri arasında şu hususa işaret edilmektedir: “Gelişmiş ülkelerdeki yüksek nitelikli iş gücüne olan talep, eğitim sisteminin kapasitesinden daha hızlı büyümektedir. Dolayısıyla vasıflı göçmenler için en iyi imkânlar yol açmaktadır”. Bu, özellikle uzay ve savunma için kabarıp federal yatırımların, bilim adamları ve mühendislere büyük bir talep yarattığı ABD açısından geçerlidir. Amerikan tıp okullarındaki yavaş artış, hızla artan sağlık amaçlı talepleri karşılamanın gerisinde kalmış ve yabancı ülkelerde eğitim görmüş doktor ve hemşireler için birçok iş imkânlarının doğmasına yardımcı olmuştur.²⁵⁰

Gelişmekte olan ülkeler bakımından mevcut problem ise, bu ülkelerde düşük ekonomik büyüme sebebiyle eğitilmiş elemanların ekonomide istihdam edilebilme kapasitesinin eğitim sisteminin üretim kapasitesinden düşük olmasıdır. Böylece gerekenin üzerinde yüksek tahsilli elemanın yurt dışına gitme çabası kaçınılmazdır. Arz-talep arasındaki dengesizlik bakımından geliştirmekte olan ülkelerin sayıca fazla vasıflı elemanlarını istihdam edememesi yanında kalkınma seviyesine nitelik itibarıyla uygun eleman yetiştirilmiyor olması da bir problemdir. Bunun neticesinde ihtiyaç duyulmayan sahalarda lisans ve lisansüstü eğitim yapmış elemanlar bulunmaktadır. Esasen bazı sosyal bilimciler, gelişmiş ülkelerin bu konudaki rolüne dikkati çekerek maksatlı olarak geliştirmekte olan ülkelerin eğitim ve araştırma politikalarının yönlendirildiğini açıklamaktadırlar. Bu ülkelerde aero-dinamik, sibernetik, astrofizik gibi henüz ihtiyaç duyulmayan sahalarda eğitim verilmesi, sonuçta, geliştirmekte olan ülkelere dışa göçü zaruri kılmaktadır. İngiliz ekonomisinin en iyi doktoralı bilim adamlarını ABD'ye yollaması meselenin sadece geliştirmekte olan ülkelerle sınırlandırılmayacağını göstermektedir.²⁵¹ Bunun yanında Avrupa ülkelerindeki firmalar (özellikle IT, Kimya, AR-GE ve Finans sektörleri), yabancı nitelikli iş gücünü talep etmektedir; çünkü bu sayede işverenler, ülke içindeki çalışanlara vazgeçilmez olmadıklarını, ikame edilebilir olduklarını

²⁵⁰ Dominique Guellec ve Mario Cervantes (2002b), a.g.m. , s.79-82.

²⁵¹ Karine Tremblay, a.g.m. , s.59-61.

göstermeyi ve ücret düzeyini artırmadan firma kârını ve çalışanların çabalarını artırmayı düşünmektedir.²⁵²

6.1.3. İtici-Çekici Güçler Yaklaşımı

Bu yaklaşım, yetişmiş insan gücü göçüne neden olan iki baskıcı faktörün -itici ve çekici güçlerin- kombinasyonunu ifade eder. İtici faktör göçe neden olan, terk edilen ülke ile ilgili olumsuz şartları ifade etmek için; çekici faktör ise göçü cazip hale getiren, göç edilen ülke ile ilgili uygun şartları belirtmek için kullanılmaktadır. Bu iki faktör aynı madalyonun iki yüzü gibidir. Literatürde, gelişmiş ülkeler bakımından üzerinde en çok durulan çekici güçler aynı zamanda beyin ihraç eden gelişmekte olan ülkeler bakımından itici güçlere tekabül eden faktörlerdir.²⁵³ Enrique Oteiza (1968) bunları başlıca dört grupta toplamıştır: 1) Yeni gidilen ülke ile terk edilen ülkedeki gelir farklılıkları, 2) Kişilerin mesleklerini icra edebilmeleri açısından gerekli olan destek farklılığı, doktor için hastahane, hemşire ve diğer sağlık personeli, lâboratuvar, kütüphaneler ve yayınlar gibi, 3) Bir meslek kategorisinde iş gücünün ortalama fert başına millî geliri ile mukayese edildiğinde nispi ortalama ücretlerin farklılaşması, 4) Politik ve kurumsal istikrardır.²⁵⁴

Kidd (1970), Latin Amerika'dan ABD'ye yüksek düzey kişilerin göçünü açıklarken itici-çekici yaklaşımı kullanmıştır. Ona göre profesyonel kişiler, toplam nüfusun hepsinden daha çok göç etme eğilimindedir. İtici faktörleri işsizlik, sınırlı araştırma imkânları, olumsuz çalışma şartları, güçlü aile, arkadaş, sosyal ve ekonomik bağlar olarak belirlemiştir. Adams, (1968) uluslar arası beyin göçünde itici-çekici modeli kullanan ilklerden biridir. Ona göre çekici faktörler gidilen ülkedeki iş fırsatları, uygulamalı öğretim ve diğerleridir.²⁵⁵

Göçe neden olan faktörleri başlıklar altında toplayacak olursak itici ve çekici faktörlerin bazıları şunlardır: *İtici faktörler* arasında vasıflı insan gücü arasında yüksek işsizlik oranı ya da eksik istihdam, düşük ücret ve adil olmayan gelir dağılımı, yüksek vergi, düşük statü, meslekî açıdan yetersiz çalışma koşulları ve ilerleme imkânı, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere göre yetersiz ve dengesiz olan sosyo-ekonomik gelişme düzeyi ve fırsat

²⁵² Gil S.Epstein, Astrid Kunze ve Melanie E.Ward, "High Skilled Migration and the Exertion of Effort by the Local Population", *IZA Discussion Paper*, No.540, 2002, s.3-24.

²⁵³ Dominique Guellec ve Mario Cervantes (2002b), a.g.m. , s.79.

²⁵⁴ Berrak Kurtuluş, a.g.e. , s.27.

²⁵⁵ Şakir Berber, a.g.e. , s.120.

eşitsizliği, fazla nüfus, gelişmiş ülkelerin eğitim ve kültür alanındaki imkânları, insanların eğitimi ile iş fırsatları arasındaki dengesizlik, kabiliyetten çok kıdeme önem veren idarî düzen, bilim ve araştırma merkezlerine zayıf bağlar, siyasî istikrarsızlık, sosyal ve siyasal hayatta kişi hürriyetine yapılan baskılar, düşünce özgürlüğünün kısıtlanması, ayrımcılık, kurumsallaşma için destek ile teknik ve meslekî donatımın olmaması yer almaktadır. Araştırma için yeterli devlet desteğinin olmaması, lâboratuvar ve malzeme yetersizliği, araştırma yapılacak kurumların bulunmaması, kaynakları-araştırmaları yaymak için yararlı olan bilimsel toplantılar ve dergilerin yaygınlaşmaması, eğitim harcamalarının düşüklüğü, plansız şekilde eleman yetiştirilmesi vb. gibi eksikliklerden dolayı az gelişmiş ülkelerde beyin göçü görülmektedir.²⁵⁶

Çekici faktörler ise bilim adamı ya da yüksek vasıflı meslek adamına ödenen yüksek ücret, iş fırsatlarının fazlalığı, meslekî açıdan bol imkânlar, uygun çalışma koşulları, yüksek yaşam standartları, daha geniş eğitim ve kariyer fırsatları, bilim-teknoloji-iletişim alanında gelişme düzeyi, büyük bilim merkezleri ile yakın temas, siyasî istikrar, sosyal ve kültürel imkânlar, kişi hürriyeti gibi çeşitli faktörler sayılmaktadır. Ayrıca göç alan ülkelerdeki beşerî ve maddî kaynakların zenginliği, ileri üretim tekniklerinin olması, buluş ve teknolojik yeniliklerin emeğin marjinal verimliliğini ve geliri artırması, vasıflı elemana ihtiyacın bulunması, nüfus artışının düşük olması gibi etkenlerden dolayı nitelikli iş gücü dış ülkelerden ithal edilmektedir.²⁵⁷

6.2. NEDENLERİ BELİRLEMeye YÖNELİK ARAŞTIRMALAR

Beyin göçünün sebeplerini belirlemeye yönelik çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Yapılan görüşme ve anket çalışmalarının sonucunda göçe neden olan faktörler ülkeye ve giden kişinin meslek grubuna göre değişmektedir. Örneğin; politik istikrarsızlığın hüküm sürdüğü Latin Amerika ülkelerinde buna bağlı göç sayısı fazladır. Arjantin’de ise konut kıtlığı ve pahalılığı, göçe neden olan önemli faktörlerden biridir. Benzer şekilde aynı ülke içinde

²⁵⁶ V.Gayathri, “Rethinking High Skilled International Migration: Research and Policy Issues for India’s Information Economy”, **International Mobility of the Highly Skilled**, OECD, Paris, 2002, s.202; UNITAR, a.g.e. , s.14-21; Salih Barışık ve Hakan Çetintaş, a.g.m. , s.725-6.

²⁵⁷ Rainer Winkelmann, “Why do Firms Recruit Internationally? Results from the IZA International Employer Survey 2000”, **International Mobility of the Highly Skilled**, OECD, Paris, 2002, s.135-142; Jonathan Kesselman, “Policies to Stem the Brain Drain - Without Americanizing Canada”, **Canadian Public Policy**, Vol.XXVII, No.1., 2001, s.79-84; Shane Williamson, “A Perspective on the International Migration of Skilled Workers”, **IRPP/CERF Conference**, 2000, s.7-13; OECD, a.g.m. , s.3.

farklı meslek gruplarından olan bilim adamı, mühendis, doktorun (ve diğer meslek adamlarının) da meslekî özelliklerinden dolayı göç sebepleri farklı olabilmektedir. Bununla beraber yapılan çalışmalar, göçün nedenlerinin genel bir çerçevesini vermesi açısından yararlıdır.

6.2.1. Wilson Araştırması

İlk çalışma James A.Wilson tarafından 1952-64 yılları arasında Kuzey Amerika'ya göç etmiş 517 İngiliz bilim adamı üzerinde sürdürülmüştü. Bu bilim adamları akademik standardı yüksek ve genç kişilerdi. Anket sonucunda en fazla bilimsel ve meslekî imkânların göçe neden olduğu bulunmuştur (Tablo 12).

Tablo 12. Wilson Araştırması: Amerika'ya Göç Sebepleri, 1964

Göç Sebepleri	Yüzdesi
Kuzey Amerika'da meslekî imkânlar daha fazla	38.6
Kuzey Amerika'da ücretler daha yüksek	18.0
İngiltere'de (bilimsel) çalışma şartları tatmin edici değil	17.5
İngiltere'de bilim adamına verilen değer düşük	-
İngiltere'de bilim maneviyat bozucu	14.1
İngiltere insanı yıpratıyor ve moral bozuyor	12.5
Kuzey Amerika'da yaşam standardı daha yüksek	10.6
İngiltere'de çalışma vasıtaları yetersiz	10.4
K.Amerika'da bilim adamının sosyal itibarı daha fazla	6.5
İngiltere'de ücretler düşük	6.2

Kaynak: Kurtuluş. 1999, s.30

6.2.2. Hatch-Rudd Araştırması

İngiltere ile ilgili olarak Stephan Hatch ve Ernest Rudd tarafından 1957-58 yılında lisans sonrası programlara girmiş 3400 mezun üzerinde yapılmış bir araştırmada 678 mezunun başka ülkelere çalışmaya gittiği tespit edilmiştir. Gidiş sebepleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 13. Hatch-Rudd Araştırması: İngiltere'den Yurt Dışına Gidiş Sebepleri

Gidiş Sebepleri	Yüzdesi
Seyahat arzusu	39
Akademik ve bilimsel tecrübe kazanmak için	26
Daha iyi imkânlar, daha iyi iş	23
Malî sebepler, daha yüksek ücret	22
İngiltere'deki şartlar ve imkânların tatminsizliği	19
Diğer şekillerde tecrübe kazanmak	18
Daha iyi araştırma imkânlarının olması	16
Belirli bir bölümde veya konuda çalışmak	15
İşveren tarafından gönderilenler	4
Diğer sebepler	3

Kaynak: Kurtuluş. 1999, s.31

Araştırmanın bir bölümü de İngiltere'ye dönen 335 kişi ile ilgilidir. İleri sürülen sebeplerden geçici maksatlı ziyaretin sona ermesine bağlı geri dönüş haricinde en fazla ailevi sebepler için dönüldüğü belirtilmiştir (Tablo 14).

Tablo 14. Hatch-Rudd Araştırması: İngiltere'ye Geri Dönüş Sebepleri

Sebepler	Yüzdesi
Geçici ziyaretin bitmiş olması	41
Aile, ailevi sebepler	36
İngiltere'den alınan iyi bir iş teklifi	19
İngiliz yaşam tarzını tercih etme	13
İşten ve diğer beklentilerden tatminsizlik	11
Dışarıdaki hayatı sevmemek	7
Diğer sebepler	7
Yurtseverlik	6
Sebep bildirmeyen	3

Kaynak: Kurtuluş, 1999, s.32

6.2.3. Ulusal Bilim Kurumu Araştırması

Amerikan Ulusal Bilim Kurumu (National Science Foundation) tarafından gerçekleştirilen çalışma, 1964-69 yılları arasında ABD'ye gelip Kaliforniya'nın doğusu ve kuzeydoğusunda oturan 7986 göçmen üzerinde yapılmıştır. Bunların %4.2'si Orta Doğu bölgesinden gelmiş olan bilim adamı ve mühendisti. Bu kişiler için göç kararında önemli ve önemsiz faktörler şöyledir (Tablo15).

Tablo 15. Ulusal Bilim Kurumu Araştırması, 1964-69

Faktörler	Önemli	Önemsiz	Cevapsız
Yüksek bir hayat standardına kavuşma	60.6	10.9	28.5
Çocuklar için yeni imkânlar	46.8	6.5	46.8
Ana vatanda yetersiz çalışma imkânları	43.8	11.8	44.4
ABD'ye duyulan merak	41.6	20.6	37.8
Ana vatandaki politik çevreden duyulan hoşnutsuzluk	37.5	14.2	48.4
ABD'deki akrabalar	26.3	10.3	71.2
Ana vatanda ilerleme imkânlarının zayıflığı	26.5	4.7	68.7
Kültürel imkânların zayıflığı	25.5	20.2	54.3
Ana vatanda ücretlerin düşüklüğü	25.1	16.8	58.1
Ana vatandaki sosyal sınıf sistemindeki hoşnutsuzluk	20.1	17.1	62.8
Vasıf seviyesine uygun işlerin ana vatanda bulunmaması	17.1	15.8	71.8
Amerikan vatandaşıyla evlilik	15.3	3.5	81.1
Etkin meslekî bağımsızlığın ana vatanda olmaması	11.8	13.0	75.2
Ana vatanda düşük meslekî statü	10.3	14.5	75.2
İstihdam imkânlarını artırma ümidi	6.8	18.3	74.9
Ana vatanda vergilerin çok yüksek olması	6.5	27.1	66.4

Kaynak: Kurtuluş, 1999, s.32-3

6.2.4. UNITAR Araştırması

UNITAR tarafından gerçekleştirilen bu araştırma, Birleşmiş Milletler'in ilgili kuruluşları, UNESCO ve ILO tarafından desteklenmiştir. Ülkeler arası karşılaştırmaya dayalı bu çalışma, 1974 yılında 6500 kişiye uygulanmıştır. Bu kişiler Kanada, Fransa, ABD'deki öğrenciler; Fransa ve ABD'de öğrenim sonunda kalanlar; Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Gana, Yunanistan, Hindistan, Kore Demokratik Cumhuriyeti ve Sri Lanka'daki dönenlerdir. Çalışmanın sonucunda göç sebepleri konusunda aşağıdaki genel eğilimlere işaret edilmektedir:

-Gelişmekte olan ülkelere çoğu kişi, eğitimini yurt dışında tamamladıktan sonra orada geçici olarak kalmaktadır,

-Gelişmekte olan ülkelere gelen kişilere gelişmiş ülkelerin gösterdiği konukseverliğin ölçüsü farklıdır ve bu ölçüde göçmen çekerler,

-Milliyet, din veya ırk itibarıyla azınlık gruplarından olmak, meslek adamlarının gelişmekte olan ülkelere ayrılmasının önemli sebeplerinden biridir,

-Göç veya geri dönüş konusundaki kişisel kararlarda aile bağları, çalışma şartları veya ücretlerden daha kuvvetli etkiye sahip olabilir. Aile bağları geri dönüşle ilgili olurken bu bağların olmamasıyla beyin göçü ilişkilidir,

-Meslek adamları yaşamak için çocuklarının en iyi yaşantı ve kariyere sahip olacağına inandıkları ülkeyi seçecektir,

-Gelirlerin uygun olduğu, işlerin çeşitli ve rekabete açık olduğu ve kişinin mesleğin katkısının en fazla olacağı yerler, göç veya kendi ülkesine dönme kararında önemlidir,

-Bazı sahalarda uzman olanlar, gelişmekte olan ülkelere ekipman açığı, elverişsiz ofis yeri, araştırma yardımı yetersizliğinden ve diğer ülkelerdeki meslekleriyle ilgili gelişmeleri takipte geri kaldıklarından göç edebilirler.²⁵⁸

---

²⁵⁸ Berrak Kurtuluş, a.g.e. , s.37-8.

7. BEYİN GÖÇÜ İLE İLGİLİ MODELLER

Literatürde, vasıf düzeyi yüksek insan gücünün kendi vatanından ayrılarak başka bir ülkede yaşaması ve çalışmasının ekonomik ve sosyal açılardan tahlili konusunda iki farklı model bulunmaktadır. Bunlar birbirinin tersi varsayımlar üzerine kurulmuş olan “uluslararasıalıcı (internationalist)” ve “milliyetçi (nationalist)” modellerdir.

7.1. ULUSLARARASALCI MODEL

Beyin göçü hareketinde uluslararasıalıcı görüşü savunan sosyal bilimcilerin görüşü, göçe konu olanların kendi istekleriyle göç ederken yine kendileri için en rasyonel olan hesabı yapacağı ve dolayısıyla bundan toplumun da kârlı çıkacağı yönündedir. Uluslararasıalıcı görüşe göre beyin göçü, bilim adamlarının insanlığa daha çok hizmet etmesini sağlamaktadır. Bu görüş aynı zamanda neo-klasik bir görüştür.²⁵⁹

Uluslararasıalıcı modeli savunan Herbert G.Grubell ve Anthony Scott, göç kararına varılmasında belirleyici unsurların ne olduğu üzerine genel bir teorik model geliştirmişlerdir. Modelde varsayımsal olarak göçe karar veren kişi veya ailenin bağımsız olarak karar verdiği ve hareketinin sonuçları, alternatifleri hakkında tam bilgi sahibi olduğu kabul edilmektedir. Burada kişi ait olduğu birimin refahını daima maksimize etmeye çalışacak, yani net gelecek faydaların bugünkü değerinin maksimizasyonuna gayret gösterecektir.²⁶⁰

Uluslararasıalıcı görüşün savunucularından Harry G.Johnson'un varsayımı da göçü seçen kişilerin hür iradelerini temsil ettiğinden, beşerî sermayenin uluslar arası dolaşımının faydalı bir süreç olduğu yolundadır. Normal olarak bu tip göçlerin diğer üretim faktörünün uluslar arası hareketinde olduğu gibi dünya üretimini artıracığı ve bundan bir bütün olarak dünyanın ekonomik fayda göreceği beklenebilir. Bu mekanizmada maddî sermayede olduğu gibi beşerî sermaye de en kârlı görünen yöne, yani en düşük üretim bölgelerinden en yüksek verimi alacağı yerlere doğru giderek, dünya bütününde verimi azamîye çıkarmış olacaktır.

²⁵⁹ B.Lindsay Lowell, “Some Developmental Effects of the International Migration of Highly Skilled Persons”, **ILO International Migration Papers**, No.46, 2001, s.1-2; Thomas Straubhaar, “The Impact of International Labor Migration for Turkey”, **Migration and Development**, Ed. Klaus F.Zimmermann, 1992, s.81.

²⁶⁰ Herbert G.Grubell ve Anthony Scott, “International Flows of Human Capital”, **American Economic Review**, No.56, 1966, s.268-274; Thomas Straubhaar, a.g.m. , s.84-5.

Dolayısıyla beşerî sermayenin bu serbest dolaşımına milliyetçi bir anlayışla sınır getirilmesi doğru değildir.²⁶¹

Uluslararası perspektif beyin göçüne itici ve çekici unsurlar çerçevesinde bakmıştır. Bu yaklaşıma göre beyin göçü, gelişmekte olan ülkelerdeki olumsuz yaşam koşullarının bir sonucudur. Gelişmekte olan ülkeler çalışma olanağı sağlayamadığı yetişmiş insan gücünü dışarıya göndermekle, hem ülkenin kendisi hem de vasıflı eleman fayda sağlamış olacaktır. Beşerî sermaye kaynaklarının serbest akışına izin verildiğinde, uluslar arası iş bölümündeki optimum verimlilik temelinde dünya üretiminin maksimum düzeye çıkmasına yön verilecek, nitelikli iş gücünün refah ve geliri yükseltilerek, alım gücü eşitsizlikleri azaltılacaktır. Bu yüzden birçok hümanist bilim adamı, beyin göçünü küreselleşme için önemli bir basamak olarak görmüştür.²⁶²

Uluslararası görüşü savunanların üzerinde durdukları bir diğer husus, yüksek vasıflı bu elemanların göçünden geride bıraktıkları toplumun zarar görüp görmediğidir. Nitekim tüm diğer üretim faktörlerine yapılan yatırımlar gibi beşerî sermayeye de yatırım yapılmaktadır. Yüksek vasıflı insan gücü yurt dışına gittiği takdirde, bu yatırım verimini göç ettiği ülkede veriyor demektir. İşte bu verim karşısında kazanılan gelir göç edilen ülkede vergilendirilmekte, böylece göç edilen bu ülke vaktiyle ödemediği bir eğitim yatırımının gelirini alırken, göç veren ülke bu vergileme hakkından mahrum kalmaktadır. Diğer taraftan uluslararası model savunucuları nitelik seviyesi yüksek insan gücünün yarattığı dışsallıklar üzerinde durmaktadır.²⁶³ Bu terim ekonomide, bir kişinin faaliyetlerinin hiçbir bedel ödetilmediği halde diğer kişilere, onların durumunu iyileştirici yönde etkisini ifade etmek için kullanılmaktadır. Buna benzer şekilde bilim adamları da dışsallık yaratmaktadır çünkü bilim genellikle herkesin malıdır. Diğer bir deyişle bir buluşun burada ya da orada yapılması önemli değildir, neticesi herkese açıktır.

²⁶¹ Lindsay Lowell, a.g.m., s.1-3; Asenata Liki, a.g.m., s.69; Andres Solimano, a.g.m., s.2.

²⁶² Thomas Straubhaar (1992), a.g.m., s.81.

²⁶³ Felix Reichling, "Brain Gain Through Brain Drain: A Theoretical Analysis of Human Capital Accumulation in the Presence of Migration", *Stanford University Working Paper*, 2001, s.3-5.

7.2. MİLLİYETÇİ MODEL

Beyin göçü konusunda milliyetçi görüşü savunan sosyal bilimciler, kendi menfaatlerini gözeterek yurt dışına giden eğitim görmüş elemanları yüzünden terk edilen ülkelerin, kaybettikleri beşerî sermaye yatırımı sebebiyle fakirleştiğini iddia etmektedir. Böylece giderek fakirleşen ülkeler daha fazla ekonomik yardıma muhtaç ve bağımlı hale gelirken, gelişmiş ülkeler yüksek vasıflı insan gücünü ithal ederek servet biriktirme imkânına kavuşmaktadır. Yani beyin göçü olduğu için ülke gelişimi yavaşlamakta ve ülke az geliştiği için beyin göçü olmaktadır. Dolayısıyla ülkeler arasındaki eşitsizlik daha da artmaktadır.²⁶⁴

Don Patinkin'in geliştirdiği milliyetçi modele göre, göç veren ülke açısından beyin göçü kısa dönemde sorun değildir; fakat uzun dönemde ciddi problem oluşturmaktadır. Vasıflı iş gücü, gittiği ülkede bilgi ve becerisini artırarak ülkesine geri dönerse beyin göçü problem değildir. Tersine ülke gelişimine katkısı olacağından yararlı bile olmaktadır. Ancak uzun bir süre sonra geri dönerse, bu ülke için faydalı olmaz; çünkü sosyal ve iş çevresine uyum sağlayamayacağından tekrar hizmet ettiği ülkeye dönmek isteyecektir. Patinkin ayrıca, ülkeler arasında göç edenlerin özgürce hareket etmesi gerektiği fikrine karşı çıkmıştır; çünkü bu şekilde ülkenin endüstriyel ve ekonomik büyümesi engellenecektir. Bu yüzden göç üzerine bazı sınırlandırmalar getirilmelidir.²⁶⁵

Milliyetçi görüşün savunucuları, gelişmekte olan ülkeler açısından söz konusu olan kaybın gerçek boyutlarını ortaya koymanın kolay olmadığı görüşündedir. Bu ülkenin gelişmiş ülkelere ekonomik bağımlılığı sürecinde; i. Mevcut kayıplar gündeme getirilmemiş veya önemsiz gösterilmiştir, ii. Kazançlar gerçek karakteri açısından abartılmıştır, iii. Bazı kazançlar gerçek bir inceleme sonucunda kayba dönüşebilmektedir.²⁶⁶

Gerçek boyutunun tespitinin zor olduğu bu kayıplar içinde ekonomik bakımdan üzerinde öncelikle durulan hususların başında gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru ters yönde teknoloji transferi gelmektedir. Çünkü yetişmiş elemanlar uygulanan üretim ve hizmet teknolojilerinin vazgeçilmez bir unsuru olarak yurt dışına transfer edilmektedir. Bu

²⁶⁴ Thomas Straubhaar (1992), a.g.m., s.82-3; Asenata Liki, a.g.m., s.69; Ayhan Gençler, a.g.m., s.5.

²⁶⁵ Andres Solimano, a.g.m., s.2.

²⁶⁶ Berrak Kurtuluş, a.g.e., s.43.

durum ilk grup ülkeler aleyhine esasen var olan teknolojik mesafeyi artırıcı yönde rol oynar.²⁶⁷

Vergilerle finanse edilen eğitim sistemi sebebiyle göç sırasında terk edilen ülkenin potansiyel vergi geliri ortadan kalkar. Giden, bunu, yerleştiği ülkede ödeyerek oradaki yeni kuşağı yetiştirir ve eğitir. Ayrıca milliyetçi model, bu elemanların yurt dışına gidişiyle boş kalan kadroların gençler tarafından doldurulacağı, böylece onlara açılan yeni imkânların göz önüne alınması gerektiğini savunan uluslararası modelle karşı çıkarak bu akımın gençler için bir örnek, özendirici bir faktör olabileceğini ileri sürmüştür.²⁶⁸

8. BEYİN GÖÇÜNÜN SONUÇLARI

Beyin göçü karmaşık ve geniş bir konu olduğu için sonuçları ülkeler ve global düzeyde değişmektedir. Nitelikli iş gücünün uluslar arası hareketinin hem göç veren hem de göç alan ülkeler üzerinde negatif ve pozitif etkileri vardır. Bununla birlikte etkileri bu kadar değişik ve geniş olmasına karşın sonuçları hesaplamada bazı güçlükler de bulunmaktadır.

8.1. SONUÇLARI HESAPLAMADAKİ GÜÇLÜKLER

Yüksek vasıflı kişilerin uluslar arası göçü dünya ekonomisi için her geçen gün daha önemli oldukça, bu hareketin sonuçlarını (göç veren-göç alan ülkeler ve global düzeyde) anlamak daha gerekli olmaktadır. Ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal şartlar ve gelişme düzeyleri dünyanın her tarafında ve her ülkesinde değişmektedir. Konunun karmaşık ve anlaşılmasındaki güçlüğü yanında, konuyla ilgili tam ve ayrıntılı istatistikler de yoktur. İstatistikler ve fayda-maliyet analizi yaklaşımı, bilimsel kadro ve topluluklar içinde gelişen ahlakın olumlu ve olumsuz sonuçları gibi idrak edilemeyen birçok hesaplamayı dahil etmemiştir.²⁶⁹

Gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere yüksek nitelikli insan gücü göçünün özelliklerini ve sayısını hesaplamada iki engelle karşılaşmaktadır. Birincisi istatistiksel

²⁶⁷ Birsan Ersel, "Bilgi Çağında Çalışma İlişkileri ve Beyin Göçü", **II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, Kocaeli Üniversitesi Yayını, İzmit, 2003, s.717-8; Felix Reichling, a.g.m., s.6.

²⁶⁸ Berrak Kurtuluş, a.g.e., s.43-4.

²⁶⁹ John Salt (1997), a.g.m., s.8-9.

verilerin olmaması, ikincisi ise verilerin tanımının farklı olmasıdır. Örneğin OECD gibi bazı kuruluşlar sadece eğitim düzeyini kriter olarak alırken, başkası meslekî eğitim ya da farklı bir özelliği kriter kabul edebilmektedir. İstatistikî hesaplamada ise, ülkeler ve eğitim kurumlarındaki eğitim standartları hakkında kapsamlı bilgi almak zorlaşmıştır. Alınan istatistikler de kişinin lisans, yüksek lisans ve doktorasını nerelerde yaptığını ayırt etmemiş ve göç edenin eğitim finansmanı kaynaklarına değinmemiştir. Oysa ki uluslar arası beşerî sermaye göçünün hesaplanmasındaki asıl amaç, farklı ülke ve farklı eğitim düzeylerinde beşerî sermaye düzeyini bilmektir. Vasıf düzeyi yüksek kişilerin göçüyle ilgili data sınırlılığının yanında, emek piyasası teorisi ve ekonomik büyüme teorisinde cevaplandırılmamış soruların bulunması bu tür göçün etkilerini anlamayı zorlaştırmaktadır.²⁷⁰

8.2. EĞİTİMLİ KİŞİLERİN ULUSLAR ARASI GÖÇÜNÜN ULUSAL VE GLOBAL SONUÇLARI

Bu tür göçün etkilerini incelerken göç alan ve veren ülkeler için olası pozitif ve negatif etkilerine ve ayrıca bilgi ve teknoloji gelişiminde global sonuçlarına bakmak gerekmektedir. Burada “göç alan” ve “göç veren” ülkeler kategorisi “gelişmiş” ve “az gelişmiş” ile eş anlamlı olarak kullanılmamıştır. İngiltere gibi birçok gelişmiş ülke araştırmacılarını kaybederken, birçok az gelişmiş ülke çalışma fırsatları sunduğu ya da jeolojik ve biyolojik doğal kaynakların kullanımına izin verdiği alanlara yabancı yetenekleri çekmektedir. Yani ülkeler farklı yetenek, meslek gruplarında hem net alıcı hem de net verici olabilmektedir.²⁷¹

8.2.1. Göç Veren Ülkeler İçin Negatif Etkileri

Yüksek vasıflı çalışanların ve öğrencilerin dış ülkelere hareketiyle oluşan verimlilik ve üretim kapasitesindeki kayıp, dolayısıyla bundan olumsuz etkilenen ekonomik büyüme, göç veren ülke üzerinde en çok tartışılan negatif etkidir. Bu tür akım, ülkenin var olan beşerî sermaye stokunu doğrudan etkilemesinin yanında, daha yüksek seviyede eğitime gerekli olan fon için politik desteğin azalmasına neden olabilmektedir. Göç veren ülkeleri düşündüren bir

²⁷⁰ Laudeline Auriol ve Jerry Sexton, “Human Resources in Science and Technology: Measurement Issues and International Mobility”, *International Mobility of the Highly Skilled*, OECD, Paris, 2002, s.22-32.

²⁷¹ Mark C.Regets, “Research and Policy Issues in High Skilled International Migration: A Perspective with Data from the United States”, *IZA Discussion Paper*, No.366, 2001, s.3; Allan Findlay (2001), a.g.m., s.2-6.

diğer konu da, ülkeden giden eğitimli kişilerin sayısının her geçen gün artmasının yanında ülkeye geri dönenlerin oranının az olmasıdır.²⁷²

Bilim adamının bir başka ülkeye göç etmesi kendi ülkesi için sadece ekonomik ve sosyal bir kayıp değil, aynı zamanda bilimsel araştırma çalışmalarının devamlılığı için de bir kayıptır. Yapılan araştırmalara göre göç veren ülkelerin kaybı tahmin edilenden çok daha yüksektir; çünkü yüksek düzeyde uzmanlaşmış bilim adamı ve mühendislerin eğitim-öğretim maliyeti normal düzeyde bir kişiyi yetiştirmenin ortalama toplam maliyetinden çok daha yüksektir. Ayrıca bu nitelikli iş gücünün ekonomik ve teknolojik gelişmeye potansiyel katkısı ortalama bir kişinin GSMH'ye yapacağı katkıdan çok daha fazladır.²⁷³

Beyin göçü üçüncü dünyaya yılda en azından 5 milyar dolarlık bir zarara mal olmaktadır.²⁷⁴ Gelişmekte olan ülkelere sanayileşmiş ülkelere göç eden toplam 300.000 nitelikli elemandan aşağı yukarı 230.000'i ABD, Kanada ve İngiltere'ye gitmiştir. Beyin göçündeki kayıplar az gelişmiş ülkeler arasında değişir.²⁷⁵ Jamaika, Guana, Trinidad ve Tobago gibi ülkeler beyin göçünden ağır zarar görürlerken; Brezilya, Paraguay vb. çok fazla etkilenmemiştir.²⁷⁶

Göç veren ülkeler yetişmiş insan gücünün maliyetine katlanırken, bu kişilerin eğitim-öğretiminden sağlanan katkılarından göç alan ülkeler yararlanmakta, millî zenginliği büyümekte ve insan kaynağı kapasiteleri kuvvetlenmektedir. Az gelişmiş ülkeler ise, kısa dönemde olmasa bile uzun dönemde mutlaka kaybeden ülkelerdir; çünkü eğitilmiş tabakanın erozyonu ülkenin insan gücü stokunu azaltır, entelektüel bünyesini zayıflatır, kurumsal değişme imkânlarını küçültür, kargaşa ve ahlakî çöküntüyü yayar, modern gelişim için gerekli olan bilimsellik ruhunun yaratılması ve gelişmesini engeller.²⁷⁷

²⁷² Kar-Yiu Wong ve Chong K. Yip, "Education, Economic Growth and Brain Drain", **Journal Economic Dynamics and Control**, Vol.23, No.5-6, 1999, s.699-726; Jonathan Kesselman, a.g.m. , s.79.

²⁷³ Karine Tremblay, a.g.m. , s.63-4.

²⁷⁴ Paul Harrison, **3.Dünyanın Batılılaştırılması**, Çev.Cevdet Cerit, Pınar Yayınları, 1990, s.240.

²⁷⁵ Deron Ferguson, "The Tenth District's Brain Drain: Who Left and What did It Cost?", **Federal Reserve Bank of Kansas City**, 1995, s.8-13.

²⁷⁶ Michel Beine, Frederic Docquier ve Hillel Rapoport, "Brain Drain and Economic Development: Theory and Evidence", **Journal of Development Economics**, No.64, 2001, s.31-2; William Carrington ve Enrica Detragiache, a.g.m., s.13-23.

²⁷⁷ Jean Baptiste Meyer, "Migration of Skilled and Highly Skilled Workers in South Africa: A Case Study", **International Mobility of the Highly Skilled**, OECD, Paris, 2002, s.216-7; Simon Commander, Mari Kangasniemi ve L.Alan Winters, "The Brain Drain: Curse or Boon? A Survey of the Literature", **NBER Working Papers**, 2001, s.8.

8.2.2. Göç Veren Ülkeler İçin Pozitif Etkileri

Göç veren ülke açısından en az tartışılanı, yüksek vasıflı kişilerin sınırlar ötesi hareketinden sağlanabilecek pozitif etkilerdir. Bu tür etkiden bahsedenler “beyin göçü (brain drain)” deyimini yerine “beyin dolaşımı (brain circulation)” kavramını kullanmaktadır. Yani eğitilmiş kişilerin sağladıkları bilgi, teknoloji akımıyla, kurdukları ilişki bağlarıyla ve ülkelerine gönderdikleri fonlarla göç veren ülkeye yarar sağlamaktadırlar.²⁷⁸

8.2.2.1. Beşerî Sermaye Yatırımına Teşvik

Göçün bir olası yararı, yerli kişilerin kendi beşerî sermayelerine yatırım yapmaya teşvik etmesidir. Bu teorik olarak üç mekanizmayla meydana gelebilmektedir: i. Beyin göçünden kaynaklanan nispi kıtlıktan dolayı bilgi, becerinin ülke-içi getirisinin artmasıyla, ii. Eğer göç onlar için bir tercihse, bireyin beşerî sermaye yatırımının beklenen getirisindeki artışla, iii. Eğer göç emek piyasasında bir denge sağlayıcı olarak işlev görüyorsa, bireyin beşerî sermaye yatırımındaki getirisiyle kurulu olan riskleri azaltmayla olmaktadır.²⁷⁹

İlk etki, göç nedeniyle azalan yurt içi emek arzıyla karşılaşıldığında yüksek vasıflı iş gücü için emek piyasası şartlarının geliştirilmesidir. Az gelişmiş ülkelerde (az gelişmiş finansal piyasalar ve girişimsel alt yapının olduğu) bu kişiler için ücretler ve işsizlik aşırı arza duyarlı olabilmektedir.

İkinci etki, kişilerin göçe eğilimindeki belirsizlikten kaynaklanmaktadır. Bireylerin beşerî sermaye yatırımının beklenen getirisini cebirsel bir şekilde göstermek gerekirse:

$$E(H) = P_m E_r(H) + (1 - P_m) E_d(H) \text{ dir.}$$

P_m kişinin göç etme olasılığını, E_r yabancı emek piyasasında beşerî sermayenin (H) beklenen değerini, E_d aynı beşerî sermayenin yurt içi emek piyasasındaki beklenen değerini

²⁷⁸ Mark Regets, a.g.m. , s.6.

²⁷⁹ Andrew Mountford, “Can A Brain Drain Be Good for Growth?”, Centre for Economic Research, Tilburg University, Netherlands, 1994, s.1-13; Margo Alofs, **Legal Migration Probabilities, Illegal Migration and the Brain Drain**, 2002, s.2-10; Per Lunborg ve Calin Rechea, “Will Transition Countries Benefit or Lose from the Brain Drain?”, **FIEF Working Paper**, No.187, 2002, s.1-16; Oded Stark ve Yong Wang, “Inducing Human Capital Formation: Migration as a Substitute for Subsidies”, **IHS Economic Series**, No.100, 2001, s.1-15.

göstermektedir. Beşerî sermayenin yabancı emek piyasasındaki beklenen değeri yurt içi değerinden büyük olduğu durumlarda, göçün sıfır olmayan çok küçük bir beklentisi bile beşerî sermaye yatırım kararında çok önemli bir etki yapabilmektedir.²⁸⁰

Üçüncü etki, yüksek vasıflı kişilerin göç miktarının şimdiki emek piyasası şartlarıyla ilgili olup olmamasına bağlıdır. Bu kişilere olan talep azalması, ülkeden daha fazla vasıflı elemanın çıkmasıyla sonuçlanıyorsa istihdam ve ücretlerdeki dalgalanmayı azaltarak beşerî sermaye yatırımıyla oluşan “riskleri” azaltabilir. Emek piyasasının bir dereceye kadar denge sağlayıcı bu rolü, göç alan ülkelerdeki şartların değişmesi sonucu göçün meydana getirdiği dengesizlikle telafi edilebilir.

8.2.2.2. Bilgi Akışı ve İş Birliği

İyi eğitim almış ve iş deneyimi yüksek göç eden kişiler, kendi ülkelerindeki eğitim kurumlarıyla ve iş çevresindeki arkadaşlarıyla bağlarını sürdürmektedir. Bu, uluslar arası ilişki ağının ve bilgi akışının kurulmasını kolaylaştırarak göç veren ülkeye yarar sağlamaktadır. Mezun olduğu okulla teması sürdürmek, sınırlar ötesi araştırma iş birliğine neden olmaktadır. Aynı şekilde daha önce çalıştığı endüstri ya da firmayla bağlantısını koparmayan çalışan, teknoloji ve iş alanında bilgi akışının güçlü kaynağı olarak görülmektedir.²⁸¹

8.2.2.3. Yabancı Eğitim ve Beşerî Sermaye İle Geri Dönüş

Göç veren ülkenin bilgi akışından fayda sağlamanın önemli bir yolu, yurt dışında belli bir süre geçirdikten sonra ülkesine geri dönen yerlilerdir. Ücret ve diğer fırsatlardaki farklılıklara rağmen gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında yurda geri dönüş ortak bir olaydır. Geri dönüşü yol açan faktörlerden birisi göçmenlerin kültürel ve aile bağlarının önemli olmasıyken, diğer bir faktör birçok ülkenin ülke vatandaşı olmayan kişileri istihdam etmek için kullandığı geçici iş iznidir. Örneğin ABD’de yüksek vasıflı kişilerin çalışması için en yaygın verilen vize (H-1B) üç yıllıktır. Finn (1999)’in yaptığı çalışmada, ABD bilim ve mühendislik alanında doktora almış geçici vizeli yabancı öğrencilerin yaklaşık yarısı beş yıl

²⁸⁰ Mark Regets, a.g.m. , s.8.

²⁸¹ Zang Gouchu ve Li Wenjun, “International Mobility of China’s Resources in Science and Technology and Its Impact”, *International Mobility of the Highly Skilled*, OECD, Paris, 2002, s.195.

sonra bile burada çalışırken, diğer yarısı ise ülkeyi terk etmiştir. Kalma oranı, çalışılan alana göre -sosyal bilimler için %32, fiziksel bilimler ve matematik için %61 arasındaki oranlarda değişmektedir.²⁸²

Bilgi akışının yanında, kendi ülkesinde kalsaydı geliştiremeyeceği beşerî sermaye kazancını (üniversite yapısındaki nitelik farklılığı, işte kazanabileceği spesifik bilgi ve deneyim, yabancı işverenlerin ve eğitim kurumlarının resmî eğitim ve meslekî eğitimi finanse etmesi gibi sebeplerden) ülkesine geri dönerek kullanmakta ve ekonomik büyüme için ihtiyaç duyulan beşerî sermaye stokunu zenginleştirmektedir.²⁸³

8.2.2.4. Yüksek Vasıflı Elemanların Yolladığı Tasarruflar

Ülke sınırının dışına çıkan büyük sayıda yerli nüfus, ülkesi için sağladığı yeni ihraç imkânları ve akrabalarına, ülke kurumlarına gönderdiği paralarla ülke ekonomisine yararlı olabilmektedir. Yüksek vasıflı göçmen de benzer fırsatlar yaratabilmektedir ancak bu biraz farklı şekilde olmaktadır.²⁸⁴

Düşük vasıflı göçmenler, gittikleri yeni ülkede çoğunlukla perakende ve toptan satışta yer almaktadır. Yüksek vasıflı kişiler ise daha çok teknoloji üretimi ve hizmetinin satın alımı ya da hizmetinde bulunmaktadır. Meselâ Hindistan'ın eğitilmiş göçmenleri, Amerika ve Hindistan teknoloji firmaları arasındaki iş ilişkilerinin kurulmasında anahtar rol oynamaktadır.

Yüksek vasıflı göçmenlerin ülkelerine yolladıkları paralar, genel göç literatüründe tartışılardan farklıdır. Bu kişilerin sayıları daha az olmasına rağmen daha fazla kazanmaktadır. Akrabalarına yolladıkları hediyelerin yanında, önemli finansal konularda ve eğitim kurumları için gerekli olan diğer konularda destek sağlamaktadır.

²⁸² OECD, a.g.m. , s.4; Mark Regets, a.g.m. , s.10-2.

²⁸³ Simon Commander vd, a.g.m. , s.1.

²⁸⁴ V.Gayathri, a.g.m. , s.208.

8.2.3. Göç Alan Ülkeler İçin Negatif Etkileri

Literatürdeki tartışmalarda, “beyin kazancı (brain gain)” sebebiyle nitelikli iş gücünün hareketinden göç alan ülkelerin çoğunlukla fayda sağladığı yönündeki açıklamalar yoğunluktadır. Ancak akımın pozitif etkilerinin yanında, negatif etkileri de bulunmaktadır.

8.2.3.1. Beşerî Sermaye Yatırım Çabalarının Azalması

Yüksek vasıflı göçmenler yerlileri ikame edici özellikte ise, statik arz-talep analizinde olduğu gibi arzın artmasıyla birlikte yüksek vasıflı mesleklerde ücretler düşecektir. Bu da yerlilerin beşerî sermayeye yatırım yapma çabasını azaltacaktır. Ancak tamamlayıcı nitelikte iseler, yüksek vasıflı göçmenlerin oluşturduğu yeni sermaye yatırımıyla atıl iş gücünü kullanıma sokabilirler. Böylece artan arzın yarattığı etkiyi artan taleple telafi edebilirler. Bununla birlikte yapılan bazı istatistikî araştırmalarda, göreceli olarak iyi istihdam imkânlarının olduğu alanlarda yüksek vasıflı göçmenler daha yoğunluktadır.²⁸⁵

Ulusal Bilim Kurumu'nun (National Science Foundation) 1988-1992 yılları arasında Amerika'daki bilim ve mühendislik alanlarında çalışan yabancı doğumlu doktoralı kişilerin oranlarının tespiti amacıyla yapılan araştırmasına göre, yabancı doğumlu oranı ne kadar yüksekse maaşlar da o kadar yüksek olmaktadır. Aralarında güçlü bir pozitif (0.75) korelasyon vardır. Ayrıca bu ücretler, alanlara göre değişmektedir. Biyoloji ile uğraşan bilim adamları tarımla uğraşanlardan, fizikçiler jeologlardan daha fazla ücret almaktadır.²⁸⁶

8.2.3.2. Diğer Negatif Etkileri

İyi eğitim almış kişilerinin göçünün göç alan ülke açısından olası diğer bir etkisi, bu kişilerin yerlileri eğitim programından dışlayabilmesidir. Üniversitelerin alabileceği öğrenci sayısında limiti varsa, göçmen öğrencilerin gelişi yerli öğrencilerin üniversiteye girişini zorlaştırabilmektedir. Bazı bölüm ve kurumların sayıda esnek olabilmesi ve ayrıca bazı fakültelerin araştırma ve inceleme, öğretme alanlarında özellikle yüksek nitelikli mezun öğrencilere ihtiyaç duyması, olumsuz etkiyi hafifletebilmektedir. Bir diğer negatif etkisi,

²⁸⁵ Mark Regets, a.g.m. , s.15.

²⁸⁶ a.g.m. , s.17.

yerliler ve göçmenler arasındaki kültür ve dil farklılığıdır. Bu farklılığın getirdiği olumsuzluklar, yabancı öğretmenlerin olduğu okullarda yerli öğrencilerin anlama problemi, iş yerinde müdürleriyle aynı etnik gruba dahil olmayan yerlilerin gördüğü ayrımcılık gibi değişik konularda eleştirilmektedir.²⁸⁷

8.2.4. Göç Alan Ülkeler İçin Pozitif Etkileri

Beyin göçünden göç alan ülkelerin olumlu etkilendiği çoğunlukla kabul gören bir düşüncedir. Beyin göçünün bu ülkeler için olası pozitif etkilerini artan ekonomik aktivite, bilgi akışı ve iş birliğinin sağlanması ile eğitim programlarının donanımının artması olarak sıralamak mümkündür.

8.2.4.1. Artan Ekonomik Aktivite

Beyin sirkülasyonunun olmadığı bir göç modelinde bile göç alan ülkeler beyin kazancı sağlamaktadır. Üretim ve araştırmada ilerleme kaydedebilmek için yetenekli, becerikli kişilerin kıt olduğu alanlarda beşerî sermaye stoklarında dışsal bir artış olmaktadır. Yabancı öğrencilerin kabulüyle birlikte konut, yiyecek, kıyafet, eğlence gibi tüketim harcamaları da artmaktadır. 1999-2000 akademik yılında yabancı öğrencilerin Amerika'ya katkısı 12.3 milyar dolardır.²⁸⁸

UNCTAD (1970) raporuna göre ABD'ye göç eden yüksek nitelikli insan gücünün ABD'ye katkısı 23.7 milyar dolar iken, aynı yıl ABD'nin geliştirmekte olan ülkelere verdiği dış yardım miktarının toplamı 3.1 milyar dolardır.²⁸⁹

Birleşik Devletlerde bilim ve mühendislik (S&E) alanındaki iş gücünün büyük bir bölümünü, yabancı doğumlu yüksek vasıflı çalışanlar oluşturmaktadır. S&E'nin dörtte birini doktoralı elemanlar, beşte birini mühendislik, bilgisayar, kimya ya da fizik alanında herhangi bir dereceye sahip olanlar, doktoralı elemanların aşağı yukarı yarısını da bilgisayar, elektrik, endüstri ve sivil mühendisliğinde olanlar meydana getirmektedir.

²⁸⁷ Mark Regets, a.g.m. , s.18-20.

²⁸⁸ Karine Tremblay, a.g.m. , s.62-3.

²⁸⁹ Şakir Berber, a.g.e. , s.220.

Ancak bu tahminler (NSF SESTAT araştırmasından elde edilen) yabancı uyruklu bilim adamlarının toplam oranının altında kalmaktadır; çünkü SESTAT dataları, yabancı eğitim kurumundan derece almış kişileri araştırmaya dahil etmemiştir. Bu da, H-1B geçici vizesiyle ABD'ye giriş yapan yüksek vasıflı kişilerin önemli bir bölümünü (%60'ını) hariç tutmak demektir.²⁹⁰

8.2.4.2. Bilgi Akışı ve İş Birliği

Daha önce göç veren ülkeler için bahsedildiği gibi yüksek eğitilmiş öğrenci ve meslek adamlarının göçü, uluslar arası iş birliği ve bilgi, teknoloji transferine yol açmaktadır. Bu, göç alan ülkeyi, yabancı öğrencileri ve çalışanları da olumlu etkilemektedir. Aynı zamanda dünyadaki diğer ülkelerin AR-GE kapasitelerini geliştirmeye devam etmeleri için itici güç olmaktadır. Böylece global düzeyde bilgi akışı sağlanmış olmaktadır. Amerika'da 1997'de yapılan AR-GE harcamaları, OECD toplamının %43'ünü oluşturmaktadır.²⁹¹

8.2.4.3. Eğitim Programlarının Artan Donanımı

Yabancı öğrencilerin varlığı, birçok eğitim bölümünün programlarını genişletmesine neden olabilmektedir. Diğer durumlarda yabancı öğrenciler, yabancı ve yerli başvuranların en iyilerini seçmek için çok yüksek standartları sunan programları tercih etmektedir. Bu programlar araştırma ve bilginin önemli kaynağını oluşturmaktadır. Yabancı öğrenciler mezun olduktan sonra ülkeyi terk etse bile göç alan ülkeler bundan yarar sağlamaktadır.²⁹²

8.2.5. Global Etkileri

Nitelikli eleman göçünün, göç veren ve alan ülkeler için fayda ve maliyet oluşturmalarının yanında, tek tek ülkelere uygulanmayacak global etkileri bulunmaktadır. Bunlar özellikle mal, hizmet ve bilgi üretiminde daha büyük etkinliğe neden olacak bütün etkilerdir.²⁹³

²⁹⁰ Mark Regets, a.g.m. , s.21.

²⁹¹ Zang Gouchu ve Li Wenjun, a.g.m. , s.196.

²⁹² OECD, a.g.m. , s.4.

²⁹³ Dominique Guellec ve Mario Cervantes, a.g.m. , s.91-2; Andres Solimano, a.g.m. , s.20-1.

Daha iyi bir uluslar arası bilgi akışı yeni bilgi üretiminde etkinliği sağlar, belli problemlerin daha iyi çözümüne katkıda bulunur ve AR-GE'deki kopyalamayı azaltır. Ayrıca uluslar arası araştırma ve teknoloji merkezlerinin kurulmasını sağlar. Yenilik, buluş üzerine araştırma belli coğrafi kümelenmeyi ve uzmanlaşmayı gerektirir ki, bu da yüksek vasıflı iş gücüne ihtiyacı doğurur.

Uluslar arası iş piyasası, işçi ve işverenin işe uyumu için önemli bir göstergedir. Dünyada artan uzmanlaşma, işverenlerin kıt olan yetenekler bütününe bağımlılığını artırmaktadır. Bu da işverenlerin sınırlar ötesi araştırma yapmayı niçin daha etkin bulduğunu açıklar. Aynı zamanda global emek piyasasındaki daha geniş istihdam imkânları, işçilerin kendilerini en ilgilendiren alanlarda iş bulmalarını sağlamaktadır.

Bütün bu sebeplerden dolayı beyin göçü olmakta ve global düzeyde beşerî sermayeye yatırım yapmayı teşvik etmektedir. Yeni bilgi gelişimini hızlandırarak ve sınırlar ötesi iş arama tercihleri sağlayarak, yüksek vasıflı kişilerin fırsatlarını artırmaktadır.

9. BEYİN GÖÇÜ POLİTİKALARI

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde beyin göçüne karşı çeşitli politikalar yer almaktadır. Uygulanan altı genel politika çeşidinin alt şekilleri ve değişen politika örnekleri vardır.²⁹⁴

Yurda geri dönüşün teşvik edilmesi: Bu doğrultuda uygulana politikalar, dış ülkelerdeki göçmenlerin yurda geri dönmelerini sağlayarak, ülkelerinin beşerî sermaye gelişimine katkıda bulunmaları amaçlanmaktadır. Sürekli yurda dönüş bu tür politikaların çoğunun eğilimli olduğu bir konudur.²⁹⁵

Uluslar arası göçün sınırlandırılması: Birçok gelişmekte olan ülke, giden kişilerin yurt dışında iş bulmalarını zorlaştıracak sınırlayıcı göç politikası uygulamaktadır. Göç alan

²⁹⁴ Lindsay Lowell ve Allan Findlay, a.g.m. , s.16-7.

²⁹⁵ Elizabeth Thomas Hope, "Skilled Labour Migration from Developing Countries: Study on the Caribbean Region", ILO International Migration Papers, No.50, 2002, s.24-5.

ülkelerin bazıları kendi yurt içi işçilerini rekabetten korumak için yabancı uyruklu kişilerin ülkeye girişini sınırlamaktadır.²⁹⁶

Uluslar arası göçün teşvik edilmesi: Sınırlayıcı göç politikasının tersi olan bu uygulama, yurt içi yüksek vasıflı iş gücünün kıt olduğu alanlarda yabancı iş gücünün çalıştırılmasıdır. Bu yüzden vasıflı insan gücü kıtlığı çeken ülkeler, yabancı beşerî sermayenin ülkeye gelmesi için teşvik edici politikalar uygulamaktadır. Örneğin; bilgi teknolojisi (information technology, IT) dünya çapında rekabete açık bir alan olduğu için, yeni politika uygulamaları koruyucu düzenlemeleri yumuşatmıştır. Avustralya ve Kanada, nitelik kriterine göre göçmen kabul ederek, ülkeye beşerî sermaye gelmesini teşvik edici politikalar uygulamaktadır.²⁹⁷

Beşerî sermaye kaybının onarılması: 1970'lerde favori olan fakat hiçbir zaman uygulanmayan ekonomik reçetedir. Bunun altında yatan fikir şudur: Gelişmiş ülkeler kaynak ülkelerin ya zararını karşılamalı, ya da beşerî sermaye kaybının yarattığı dışsallıktan dolayı göçmenler doğrudan vergi ödemelidir.

Yurt dışında yaşayan kişilerin kaynak sağlaması: Dış ülkelerde yaşayan vasıflı göçmenlerin, özellikle akademik ve özel sektör kuruluşlarıyla sürdürdüğü temasları önemli kaynak oluşturmaktadır. Göç veren ülkelerin hükümetleri ve özel sektör girişimcileri iletişim, bilgi transferi, yurt dışından gönderilen paralar, işçi dövizleri ve yatırımları artırmanın yollarını araştırmakta, hükümet bu amacı gerçekleştirici politikalar, düzenlemeler getirmektedir.²⁹⁸

Göç etmenin caydırılması ya da ülkede kalmanın teşvik edilmesi: Göç veren ülkelerde yüksek eğitilmiş, vasıflı kişilerin ülkeyi terk edip bir başka ülkeye gitmelerini önleyecek, onları bu kararlarından vazgeçirecek politikalar devreye sokulmaktadır. Bu caydırıcı politika, eğitim sektörü politikalarıyla ve iktisadî büyüme, kalkınma çabalarıyla yapılmaya çalışılmaktadır.²⁹⁹

²⁹⁶ Binod Khadria, "Skilled Labour Migration from Developing Countries: Study on India", **ILO International Migration Papers**, No.49, 2002, s.38-9.

²⁹⁷ Stephen Yale Loehr ve Christoph Erhardt, "Immigration and Human Capital: A Theoretical, Comparative and Practical Perspectives", <http://ideas.repec.org/>, 2001, s.2-27.

²⁹⁸ Elizabeth T.Hope, a.g.m. , s. 27.

²⁹⁹ Jonathan Kesselman, a.g.m. , s.80-89.

*Yüksek eğitimli iş gücü yaratmak, öncelikle güçlendirilmiş yurt içi eğitim kurumlarıyla başlamaktadır. Eğitimin devamlılığını sağlayacak diğer kurumlarda da yeniden yapılandırılmaya gidilmektedir. Mezun olanları sistem içinde kalmaya teşvik edecek uygulanabilir bir sistem, göç veren ülkelere eğitime yapılan yatırımın korunmasını sağlayacaktır. Bunun yanında kişilere ülkede kalmaları ya da geri dönmeleri için bir neden sunmak, dış ülkelere göçü azaltıcı en etkili politikadır.*³⁰⁰

Eğitimle birlikte *iktisadî büyüme* çabaları ve beşerî sermayeye yapılan yatırım, uzun dönemde ülkeyi ileriye götürecektir. Uzun dönemde ücret farklılıklarını azaltmanın ve vasıf düzeyi yüksek kişilerin şartlarını iyileştirmenin en iyi yoludur. Göç alan ülkelerin de katılımının olduğu bölgesel ve uluslar arası iş birliğine dayalı akademik çabalar, iletişim teknolojisinin gelişmesi yönünde atılan adımlar en aktif politiklardır. Böylece benzer proje ve politikalarla ekonomik gelişmenin canlandırılması, yüksek eğitimli yerlilerin uzun süreli göçünün azaltılması amaçlanmaktadır.³⁰¹

9.1. GELİŞMİŞ ÜLKELER VE POLİTİKA TERCİHLERİ

Yukarıda kısaca açıklanan altı genel politikanın gelişmiş ülkelere nasıl uygulandığına bakmak gerekirse bunlar: Göçü kolaylaştırıcı, gelişen ülkelerin amaçlarını korumalarına yardım edici, çok yanlı anlaşmalar ve uyum sağlayıcı, yabancıların gelişme için kaynak sağlayıcı, ekonomik gelişmeyi kolaylaştırıcı, gelecek araştırmalar için öncelik belirleyici politikaları içermektedir.

9.1.1. Göçü Kolaylaştırıcı Göç Politikaları

Modern ekonominin taleplerini kolaylaştıran göç politikaları hem göç alan hem de göç veren ülkelere yarar sağlamaktadır. Kolaylaştırıcı politika, yapılan herşeyin daha kolay olmasını sağlamak değil, göç alan ülkelerin emek piyasasını ve gelişen ülkelerin ekonomik ilgilerini korumada başarılı olacak politikadır.³⁰²

³⁰⁰ Haroon Bhorat, Jean Baptiste Meyer and Cecil Mlatsheni, "Skilled Labour Migration from Developing Countries: Study on South and Southern Africa", **ILO International Migration Papers**, No.52, 2002, s.27-29.

³⁰¹ Lindsay Lowell ve Allan Findlay, a.g.m. , s.16; Binod Khadria, a.g.m. , s.42.

³⁰² Anne Marie Gaillard, "The Mobility of Human Resources in Science and Technology in Sweden", **International Mobility of the Highly Skilled**, OECD, Paris, 2002, s.226.

Göçü kolaylaştırmak açık kapı politikası uygulamak değildir; kolaylaştırıcının anlamı esnek, etkili ve açık politikadır. Esnek göç politikası talepte hareketlenme olduğu zaman yabancı işçi arzının artmasına izin vermek, talep azaldığı zaman yabancı işçi alımını sınırlamaktır. Etkili göç politikası, yabancı işçiyi sürecin hızlı ve kırtasiye işlerinin az olduğu işlere yerleştirmektir. Böylece işçiden hem azamî verim sağlanması hem de işverenin emek talebini karşılaması amaçlanmaktadır. Açık politikada herşey açık ve net olarak tanımlanmıştır. Göçmenler ve işverenler ödev ve sorumluluklarını bilmeli ve yerine getirmelidir. Saklı maliyetler ya da sistemde suistimale açık noktalar olmamalıdır. Böylece istihdam şartları ve bireyin beklentileri korunmuş olmaktadır.³⁰³

9.1.2. Gelişen Ülkelerin Amaçlarını Gerçekleştirmelerine Yardımcı Politikalar

Bu konuda gelişmiş ülkelerin uygulayabileceği birkaç tane politika tercihi vardır. Bunlardan başta geleni, göçmenlerin geri dönüşünü sağlayıcı politikalar. Bunu tamamlayıcı tercihler içersinde ülkeye girişlerini sınırlayacak ya da bunu düzenleyecek acentaların, birimlerin kurulmasıdır.

Geçici kalmayı ve geri dönüşü teşvik etme: Göçmen işçinin yurt dışında kalış süresi ne kadar uzun olursa ülkesine dönme ihtimali o kadar az olmaktadır. Yüksek vasıflı göçmenlerin iş tecrübesi, yeni beceri kazanımı ve kariyer gelişiminden alacağı maksimum fayda ilk birkaç ay ile çalışılan alan ya da yere göre ilk birkaç senedir. Zaman geçtikçe maddî kazançları artmasına karşın, beceri geliştirme ve kendi ülkesine bilgi aktarma fırsatları düşmektedir.³⁰⁴

Geri dönüşü teşvik ederek, gelişmiş ülkelerde eğitim veya iş tecrübesi alma fırsatı bulan az gelişmiş ülkelere kişilerin sayısı artacaktır. Bu yüzden gelen göçmenlere belli bir süre kaldıktan sonra geri dönüşü gerektirecek vizeler verilmektedir. Örneğin Amerika'da sağlık tedavisi, araştırma, yaz okulu, diğer uluslar arası değişim ve tecrübe amaçlı gidişlerde "kültürel değişim (cultural exchange)" vizesi (J) uygulanmakta ve iki yıl sonra geri dönmek gerekmektedir.³⁰⁵

³⁰³ Philip Martin, "Policies for Admitting Highly Skilled Workers into the United States", **International Mobility of the Highly Skilled**, OECD, Paris, 2002, s.271-83.

³⁰⁴ Karine Tremblay, a.g.m. , s.64.

³⁰⁵ Lindsay Lowell (2001), a.g.m. , s.18.

Geri dönüş politikası aktif ya da bilgiye dayalı olabilmektedir. Aktif program, Uluslar Arası Göç Örgütü'nün (IOM) yaptığı gibi yabancı ailenin geri dönüşü ve kendi ülkesine yerleşmesi için gerekli olan fonu sağlamaktadır. Böyle bir programın fonu, hükümet ya da uluslar arası örgütsel kaynaklardan gelmektedir. Program biraz maliyetli gibi gözükse de bu maliyet; orta dönemde göç veren ülke için yaratacağı avantaj ve uzun dönemde küresel verimlilik ve üretimdeki artışla kıyaslandığında küçük olmaktadır. Bununla birlikte Almanya ve Türkiye'de olduğu gibi daha uzun dönemli geri dönüş programları (çoğunlukla yarı ve düşük vasıflı göçmenlere uygulanmıştır), sınırlı alanlarda uygulanan kısa dönemli olanlara göre daha etkili sonuçlar verebilmektedir.³⁰⁶

Bilgiye dayalı yaklaşımlar, ekonomik veya politik sermayeye gereksinim duyarlar. İnternetin rolü son on yıldır önemli şekilde artmaktadır ve hükümetler, yabancıların fırsatları öğrenmelerine yardımcı olmak için uluslar arası geçerliliği olan iş veribankası oluşturmaktadır. Örneğin; Malezya, Tayland, Güney Afrika'da online iş listeleri bulunmaktadır. Çalışacaklar için endüstri bilgisi ve ekonomik performans, işverenler için aday listesi, geri dönüş fırsatlarında yararlı bilgi sunmaktadır.³⁰⁷

9.1.3. Yabancıların Gelişme İçin Kaynak Sağlamasına Yönelik Politikalar

Göçmenler dış ülkelerde ister uzun dönemli ister kısa dönemli kalsın geride kalan insanlarla ve kurumlarla sürdürdüğü bağları ülkeye fayda getirmektedir; çünkü bu, ülkeye çoğu zaman bilgi ve yatırım olarak geri dönmektedir. Son on yılda, yabancıların kurduğu en az 41 tane organizasyon vardır ve çoğu kendiliğinden kurulmuştur. Başlangıçta birbirlerinden habersiz ve bağımsız olarak faaliyet gösteren bu organizasyonlardan bazıları, göç veren ülkelerdeki eğitim, bilim ve teknoloji alanlarındaki kurum ve acentalarla iletişim kurdu. IOM'un konferanslarında belirttiği gibi, ülkeler, bu organizasyonları kurmaya girişmeden yabancıların veya göçmenlerin bilgilerini kullanarak yarar elde edebilmektedir. Teknoloji transferinden yararlanmak için önemli olan, mübadelede yerel materyalleri ve insan kaynaklarını kullanan uygun teknolojinin varlığıdır. Önemli bir sonuç sağlanması için bu transferin ekonomik, sosyal ve teknolojik olarak rekabetçi olması gerekmektedir. Bunun için sabır, ikna becerisi, finansal ve yönetici gücün sürekli desteği lâzımdır.³⁰⁸

³⁰⁶ Lindsay Lowell ve Allan Findlay, a.g.m. , s.21.

³⁰⁷ Jean Meyer, a.g.m. , s.217-9.

³⁰⁸ Dominique Guellec ve Mario Cervantes, a.g.m. s.90-4.

Göçmenler ülkelerine yatırım yapmaya teşvik edilmelidir. Gönderdikleri paralar, dövizler iş yaratmaya yönelik yatırımlarda kullanılabileceği gibi, dışardaki göçmenlerin (ya da geri dönenlerin) mikro bazda girişimde bulunmaları için gerekli olan araç-gereç ve makine ithalinde tarifelerde düşüş yapılabilir. Ayrıca böyle bir girişim için, göç alan ve veren ülkelerin kamu sektör kuruluşlarıyla iş birliğine gidilebilir.

9.1.4. Ekonomik Gelişmeyi Kolaylaştırıcı Politikalar

İnsan kaynakları gelişimi, ekonomik gelişiminin anahtarlarından biridir ve eğitim kurumlarını güçlendiren politikalar uzun dönemde pozitif sonuçlar getirecektir. Daha üst seviyedeki eğitim kurumlarının gelişmesi ve desteklenmesi, beyin göçünü telafi etmenin en iyi yoludur. Kısa dönemde gelişen ülkelerde kalan yeni eğitilmiş kişilerin yurt içi arzı artacaktır. Uzun dönemde okullaşma ve meslekî eğitim, ülkedeki beşerî sermaye stokunu ilerletecek ve ülkede kalmalarını sağlayacak fırsatlar yaratacaktır.³⁰⁹

Bazı gelişen ülkelerde insan haklarını koruyacak tamamen işleyen bir yargı sistemi veya yasal sistemin olmaması, beyin göçüne neden olan faktörlerden birisidir. Bunu sağlayacak mekanizmayı geliştirmeye uğraşan uluslar arası çabalar, yüksek vasıflı göçmenleri ülkelerinde kalmaya teşvik edebilir. Göçmen organizasyonları, özgürce konuşma ve demokrasiyi desteklemek, ilerletmek için aktif katılım gösterebilir. Bu ve bunun gibi birçok girişim, yasalardaki boşlukların doldurulmasını sağlayarak koşulların gelişmesinde ve özellikle yüksek düzeyde yetişmiş kişilerin ülkeden gitmesini azaltmada (ve geri dönüşü kolaylaştırmada) yardımcı olmaktadır.

---

³⁰⁹ Yu Ling Luo ve Wei Jen Wang, "High Skilled Migration and Chinese Taipei's Industrial Development", *International Mobility of the Highly Skilled*, OECD, Paris, 2002, s.253-6.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEN YURT DIŞINA BEYİN GÖÇÜ

1. TÜRKİYE'DEN YURT DIŞINA EMEK GÖÇÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

İnsanlık tarihi kadar eskiye dayanan beyin göçünün, günümüzde küreselleşme ve bilgi ekonomisinin gelişmesiyle birlikte hacmi ve boyutu artmıştır. Tarihin çeşitli dönemlerinde birçok ülke ya da bölge öğrencileri, araştırmacıları, bilim adamlarını, mühendisleri vd. kendine çekmiştir. Bugün ise ABD ve diğer bazı gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelere yüksek vasıflı kişileri kendilerine çeken merkezler halindedir. Türkiye ise tarih içinde bazı dönemlerde çekim merkezi olmakla birlikte, çoğunlukla beyin göçü veren ülke konumundadır.

Türkiye, beyin göçü en fazla olan 34 ülke içinde 24. sırada bulunmaktadır ve iyi eğitim almış yüz kişiden 59'unu kaybetmektedir. Beyin göçünün en fazla görüldüğü diğer ülkeler ise Hindistan, Pakistan, Çin, Filipinler, Cezayir, Fas, Tunus, İran, Nijerya, Türkiye Cumhuriyetleri vb. gibi ülkelerdir. Önemli ölçüde beyin göçü alan ülkeler ise ABD, Kanada, Avustralya, Almanya ve Fransa'dır.³¹⁰

Tarihsel sürece bakıldığında 15.yy'dan itibaren Enderun'da yetenekli Hristiyan çocuklar devşirme yöntemiyle toplanarak devlet adamı olarak yetiştirilmiştir. 20.yy'da ise cumhuriyet yönetimine geçişin ve modernleşme sürecinin başında ve iki dünya savaşı arasındaki dönemde, Almanya ve Avusturya'dan birçok bilim adamı Türkiye'ye gelmiştir. Kessler, Neumark, Rüstov, Roepke bu dönemde gelen ünlü bilim adamlarından bazılarıdır. Bu bilim adamlarının İstanbul ve Ankara Üniversitesinin gelişiminde önemli katkıları olmuştur.³¹¹ 1933 üniversite reformu ve yabancı bilim adamlarının Türkiye'ye gelmesiyle 1933-1948 yılları arasında oluşan bilim havuzu, II.Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle yabancı bilim adamlarının gitmesiyle yavaş yavaş dağılmıştır.³¹²

Türkiye'den yurt dışına göç, resmî olarak ilk defa 1960'lı yıllarda başlamıştır ve göç edenlerin büyük çoğunluğunu vasıfsız elemanlar oluşturmuştur. 1961 yılında 46'sı kadın olmak üzere 1476 işçi F.Almanya'ya gönderilmiş, ardından da 1964'te Avusturya, Belçika, Hollanda, 1965'te Fransa ve 1967'de İsveç, Avustralya ile yapılan anlaşmalarla işçi

³¹⁰ Muammer Kaya, "Beyin Göçü", <http://turk.internet.com/haber/yazigoster.php3/>, 2002, s.1.

³¹¹ Aytül Çolak ve Ayhan Gençler, "Türkiye'den Yurtdışına Beyin Göçü: Ekonomik ve Sosyal Etkileri", www.bilgiyönetimi.org/, 2003, s.1.

³¹² Şakir Berber, a.g.e. , s.273.

göndermeye devam edilmiştir. Ancak ülkelere işçi gönderilmesi, 1973 petrol fiyatlarındaki artışın yarattığı ekonomik bunalım sonucu 1974'ten sonra düşmeye başlamıştır. Yabancı işçi çalıştıran Batı Avrupa ülkeleri, ekonomik bunalımın yarattığı sıkıntıların yanında işçilerin ve ailelerin neden olduğu sorunlardan dolayı işçi alımlarını yavaşlatmaya ya da durdurmaya yönelmişlerdir.³¹³ Ayrıca Almanya'nın AET dışından iş gücü almayı durdurma yönündeki kararı da bu eğilimi hızlandırmıştır. Bununla birlikte 1975'ten itibaren başta Suudi Arabistan ve Libya olmak üzere Amman, Kuveyt, Ürdün, Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Irak gibi petrol zengini Arap ülkelerinin, özellikle inşaat sektörlerinde, yabancı iş gücüne ihtiyaç duyması ülkemizden Orta Doğu'ya işçi gönderilmesine neden olmuştur.³¹⁴ 1975-1983 yılları arasında bu bölgeye giden işçilerimizin sayısı 79.289'dur. 1983'te Libya'ya gidenler toplamın %44.39'unu, 1990'da ise %18.04'ünü; Suudi Arabistan'a gidenler de 1983'te toplamın %38.57'sini ve 1990'da da %69.33'ünü teşkil etmektedir. Petrol üreticisi Orta Doğu ülkelerine iş gücü göçü Batı tipi göçten biraz farklıdır; çünkü buraya gelen ve genellikle inşaat işlerinde çalıştırılan işçilerin bir kısmı, Orta Doğu'da çalışan Türk müteahhitleri tarafından seçilmektedir. Oysa ki Batı tipi göçlerinde gidecek işçiler Batılı iş adamlarının doğrudan seçimi yerine iş gücü açığı nedeniyle ortaya çıkan talep üzerine kendiliklerinden gitmektedir.³¹⁵

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 1997 verilerine göre (Tablo 16,17) ülke dışındaki Türk vatandaşlarının sayısı 3.455.402'dir. Bunların 3.122.764'ü Batı Avrupa ülkelerinde, 135.980'i Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde, 103.635'i ABD ve Kanada'da, 49.724'ü Avustralya'da, 41.570'i Bağımsız Devletler Topluluğu'nda ve 1.729'u Japonya'da yaşamaktadır.³¹⁶

³¹³ Cengiz Ersun, Selçuk Tayfun Ok ve Atilla İmrahor İlyas, *Almanya'daki Türk Girişimcileri*, İTO Yayını, 1996, s.4-5; Philip Martin (1991), a.g.e. , s.1-3,21-31.

³¹⁴ Salim Uslu, *Avrupa'ya Türk Göçü*, Hak-İş Yayını, 1999, s.16-8.

³¹⁵ Nejla Gültekin, a.g.e. , s.30-43.

³¹⁶ Enver Yılmaz, a.g.e. , s.18.

Tablo 16. Türk Vatandaşlarının Yoğun Olarak Yaşadığı Avrupa Ülkeleri, 1997

Ülkeler	Toplam Vatandaş Sayısı
F.Almanya	2.107.426
Hollanda	284.902
Fransa	274.747
Avusturya	142.231
İsviçre	79.556
Belçika	78.532
İngiltere	61.300
Danimarka	36.835
İsveç	35.831
İtalya	8.500
Finlandiya	2.000
İspanya	904

Kaynak: Yılmaz, 2001, s.16

Tablo 17. Türk Vatandaşlarının Yoğun Olarak Yaşadığı Diğer Dünya Ülkeleri,1997

Ülkeler	Toplam Vatandaş Sayısı	Çalışan Sayısı
S.Arabistan	120.000	115.000
ABD	85.505	-
Avustralya	49.724	16.950
Kanada	18.130	-
R.Federasyonu	13.000	10.514
Türkmenistan	10.000	8.000
Libya	6.080	5.570
Kazakistan	5.500	-
Azerbaycan	5.000	2.000
İsrail	5.000	-
Kuveyt	3.300	3.100
Özbekistan	3.300	1.881
Kırgızistan	2.200	1.500
Japonya	1.729	1.729
Ürdün	1.600	200
Gürcistan	1.200	500
Ukrayna	800	350
Tacikistan	300	-
Moldova	200	-
Beyaz Rusya	70	4

Kaynak: Yılmaz, 2001, s.18

F.Almanya nüfusunun (82 milyon) yaklaşık %10'unu yabancı nüfus (7.365.833) teşkil etmekte ve bu nüfusun %25'inden fazlasını Türkler oluşturmaktadır. Almanya'da yaşayan Türk vatandaşlarının kadın-erkek sayıları birbirine yakın olmakla birlikte erkekler daha fazladır (1.147.178 erkek, 960.248 kadın) ve aktif nüfus içerisinde 21-40 yaş arası en kalabalık gruptur. En yoğun olarak yaşadıkları şehirler ise Düsseldorf, Münster, Münih ve Karlsruhe'dir. Çalışan iş gücü açısından, 384.055'i erkek, 171.935'i kadın olmak üzere

toplam 555.990 vatandaşımız çalışmaktadır. Yani çalışan nüfus toplam nüfusun dörtte birine tekabül etmektedir.³¹⁷

1960'ların başında yurt dışına giden kişilerin çoğu vasıfsız elemandı. 1974'ten sonra Avrupa ülkelerinde görülen ekonomik durgunluk ve işsizlikten dolayı vasıfsız iş gücüne talep azalmış, ülkeye girişlerde sınırlayıcı politikalar getirilmiştir. Vasıfsız elemanların tersine, yüksek nitelikli kişilere ihtiyaç daha da büyümüş, Avrupa ülkeleri vasıflı elemanları çekebilmek için içe göçü teşvik edici politikalar uygulamıştır. Dolayısıyla 1970'lerin ortasından itibaren vasıfsız iş gücümüz çoğunlukla Orta Doğu'ya yönelirken, nitelikli insan gücü ABD, Avrupa gibi gelişmiş ülkelere yönelmiştir.³¹⁸ Göç sürecinin değişmesinin yanında bilim ve teknolojiye meydana gelen hızlı değişim ve bu alandaki gelişmelerin ülkemize getirilmesi yüksek nitelikli insan gücü ihtiyacımızı artırmıştır. Bu nedenle dışarıya artan oranda öğrenci gönderilmeye başlanmıştır. Ancak yurt dışına giden öğrencilerimizin bir kısmı geri dönmekte, geri dönenler ise bir süre sonra tekrar yurt dışına çıkmaktadır.³¹⁹ Yüksek nitelikli insan gücünün uluslar arası hareketiyle ilgili sağlıklı istatistikî bilgiler bulunmamaktadır. Var olan bilgilerin çoğunluğu ise ABD kaynaklıdır ve bazı eksiklikler içermektedir; çünkü bu veriler daha çok göçmen statüsündekileri (uzun dönemli olanları) dahil etmektedir. Bu nedenle değişik ölçümleri içeren istatistikî araştırmaların bir araya getirilmesiyle elde edilen sonuçlar daha sağlıklı bilgiler içermektedir. Ulusal Bilim Vakfı tarafından yapılan araştırmaya göre, 1956-1970 yılları arasında ABD'ye 907 mühendis, 594 tıp doktoru olmak üzere yaklaşık 1500 Türk göç etmiştir.³²⁰

Türk mühendis ve mimarların en yaygın olarak göç ettiği ülkeler ABD, Batı Almanya, İsviçre, İngiltere ve Fransa'dır. Bazı araştırmalara göre (Aybars, Şentek, Tüzün, 1971; Çakır, 1971; Dereli, 1972), Türkiye yapısal işsizlik problemini çözemedikçe büyük maliyetlerle yetiştirdiği teknik elemanlarını ABD, Avrupa ve Orta Doğu ülkelerine kaptırmaya devam edecektir. Türk Mühendis ve Mimarlar Odası'nın verilerine göre 1968 yılında yurt dışında çalışan oda üyesi sayısı 975'tir. Türk mühendisleri II.Dünya Savaşı'ndan önce lisans üstü

³¹⁷ Nermin Abadan, **Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları**, DPT Yayını, Ankara, 1964, s.52-9; Cengiz Ersun vd., a.g.e. , s.8-9.

³¹⁸ Bülent Açma, "Economic Consequences of International Migration: Case Study of Turkey", **European Society for Population Economic Conference**, 2002, s.5-7.

³¹⁹ Christian Dustman ve Oliver Kirchkamp, "The Optimal Migration and Activity Choice after Re-migration", **IZA Discussion Paper**, No.266, 2001, s.2-28.

³²⁰ Aytül Çolak ve Ayhan Gençler, a.g.m. , s.2.

eğitim ve çalışmak için çoğunlukla Almanya'ya giderken, savaştan sonra eğilim Amerika'ya kaymıştır.

Birleşmiş Milletler istatistiklerine göre, çeşitli nedenlerden her yıl ortalama 375 Türk bilim adamı ve yüksek nitelikli insan gelişmiş ülkelere göç etmektedir. Bu kişilerin %51.51'i tıp, %31'i mühendis, %10'u mimar, %5.5'i tabii bilimler ve %3'ü sosyal bilim alanındandır.³²¹

Türkiye, yurt dışına en fazla öğrenci gönderen ülkeler arasında 11. sırada yer almaktadır. YÖK'ün hazırladığı bir rapora göre, 24 bini Almanya'da, 15 bini ABD'de olmak üzere 50 binden fazla Türk öğrencisi yurt dışında eğitim görmektedir. Dünya Bankası'na göre bu oranın yurt içinde eğitim görenlere göre oranı %3.2 civarındadır. Türk öğrencileri en fazla Almanya, ABD, Fransa, İngiltere ve Avustralya'ya (Tablo 18) gitmekte ve bunların büyük bir kısmı lisans veya lisans üstü (yüksek lisans veya doktora) eğitiminden sonra ülkeye geri dönmemektedir. TÜSİAD'a göre Türk öğrencilerinin ABD ekonomisine katkıları yılda 824 milyon dolardır.³²²

Yurt dışına eğitim amaçlı giden öğrenciler, resmî burslu ya da özel amaçlı olarak iki türdedir. Resmî burslu olanları kamu kurumları, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) tarafından gönderilen öğrenciler oluşturmaktadır. 1987 yılına kadar yurt dışına öğrenci gönderilmesi sadece MEB tarafından olurken, yapılan kanun değişikliğiyle 1987'den sonra YÖK kanalıyla da yurt dışına öğrenci gönderme imkânı sağlanmıştır. 2000 yılında 12'si dil öğrenimi, 7'si staj, 35'i lisans eğitimi, 184'ü yüksek lisans, 674'ü doktora eğitimi için olmak üzere toplam 885 öğrenci resmî burslu olarak yurt dışına gönderilmiştir. Özel amaçlı giden öğrenciler ise kendi imkânları ile gitmekte ve yurt dışına çıkan öğrenciler içinde en büyük grubu oluşturmaktadır. Ekim 2000 tarihi verileriyle dış ülkelere giden öğrencilerin sayısı 19.450'dir. Bunların 15.084'ü lisans eğitimi için, 2.942'si yüksek lisans eğitimi ve 1.424'ü de doktora eğitimi için yurt dışına gitmiştir.³²³

³²¹ Şakir Berber, a.g.e. , s.271.

³²² Muammer Kaya, a.g.m. , s.1.

³²³ Aytül Çolak ve Ayhan Gençler, a.g.m., s.3-4.

Tablo 18. Yurt Dışında Yüksek Öğrenim Gören Türk Öğrencilerin Ülkelere Göre Dağılımı, 1997

Ülkeler	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Almanya	5733	1789	704	8226
ABD	2908	1861	752	5521
Fransa	1863	266	14	2143
Azerbaycan	1680	11	83	1774
İngiltere	727	641	44	1412
Kazakistan	986	5	5	996
Hollanda	828	74	5	907
Avustralya	636	172	39	847
Rusya Federasyonu	770	10	12	792
Mısır	672	2	1	675
Belçika	620	36	14	670
Özbekistan	268			268
İsviçre	143	30	8	181
İtalya	99	42	5	146
Türkmenistan	118			118
Kanada	47	34	20	101
Yunanistan	64	2	2	68
Avusturya	49	12	1	62
Danimarka	58	4		62
Suudi Arabistan	52			52
İsrail	10	7	9	26
İsveç	21	4	1	26
Japonya	4	11	5	20
Norveç	10			10

Kaynak: T.C. MEB Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü, 1997-98, s.67-8

Yurt dışına giden resmî burslu öğrenciler ile özel amaçlı öğrenciler arasında bazı farklılıklar vardır. Resmî burslu öğrencilerin çoğunluğu ABD ve İngiltere'ye giderken, özel öğrenciler ise coğrafi yakınlık, akrabalarının olması ve eğitim maliyetinin düşüklüğünü göz önüne alarak Almanya ve Türk Cumhuriyetlerine gitmektedir.

Türkiye'nin en fazla beyin göçü veren ülkeler arasında yer almasına neden olan etkenlerden bir tanesi bilim, teknoloji ve AR-GE'ye yeterince önem verilmemesidir. 1990 yılında on bin kişiye düşen AR-GE personeli sayısı ülkemizde binde 6.7 iken, 2000'de ancak binde 10.5'e çıkabilmiştir. Bu oran AB topluluğunda binde 95, Almanya'da binde 116, Japonya'da binde 136 ve Rusya'da binde 153'tür. Bunun yanında ülkemizde AR-GE harcamalarının GSYİH içindeki payı da diğer ülkelere göre oldukça düşüktür. Bu oran

Türkiye’de 2000 yılında binde 6.3 iken AB ülkelerinde yüzde 1.85, Almanya’da yüzde 2.46, ABD’de yüzde 2.64 ve Japonya’da yüzde 3.04’tür.³²⁴

CISCO Systems tarafından yaptırılan ve içinde Macaristan, G.Afrika, Romanya, Rusya, Türkiye, Mısır vd. olduğu araştırmaya göre, G.Afrika ve Rusya’dan sonra en fazla yüksek nitelikli eleman açığının bulunacağı ülke Türkiye’dir. Bu araştırmada internet ve network alanında Türkiye 2000 yılında yaklaşık 5.500 kişilik eleman sıkıntısı çekerken, 2003 yılında açığın 20.500’e çıkacağı bildirilmektedir.³²⁵

2. TÜRKİYE’DEN YURT DIŞINA BEYİN GÖÇÜNÜN NEDENLERİ

Türkiye’den yüksek nitelikli kişilerin dış ülkelere gitmesine yol açan faktörler, daha önce beyin göçünün nedenlerinde sıraladığımız ekonomik, meslekî, sosyal, kültürel ve politik faktörlerden (özellikle az gelişmiş ülkeler için geçerli olanlardan) çok farklı değildir. Yine de genel olarak beyin göçüne yol açan nedenleri şöyle sıralayabiliriz: Düşük ücretler, işsizlik (özellikle üniversite mezunlarının işsizliği), çalışma koşullarının ve kariyer imkânlarının yetersiz olması, bazı dallarda yüksek eğitilmiş insan gücünün arz ve talebi arasında nitelik ve nicelik açısından bir dengesizliğin bulunması, yüksek vergiler, ekonomik ve siyasal istikrarsızlık, bürokrasinin ve siyasetin iş hayatını kontrol etmesi; bilimsel ve teknik gelişmeye, AR-GE’ye gereken önemin verilmemesi, bu konulara yapılan harcamaların, yardım ve teşviklerin az olması, teknolojik ilerleme ve yeniliklerde geri kalınması, yeni fikirlerin, buluşların desteklenmemesi gibi bilim politikalarındaki yanlışlıklar; eğitim sistemindeki aksamalar, eğitime ayrılan payın düşüklüğü (Dünya ortalaması % 5.2 iken, bizde %2.2’dir), üniversite sayısının ve kalitesinin düşük olması gibi birçok neden yüksek nitelikli kişilerin dış ülkelere gitmesinde rol oynamaktadır.³²⁶ Ayrıca sağlık, teknik ve işletmecilik alanlarında ara insan gücü eksikliği ile hekimlerin coğrafi dağılımındaki bölgesel dengesizlikler ve yapısal bozukluklar bu kişiler için var olan çalışma imkânlarını sınırlamakta ve ülke dışına göçe neden olmaktadır.

³²⁴ Muammer Kaya, a.g.m., s.1; Salih Barışık ve Hakan Çetintaş, a.g.m.,s.730; Andres Solamino, a.g.m. , s.9-10.

³²⁵ Aytül Çolak ve Ayhan Gençler, a.g.m. , s.1.

³²⁶ Aysit Tansel ve Nil Demet Güngör, Türkiye’den Yurtdışına Beyin Göçü: Ampirik Bir Uygulama”, **II.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, Kocaeli Üniversitesi Yayını, İzmit, 2003, s.702-3; Muammer Kaya, a.g.m. , s.3.

Beyin göçünün nedenine ilişkin yapılan ampirik çalışmada Oğuzkan (1971), ABD ve Avrupa'da bulunan 150 doktoralı elemana gönderdiği anketlerin sonucunda göçe neden olan temel etkenin meslekî olduğunu belirtmektedir.³²⁷ Türk Sağlık Personeli'nin araştırmasında ise 1962-63 yıllarında dış ülkelere göç eden doktorların ileri sürdüğü başlıca göç sebepleri gelir yetersizliği (%68), bilgi ve görgü artırmak (%12), çalışma ortamının ve ilişkilerin iyi olmayışı (%6.2), daha iyi yaşama isteği (%5.7), sağlık örgütlenmesindeki aksaklıklardır (%4.9).³²⁸

3. TÜRKİYE'DEN YURT DIŞINA BEYİN GÖÇÜNÜN SONUÇLARI

Yurt dışına göç eden bilim adamı, mühendis, doktor, öğrenci vb. gibi yetişmiş insan gücünün Türkiye ekonomisine yüklediği maliyet milyarlarla ölçülmektedir. Malî bakımdan ülkenin kaybı, göç eden elemanın yetişmesi için yapılan eğitim ve diğer masraflar ile her yıl kişinin ürettiği üretim değerinin toplanmasıyla bulunur. Göç eden yetişmiş elemanın ülkemiz için yarattığı en önemli kayıp, bilim-teknolojik ilerlemeye ve dolayısıyla ekonomik büyümeye olan olumsuz etkisidir.

Beyin göçü veren ülkelerin kaybının önemli bir bölümünü öğrenciler oluşturmaktadır. Öğrenim amacıyla giden öğrencilerin büyük çoğunluğu OECD ülkelerine gitmektedir. Yüksek öğrenim için ABD'ye giden bir öğrencinin barınma gideri olarak 19.077 dolar, okul ücreti olarak ortalama 11.669 dolar olmak üzere yıllık masrafı 30.746 dolardır. Bir öğrencinin en az ortalama dört yıl eğitim gördüğü düşünülürse, bu öğrencinin maliyeti en az 150-200 bin dolardır. 1999-2000 akademik yılında ABD'nin yabancı öğrencilerden konaklama, barınma ve boş vakitlerinde yaptıkları harcamalardan sağladığı gelir 12.3 milyar dolardır.³²⁹

1990 yılına kadar ABD'ye burslu gönderilip geri dönmeyen yüksek nitelikli insan sayımız minimum 20.042 kişidir. Bu kişilerin ortalama dört yıl yurt dışında öğrenim gördüklerini kabul edersek, 1994 yılı sabit fiyatları baz alınarak hesaplandığında eğitim masrafları 2.464 milyon dolardır.³³⁰ Yüksek maliyetli tablo yurt dışına giden profesyonel ve yetişmiş insan gücü için de geçerlidir. Bu kişilerin gelecek kazançları Türkiye için bir

³²⁷ Turhan Oğuzkan, *Yurtdışında Çalışan Doktoralı Türkler, Türkiye'den Başka Ülkelere Yüksek Seviyede Eleman Göçü Üzerinde Bir Araştırma*, ODTÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, No.23, Ankara, 1971, s.84-6.

³²⁸ Şakir Berber, a.g.e. ,s .275.

³²⁹ Karine Tremblay, a.g.m. , s.63.

³³⁰ Aytül Çolak ve Ayhan Gençler, a.g.m. , s.6.

kayıptır. Eğitim yatırımının doğrudan maliyeti yanında, bu kişilerin göç etmesiyle her yıl üretime katkıları olmadığı gibi tüketim, tasarruf ve yatırım azalışı da ekonomiyi olumsuz etkilemektedir.

Yatırım ve kazanç kaybından başka büyümeyi engelleyen sonuçları da vardır. Bunlardan birincisi, daha fazla döviz kazanmada yetersiz teşvikler, ileri derecede gelişmiş makine, araç-gereç gibi ülkede bulunamayan sermaye mallarının ithal edilmesinden dolayı büyüyen ödemeler dengesi açığı; ikincisi, hükümet bütçesinde fazla harcamalarının azaltılamaması, yeterli tasarruf miktarının oluşturulamaması; üçüncüsü, ülkede var olan yüksek vasıflı insan gücünü kullanmada hem bölgesel hem de yapısal dengesizliklerin oluşması; dördüncüsü, beşerî sermaye kaybı ile birlikte ülkenin teknolojik ve sosyal yeniliklere yavaş tepki vermesidir.³³¹

4. BEYİN GÖÇÜ KARŞISINDA TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMALAR

Her biri farklı nedene bağlanan beyin göçünü önlemede çeşitli yaklaşımlar vardır. Bu yaklaşımlarda çoğunlukla eğitilmiş kişileri çeken ülkeler beyin göçünü destekleyici, elemanlarını kaybeden göç veren ülkeler ise kısıtlayıcı ya da geri dönüşü özendirici politikalar uygulamaktadır. Ancak kısıtlama veya engelleme getirerek beyin göçünü çözmek mümkün değildir. İtici-çekici faktörlerin etkisinin azaltılması beyin göçünün düşürülmesine yardımcı olabilir.

YÖK tarafından yurt dışında dil öğrenmek için burslu öğrenci yollanması uygulamasından vazgeçilmiş, üniversitelerin ihtiyacı olan elemanların yetiştirilmesinde yüksek lisans programlarına öğrenci gönderilmesinden vazgeçilerek sadece doktora programına burslu eleman gönderilmektedir. Kısa adı TOKTEN (Transfer of Knowledge Through Expatriate National-Yurt Dışındaki Elemanlar Yolu ile Bilgi Transferi) olan çalışmada beyin göçü ile kaybedilen elemanlardan yararlanılmaya çalışılmaktadır. Bu doğrultuda iki-on iki hafta arası özellikle mühendislik olmak üzere 35 dalda bilim adamı danışmanlık hizmeti vermek üzere Türkiye'ye davet edilmektedir. 2001 yılında TOKTEN kapsamında 23 bilim adamı Türkiye'ye gelmiştir. NATO-D (Konuk Bilim Adamları

³³¹ Nermin Abadan-Unat (1975), a.g.e., s.401-9; Salim Uslu, a.g.e., s.20; Kadir Turan, a.g.e., s.5.

Destekleme Programı) çerçevesinde 2000'de 60, 2001'de 69, 2002'de ise 2 bilim adamı gelmiştir.³³²

Genel olarak bakıldığında, Türkiye'nin ekonomik, meslekî, sosyal, kültürel ve bilim alanında gelişme sağlayan bütün tedbirler yetişmiş insan gücünün yurt dışına göçünü azaltıcı etki yapabilir. Bunun için eğitime, araştırma-geliştirme faaliyetlere daha fazla kaynak ayrılmalı, bilimin gelişmesini sağlayacak alanlara yatırım yapılmalıdır. Bu doğrultuda hizmet veren kurum ve kuruluşların, üniversitelerin kalitesi yükseltilmeli, uluslar arası düzeyde rekabet edebilecek konuma getirilmelidir. Yüksek vasıflı kişilere meslekî açıdan uygun çalışma ortamı ve gerekli araç-gereç, lâboratuvar gibi imkânlar sağlanmalıdır. Bilim adamı ve araştırmacıların bilim ve teknolojiadaki gelişmeleri takip etmesini kolaylaştıracak iletişim ve iş birliği fırsatları genişletilmeli, büyük bilim merkezlerinde araştırma-inceleme yapabilmelidir. Yüksek eğitilmiş kişilere tatmin edici ücret ve mesleğinde kendini yetiştirme, ilerleme imkânı sunulmalıdır. Ayrıca giden kişilerin ülkelerine geri dönmelerini sağlamak için, o kişinin niteliğine ve mesleğine uygun iş olanakları açılmalıdır.

Bunlara ilave olarak Oğuzkan'ın çalışmasında (1971) ileri sürdüğü öneriler şöyledir: Yüksek düzeyde eleman stoku hakkında sürekli bilgi toplanmasını sağlayacak bir sistemin oluşturulması, göç konusunda belirli ilkelere dayanan genel bir politika izlenmesi, yurt dışına öğrenci gönderme uygulamasının gözden geçirilmesi ve özellikle lisans düzeyindeki öğrenci göndermelerinin sınırlandırılması, lisans üstü öğretim programlarına daha fazla ağırlık verilmesi, yurt dışında çalışan Türk elemanlarla irtibatın koparılmaması ve bu amaçla yayın, kongre, konferans gibi bilimsel faaliyetlerden, kısa süreli davetlerden yararlanılması gibi beyin göçünü azaltmada etkisi olabilecek tedbirler alınmalıdır.

---

³³² Aytül Çolak ve Ayhan Gençler, a.g.m. , s.7.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MODEL

1. MODEL

Modelde küçük açık ekonomi ve bireylerin üç dönem yaşadığı varsayılmaktadır. Birinci dönemde kişi, genç iken beşerî sermayeye (eğitime) yatırım yapıp yapmama konusunda karar verme şansına sahiptir. İkinci dönemde yetişkin kişi, iş piyasasına girerek emek arz etmektedir. Üçüncü dönemde kişi, emekli olarak çalışma döneminde tasarruf ettiklerini tüketmektedir. Kişinin verimliliği ve elde ettiği kazanç gençken yaptığı beşerî sermaye yatırımına bağlıdır. Ayrıca bireyler öğrenme yetenekleri açısından farklıdır.

1.1. MAL ÜRETİMİ VE FAKTÖR FİYATLARI

Temsilî firma rekabetçi piyasada üretim yapmaktadır ve belli bir t zamanda Y malını üretmek için iki üretim faktörü, etkin emek H_t ve sermaye K_t , kullanmaktadır. Her iki üretim faktörünün arzı ajanın bir önceki dönem aldığı optimal kararlar ile belirlenmektedir. Tam sermaye hareketliliği vardır. Üretim fonksiyonu ölçeğe göre sabit getirilidir. Etkin emek başına üretim miktarı ($y_t = Y_t/H_t$) etkin emek başına sermaye miktarının ($k_t = K_t/H_t$) bir fonksiyonudur:

$$Y_t = F(K_t, H_t); \quad y_t = f(k_t) \quad f(k) > 0 \quad f'(k) > 0 \quad f''(k) < 0 \text{ dir.} \quad (1)$$

Firma rekabetçi şekilde davrandığından faktör fiyatları marjinal verimlilikleriyle ölçülmektedir. Faiz oranları uluslararası sermaye piyasasında belirlenmektedir. Söz konusu ekonomi faiz oranını etkileyemeyecek kadar küçük olduğundan bu oran veri olarak kabul edilmektedir. Dışsal faiz oranı etkin emek başına sermaye stokunu ve ücret oranını sabitlemektedir.

1.2. BİREYİN OPTİMİZASYON KARARI

Kişinin üç dönem yaşadığı varsayılmaktadır. Birinci dönemde kaynaklarını beşerî sermaye birikimine yatırım yapmaya ve tüketmeye kullanmaktadır. Bu dönemde kişinin kaynakları olmadığı için sermaye piyasasından (dünya faiz oranı) borç alması gerekmektedir. İkinci dönemde kişi çalışır. Bu dönemde önceki dönemin borçlarını ödemek, tüketmek ve yaşamının son periyodunda kullanmak için tasarruf etmek zorundadır. Son dönemde ise kişi emekli olmuştur ve tasarruflarını tüketim amacıyla kullanmaktadır. T zamanda doğan i bireyinin faydası aşağıdaki gibidir:

$$U^{t,i} = \log(c_t^i) + \delta \log(c_{t+1}) + \delta^2 \log(c_{t+2}) \text{ dir.} \quad (2)$$

Kişi bütçe kısıtıyla faydasını maksimize edecektir. Kişinin sadece ikinci dönemde gelir aldığını düşünürsek söz konusu kişinin yaşam boyu geliri (I_{t+1}^i) şudur:

$$I_{t+1}^i = \bar{w} \lambda_{t+1} \chi^\psi (e_t^i) o(x_t^i) \text{ dir.} \quad (3)$$

Kişinin bütçe kısıtında faydasını maksimize ettiği nokta şöyledir:

$$(x_t^i + c_t^{ti}) (1+r) + c_{t+1}^{ti} + \frac{C_{t+2}}{1+r} \leq I_{t+1}^i \text{ dir.} \quad (4)$$

Belli bir zamanda (t) doğan her birey aynı beşerî sermaye düzeyi (h_t) ile doğmaktadır. Daha sonra eğitime yatırım yapıp ($e_t^i = \bar{e}$) yapmama ($e_t^i = 0$) arasında tercih yapacaktır. Kişinin yaşamının ikinci periyodunda beşerî sermaye düzeyi (h_{t+1}) daha önce yaptığı yatırımın artan fonksiyonudur.

Kişi çalışmaya başladığında, eğitim yatırımının getirisi kişiye göre ve emeğini nerede arz ettiğine bağlı olarak değişmektedir. Eğitimin yurt dışında daha yüksek getirisi olduğu varsayıldığında, birey kendi ülkesinde kalırsa ikinci dönemde verimliliği şöyledir:

$$H_{t+1}^i = [1 + a^i e_t^{i\beta}] h_t \text{ dir.} \quad (5)$$

H_t kalıtsal olarak ailesinden aldığı beşerî sermaye düzeyi, h_{t+1} ikinci dönemdeki beşerî sermaye düzeyi, a^i bireylerin öğrenme yeteneğini ölçer, β 0 ile 1 arasında kalan parametredir.

Açık ekonomide birey, yatırımın ülke içi getirisini ülke dışı ile karşılaştıracaktır. Beşerî sermayeye yapılan yatırımın nispi getirisinin (w) yurt dışında daha fazla olduğunu varsayarsak ($w > 1$), bu getiri göç maliyetlerinin çıkarılmasından elde edilen net kazançtır. Yabancı ülkede ikinci dönemin verimliliği aşağıdaki gibidir:

$$H_{t+1}^i = [1 + w a^i e_t^{i\beta}] h_t \text{ dir.} \quad (6)$$

Beşerî sermaye yatırımı, göç etmek için gerekli ama yeterli koşul değildir. Eğitimli birey belirsizlikle karşı karşıyadır. Bu belirsizlik ortamında kişi belli bir olasılıkla (p) göç edebilir ve $(1-p)$ olasılıkla kalmaya zorlanabilir. Kişinin yaşam boyu beklenen geliri şudur:

$$E \left[h_t (1 - e_t^i) + \frac{h_{t+1}}{1+r} \right] \quad r, \text{ iskonto oranı} \text{ dir.} \quad (7)$$

Kişinin hangi şartta eğitime yatırım yapacağı şu noktada belli olur:

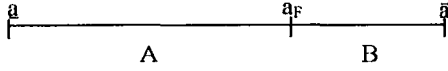
$$H_t (1 - \bar{e}) + \frac{p [1 + w a^i e^{i\beta}] h_t}{1+r} + \frac{(1-p) [1 + a^i e^{i\beta}] h_t}{1+r} \geq h_t + \frac{h_t}{1+r} \text{ dir.} \quad (8)$$

Eğitime yatırım yapmaya karar veren kişi şu noktadadır:

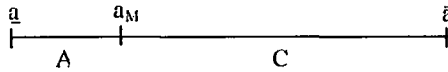
$$a^i \geq a_E \equiv \frac{e^{-1-\beta}(1+r)}{o(p,w)} \quad a_E = \text{yatırım yapmayan kişi} \quad \text{dir.} \quad (9)$$

$$o(p,w) = 1+p(w-1)$$

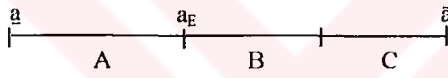
Kapalı Ekonomi (p=0)

Açık Ekonomi (p=1)

Belirsizlik Altında Açık Ekonomi (0<p<1)

A eğitim yatırımı yapmayan kişi
B eğitim yatırımı yapıp ülkede kalan kişi
C eğitim yatırımı yapıp göç eden kişi

Sonuçta $a_M < a_E < a_F$ olmaktadır. Farklı göç olasılığı olan ekonomilerde olasılık derecesine göre beşerî sermaye yatırımı değişmektedir. Kapalı ekonomide -yani göç olasılığının olmadığı ($p=0$) ekonomilerde- beşerî sermayeye yatırım çok düşük düzeyde kalmaktadır (Bu durumda $A > B$).

Açık ekonomide -yani göç olasılığının tam olduğu ($p=1$) ekonomilerde- göç olasılığı ile birlikte eğitim yatırımının beklenen getirisi arttığından beşerî sermaye yatırımı teşvik edilmiş olmaktadır. Dolayısıyla bu ekonomilerde beşerî sermayeye daha fazla yatırım yapılmaktadır ($C > A$ 'dır).

Göç olasılığının 0 ile 1 arasında değiştiği yani ekonominin ne tam kapalı ne de tam açık olduğu bir durumda göç olasılığı tam olmasa da ($0 < p < 1$) belli düzeydeki göç olasılığının varlığından dolayı beşerî sermaye yatırımı kapalı ekonomiden daha fazla, bunun yanında göç olasılığının tam olmaması nedeniyle açık ekonomiden daha azdır. Bu durum gerçeğe daha yakın ve bir ülkenin büyümesi için daha olumludur; çünkü $p=0$ olması bir ülkenin dış ülkelerle hiçbir bağlantısının olmaması ve kişileri zorla ülkede tutmaya çalışması demektir ki, bu hem gerçeğe bağdaşmayan hem de kişinin hareket özgürlüğünü kısıtladığı için bir ülkenin gelişimini olumsuz etkileyen bir tutumdur. Ters durumun, yani $p=1$ olması ise, beşerî

sermayeye yatırım yapan herkesin ülkeyi terk etmesi anlamına gelir ki, bu da ülkenin iktisadî kalkınmasında gerekli olan eğitilmiş insanların kaybı demektir. Dolayısıyla iktisadî büyüme yine engellenmiş olmaktadır. Belirsizlik altındaki açık ekonomide ise belirli orandaki göç olasılığına karşın eğitilmiş insanların bir kısmı dış ülkelere göç ederken bir kısmı ülkede kaldığından ülkenin ekonomik büyümesi çok fazla zarar görmeyecektir.

1.3. BEYİN GÖÇÜ VE EKONOMİK BÜYÜME

Beyin göçü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki iktisat teorisinde önemli tartışma konularındandır. İki ilişkiyi test etmek için aşağıdaki model geliştirilmiştir:

$$g_{t+1} = \frac{h_{t+1} - h_t}{h_t} - 1 = \frac{(1-p)e^{-\beta}(a^2 - a_E^2)}{2[a_E - a + (1-p)(\bar{a} - a_E)]} - 1 \text{ dir.} \quad (10)$$

Eşitliğe göre beyin göçünün büyüme üzerinde iki ters etkisi vardır: Göç olasılığı (p), bir yandan eğitimin getirisini yükselterek ülkede kalanların beşerî sermayeye yatırım yapmasını teşvik eder ve beşerî sermaye düzeyini artırır (beyin etkisi), diğer yandan nitelikli kişilerin göçüyle birlikte ülkede beşerî sermaye kaybına neden olur (göç etkisi). Göç veren ülke için net etkisi, hangisinin daha baskın olacağına bağlıdır. Örneğin belirsizlik altında açık ekonomide, kapalı ekonomiye göre, kalan nüfus içinde eğitilmiş kişilerin payı daha fazlaysa beyin etkisi baskın gelmiş demektir ve beyin göçünden net kazanç sağlanır. Beyin etkisinin hakim olduğu durumda beşerî sermaye düzeyindeki artış hem kısa hem de uzun dönemli nedenlerden kaynaklanır. Kısa dönemli neden bireyin optimizasyon kararıdır. Etkin birim başına daha yüksek beklenen reel ücret daha geniş optimal yatırım düzeyini gerektirmektedir. Uzun dönemde ise beyin göçü gelir dağılımını ve ekonomide yüksek eğitilmiş kişilerin oranının artmasına neden olabilir. Göç etkisinin baskın geldiği durumda büyüme olumsuz etkileneceğinden beyin göçü olumsuzdur. Yani göç veren ülke için bir optimal nokta vardır ve hükümetler kişi başına geliri maksimize etmek istiyorlarsa bu noktayı göz önünde bulundurmalıdır. Kapalı bir ekonomide (p=0 ve a=0) büyüme oranı şöyledir:

$$g_F = \frac{e^{-\beta}(a^2 - a_E^2)}{2\bar{a}} \quad a_F = e^{-1-\beta}(1+r) \quad \text{dir.} \quad (11)$$

g_F , kapalı ekonomide büyüme oranı

Beyin göçünden yarar sağlamanın genel şartı şudur:

$$\frac{(1-p)e^{-\beta}(a^2 - a_E^2)}{2a_E + 2(1-p)(\bar{a} - a_E)} > \frac{e^{-\beta}(a^2 - a_E^2)}{2a} \quad a_E = \frac{a_F}{o(p,w)} \rightarrow 1+p(w-1) \text{ dir.} \quad (12)$$

Göç olasılığı ancak ve ancak aşağıdaki şartlarda değişirse göç veren ülke için beyin göçü kazanç sağlayıcı olur:

$$Z(p) = Ap^2 + Bp + C < 0 \text{ dir.}$$

$$A = (w-1)^2 \quad B = (w-1) \left(\frac{a^2 - a_F^2}{\bar{a}a_F} + 3 - w \right) \quad C = \frac{a^2 - a_F^2}{\bar{a}a_F} - 2(w-1) \text{ dir.} \quad (13)$$

$P=0$ iken $Z(0) = C$ dir. C pozitif veya negatif olabilir. $P=1$ iken $Z(1) = w(a^2 - a_F^2) / (\bar{a}a_F)$ negatif olmayan bir sayıdır. Yani beyin göçünün zararlı olduğu durumdur. İkisi arasındaki durumda toplam etki B ve C 'nin işaret ve değerine bağlıdır. Kapalı ekonomide beşerî sermaye yatırımı yüksekse C pozitiftir. $B > 0$ ise beyin göçü zararlı, $B < 0$ ise yararlıdır. C negatif ise çok fazla olmamak kaydıyla belli miktardaki göç olasılığı ülke için yararlıdır.

1.4. MODELİN TEST EDİLMESİ

Bu çalışmada beyin göçü, beşerî sermaye yatırımı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi anlamak, hangi değişkenlerin bu üç değişkeni nasıl ve ne ölçüde etkilediğini bulmak için üç model oluşturulmuştur. Birincisi göçü, ikincisi beşerî sermayeyi ve üçüncüsü de büyümeyi açıklayıcı modeldir. Her üç model de Türkiye ve diğer dünya ülkelerine uygulanmıştır. Modellerin test edilmesinde STATA 8.0 ve Eviews 4.0 paket programları kullanılmıştır. Türkiye'yi test etmek için 1990-2001 yıllarını kapsayan OLS yöntemi uygulanmıştır. Dünya ülkelerinin panel data analizi için 1990-2000 arasında gelişmiş, asya kaplanları, gelişmekte olan, az gelişmiş ve OECD ülkelerini içerecek şekilde 77 ülke (Norveç, İsveç, Kanada, Belçika, Avustralya, ABD, İzlanda, Hollanda, Japonya, Finlandiya, İsviçre, Fransa, İngiltere, Danimarka, Avusturya, Lüksemburg, Almanya, İrlanda, İtalya, İspanya, İsrail, Yunanistan, Hong Kong, Singapur, Kore, Malezya, Tayland, Çin, Endonezya, Portekiz, Malta, Arjantin, Macaristan, Polonya, Şili, Uruguay, Kosta Rika, Kuveyt, Meksika, Bulgaristan, Romanya, Venezuela, S.Arabistan, Brezilya, Filipinler, Kazakistan, Peru, Türkiye, Jamaika, Azerbaycan, Sri Lanka, İran, Cezayir, G.Afrika, Bolivya, Mısır, Nikaragua, Guatemala, Nambiya, Fas, Hindistan, Gana, Kenya, Kongo, Pakistan, Togo, Nepal, Bangladeş, Nijerya, Zambiya, Fildişi Sahili, Gambia, Merkez Afrika Cumhuriyeti, Çad, Etyopya, Mozambik ve Nijer) test edilmiştir. Ülkelerin bu sıralaması, UNDP'nin (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) Beşerî Kalkınma Raporu 2002'deki (Human Development Report 2002) GDP indeksi ve beşerî kalkınma indeksine göre yapılmıştır. Buna göre GDP ve beşerî kalkınma indeksi 0.50'nin altında olanlar az gelişmiş, 0.50 ile GDP indeksi 0.85 ve beşerî

kalkınma indeksi 0.88 arasında kalanlar gelişmekte olan ülkeler, bunun üstünde olan ülkeler de gelişmiş ülkeler olarak sınıflandırılmıştır.

Modeli test etmek için kullanılan veriler değişik istatistikî kaynaklardan toplanmıştır. Bunların başlıcaları UNDP'nin Human Development Report, Human Poverty Index, World Development Indicators 2001, World Development Report, Financial Statistical Yearbook 2001, Global Development Finance, International Financial Statistical Yearbook, United Nations Annual Statistics, OECD, IMF, World Bank, National Statistical Office, Eurostat, ILO, ISI, DIMA, IOM, LFS, DIE, DPT vb.

1.4.1. Değişkenlerin Seçilmesi

Modelde kullanılanacak değişkenler seçilirken beyin göçü, beşerî sermaye ve ekonomik büyümeyi açıklamada yararlı olabilecek, yeterli ve sağlıklı bir açıklama getirebilecek olan değişkenler seçilmeye çalışılmıştır. Modelde kullanılan değişkenler (ve kısaltmaları) ortalama yaşam süresi (ortyas), yetişkin okur-yazarlık oranı (yok), okullaşma oranı (okul), KBMG (kbgm), ortalama yaşam indeksi (yasind), eğitim indeksi (egind), GSYİH indeksi (gsyih), beşerî kalkınma indeksi (bes), insanî yaşam indeksi (hp), enflasyon (enf), ihracat (ihr) ve ithalat (ith), büyüme oranı (buy), bölgesel gelişmişlik farklılıkları (gelf), genel nüfus artış hızı (nah), kent nüfus artış hızı (urpop), MEB eğitim harcamalarının gelire oranı (mebyat), MEB eğitim harcamalarının konsolide bt içindeki oranı (konsbutor), dünya ülkelerinin yaptığı eğitim harcamaları (eyat), işsizlik (isz) (kent işsizliği), ücret (ucr) ve ücret indeksi (ucind), net güç oranı (ngo), işçi tasarrufları (it). Bu değişkenler kullanılarak Türkiye ve diğer dünya ülkeleri için oluşturulan g, beşerî sermaye ve ekonomik büyüme modelleri ve ilişkinin yönü şu şekildedir:

1.4.1.1. Türkiye Ekonomisinde Ekonomik Büyüme-Beşerî Sermaye-G İlişkisi

Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme-beşerî sermaye-g ilişkisini anlamak için öncelikle iki g modeli, daha sonra beşerî sermaye ve üçüncü aşamada ekonomik büyüme modeli test edilmiştir.

1: Göç Modeli

$$\text{Göç} = -165.728 + 13.63\text{isz} + 0.22\text{gelf} + 2.94\text{enf} - 13.13\text{nah}$$

(1.45)   (2.02)   (2.01)   (3.83)   (1.66)

$$F = 4.64$$

$$R^2 = 0.7556$$

$$\overline{R}^2 = 0.5927$$

2:Göç Modeli

$$\text{Göç} = 2528.145 + 6.88\text{isz} + 0.43\text{gelf} + 2.98\text{enf} - 34.5\text{yok}$$

(2.85)   (1.34)   (3.52)   (5.89)   (3.17)

$$F = 9.76$$

$$R^2 = 0.8668$$

$$\overline{R}^2 = 0.7780$$

Türkiye için OLS yöntemi kullanılarak yapılan ve 1990-2001 yıllarını kapsayan iki göç modelinin *birincisinde* göç, kent işsizliği, bölgesel gelişmişlik farklılığı, enflasyon ve nüfus artış hızı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre göç kent işsizliği, bölgesel gelişmişlik farklılığı ve enflasyonla doğru orantılıdır. Yani bu üç değişken arttığında göç de artmaktadır. Göç ile nüfus artış hızı arasında ise ters yönlü bir ilişki vardır. Yani nüfus artışı fazla olduğunda göç azalmaktadır, çünkü ülke nüfusu kalabalıklaştıkça millî gelirden kişi başına düşen pay azalmakta, dolayısıyla kişinin beşerî sermaye yatırımına ayırabileceği oran düşmektedir. Bu sebeple de nitelikli iş gücünün dış ülkelere göç şansı azalmaktadır.

İkinci modelde, birinci modeldeki (nah) değişkeni çıkarılarak (yok) değişkeni modele dahil edilmiştir. Burada ilkinde olduğu gibi ve teori ile de tutarlı olarak kent işsizliği, bölgesel gelişmişlik farklılığı ve enflasyon artınca göç de artmaktadır. Yani kişi daha iyi ve yüksek yaşam standardı için göç etmektedir. Yetişkin okur-yazarlık artınca göç azalmaktadır, çünkü kişinin beşerî sermayenin getirisinden yararlanma, daha iyi iş ve gelir elde etme imkânı artmaktadır.

3: Beşerî Sermaye Modeli

$$\text{Beş. Serm.} = 79.07 - 2.43\text{okul} + 2.23\text{ortyas} + 0.45\text{konsbutor} + 1.23\text{isz} - 12.4\text{kbgmg} + 0.02\text{ngo} + 3.03\text{mebyat} + 0.06\text{eyat}$$

(1.34) (2.63) (5.50) (3.82) (2.33) (4.74) (0.73)
(1.71) (0.36)

$$F = 9.22$$

$$R^2 = 0.9736$$

$$\overline{R}^2 = 0.8679$$

Beşerî sermaye yatırımı için yapılan aşağıdaki çözümde beşerî sermaye yatırımı okullaşma oranı, eğitim harcamaları, kent işsizliği, kişi başına millî gelir ve göç ile açıklanmaktadır. Buna göre ortalama yaşam süresi, kent işsizliği, göç, eğitim yatırıma ayrılan pay arttıkça beşerî sermayeye yapılan yatırım artmaktadır; çünkü beşerî sermaye yatırımının beklenen getirisi artmaktadır. Bunun tersine, okullaşma oranı ve kişi başına millî gelir artınca beşerî sermaye yatırımı düşmektedir, çünkü beşerî sermaye yatırımı için her iki değişkenin de bir optimal noktası bulunmaktadır. Bu optimal nokta aşıldıktan sonra kişi daha az oranda beşerî sermayeye yatırım yapmaktadır. Belli bir noktadan sonra okullaşma oranı arttıkça kişinin emek piyasasına girip beşerî sermayenin getirisinden yararlanma şansı, gelir elde etme imkânı azalmaktadır. KBMG belli bir miktarı aştıktan sonra, kişi için bir doyum noktasına ulaşılmıştır. Bu noktadan sonra beşerî sermayeye yatırım yaparak daha fazla gelir etme imkânı ya da ihtiyacı azalmıştır. Dolayısıyla kişi daha az oranda beşerî sermayeye yatırım yapacaktır.

4: Ekonomik Büyüme Modeli

$$\text{Büyüme} = -579.95 + 0.51\text{ngo} + 129.91\text{bes} + 10.58\text{yasind} - 0.16\text{gelf} - 2.27\text{enf} - 8.07\text{isz} + 0.66\text{it}$$

(2.99) (4.72) (4.40) (3.25) (4.78) (5.15) (5.16) (4.61)

$$F = 39.97$$

$$R^2 = 0.9964$$

$$\overline{R}^2 = 0.9715$$

Dördüncü modelde büyüme göç, beşerî sermaye, ortalama yaşam indeksi, bölgesel gelişmişlik farklılıkları, enflasyon, işsizlik ve işçi tasarrufları ile açıklanmıştır. Bu modelin sonucuna göre büyüme göç, beşerî sermaye, ortalama yaşam indeksi ve işçi tasarrufları ile doğru orantılıdır. Kişi beşerî sermayeye daha fazla yatırım yaptıkça dış ülkelere, beşerî

sermaye getirisinin yüksek olduğu yerlere göç eğilimi artmaktadır. Göçle birlikte beşerî sermayenin beklenen getirisinin artması, geride kalanları beşerî sermayeye daha fazla yatırım yapmaya teşvik etmektedir. Dolayısıyla ülkenin beşerî sermaye düzeyindeki artış, büyümeyi hızlandırmaktadır. Ayrıca ortalama yaşam indeksindeki artış ve yurt dışına giden nitelikli iş gücünün ülkelere yolladıkları tasarruflar geride kalanların gelirlerini artırdığından tüketim canlanmakta ve büyüme artmaktadır. Bölgesel gelişmişlik farklılıkları, enflasyon ve işsizlik ise daha önce açıklaması yapıldığı gibi büyümeyi yavaşlatmaktadır.

5: Ekonomik Büyüme Modeli

$$Y = 18.55 - 1.27ihr - 11.154isz + 8.42urpop + 51.72 ortyas + 1.43nah$$

$$(0.14) \quad (1.18) \quad (4.39) \quad (1.94) \quad (0.24) \quad (0.88)$$

$$R^2 = 0.819745$$

$$\bar{R}^2 = 0.639489$$

Dördüncü modelden sonra diğer insanî değişkenler ilave edilerek yeni bir model oluşturulmuştur. Beşinci modelde büyüme ihracat, işsizlik, ortalama yaşam süresi, ve nüfus artış hızı ile kurulmuştur. Buna göre ortalama yaşam süresi ve nüfus artış hızı büyümeyi olumlu etkilerken, işsizlik ve ihracat büyümeyi yavaşlatmaktadır.

1.4.1.2. 77 Dünya Ülkesi İçin Geliştirilen Modeller

Türkiye için oluşturulan göç, beşerî sermaye ve ekonomik büyüme modelleri bu sefer panel data yöntemiyle 77 dünya ülkesi için test edilmiştir. Her üç model, önce 77 ülkenin geneli için yapılmıştır. Daha sonra sonuçların ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre bir karşılaştırmasını yapabilmek için gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere yönelik yeni modeller oluşturulmuştur. Sonuçlar aşağıdaki gibidir:

1: Göç Modeli

$$Göç = 3.15 - 0.11isz - 0.01ucind - 5.93kbmg + 0.02hp$$

$$(1.55) \quad (1.55) \quad (1.18) \quad (0.34) \quad (0.17)$$

$$R^2: \text{ (between)} = 0.0368$$

$$\text{ (overall)} = 0.0704$$

$$\text{Wald } Ki^2(4) = 3.43$$

$$\text{Prob} > Ki^2 = 0.4888$$

77 ülkenin geneline bakıldığında göç için kurulan modelde işsizlik, ücretler ve KBMG, göçü negatif etkilemektedir. Yani işsizlik, ücret ve KBMG arttığında göç azalmaktadır. Kişiler daha yüksek gelir elde ettiklerinde ya da bunun tersi olarak kişi işsiz kalıp göçün maliyetini karşılayamadığında göç oranı düşmektedir. İnsani yaşam indeksi ile göç arasında ise pozitif bir ilişki mevcuttur. Yoksulluk alt sınırı arttıkça insanlar daha yüksek bir yaşam standardı için daha iyi koşulların olduğu ülkelere göç etmektedir.

2: Beşerî Sermaye Modeli

$$\text{Beş. Serm.} = -0.035 + 0.49\text{egind} + 0.53\text{ortyas} - 0.00\text{gelf}$$

(2.14) (18.41) (17.28) (3.20)

$$R^2: \text{ (between)} = 0.9713$$
$$\text{ (overall)} = 0.9510$$

$$\text{Wald } K_i^2(3) = 2311.33$$
$$\text{Prob} > K_i^2 = 0.0000$$

Beşerî sermaye için kurulan modelde, teori ile paralel olarak eğitim indeksi ve ortalama yaşam süresi, beşerî sermaye ile doğru orantılıdır. Ortalama yaşam ve eğitim süresi arttıkça kişiler beşerî sermayeye daha fazla yatırım yaptıklarından ülkedeki beşerî sermaye düzeyi artmaktadır. Bölgesel gelişmişlik farklılıkları ile beşerî sermaye yatırımı arasında ise ters yönlü bir ilişki vardır. Beşerî sermaye yatırımı kişilerin ve ülkelerin ekonomik seviyeleriyle bağlantılı olduğu için ekonomik seviyesi düşük olan bölgelerde beşerî sermaye yatırımı düşük olmaktadır.

3: Ekonomik Büyüme Modeli

$$\text{Büyüme} = -1.01 + 0.01\text{ngo} + 3.98\text{bes} + 0.56\text{urpop}$$

(0.82) (0.34) (3.03) (3.67)

$$R^2: \text{ (between)} = 0.2101$$
$$\text{ (overall)} = 0.0518$$

$$\text{Wald } K_i^2(3) = 15.48$$
$$\text{Prob} > K_i^2 = 0.0014$$

Göç, beşerî sermaye ve kent nüfus gelişim hızı ile oluşturulan büyüme modelinde, her üç değişken de büyümeyi pozitif etkilemektedir. Bir yandan kentleşme ve kent nüfusu artarken, diğer yandan göçle birlikte beşerî sermayenin getirisinin artmasıyla birlikte geride kalan kişilerin beşerî sermayeye daha fazla yatırım yapması ekonomik büyümeyi artırmaktadır.

Yukarıda kurulan bu üç model 77 ülkeyi kapsadığından, farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkeler -gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş- modellerde yer almaktadır. Farklı düzeydeki ülkelerin sosyo-ekonomik seviyeleri birbirinden ayrı olduğu için bu farklılıkların sonuçları etkileyip etkilemediğini görmek, ülkeler arasında bir karşılaştırma yapabilmek için farklı düzeydeki ülkeleri kendi içinde gruplandırarak modeller yeniden oluşturulmuştur. Bununla birlikte modellerde kullanılan değişkenler farklı ülke grupları için değişiktir, çünkü bazı değişkenler az gelişmiş/gelişmekte olan ülkeler için düşük (veya işsizlik, enflasyon gibi değişkenler yüksek) olduğundan bu değişkenlerle kurulan modellerden anlamlı ve tutarlı bir sonuç çıkmamaktadır. Bu nedenle farklı ülke grupları ayrı ayrı test edilmiştir.

1.4.1.2.1. Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Geliştirilen Modeller

1: Göç Modeli

$$\text{Göç} = -13.19 - 0.02\text{ucind} - 0.04\text{okul} + 0.02\text{enf} + 0.064\text{urpop} + 20.77\text{yasind}$$

(1.56)	(2.37)	(0.70)	(2.15)	(1.60)	(1.77)

$$R^2: \begin{array}{l} \text{within} = 0.3697 \\ \text{between} = 0.5224 \\ \text{overall} = 0.4217 \end{array}$$

$$\text{Wald } K_i^2(5) = 25.15$$
$$\text{Prob} > K_i^2 = 0.0001$$

Gelişmekte olan ülkeler için kurulan göç modelinde ücret ve okullaşma oranı göçü azaltırken enflasyon, kent nüfus artış hızı ve ortalama yaşam indeksi göçü artırmaktadır. Beşerî sermaye yatırımı ve onun getirisi olan ücret yükseldikçe kişiler daha az oranda göç etmektedir. Bunun yanında kişinin sosyal ve ekonomik refahını düşüren yüksek enflasyon ve nüfus artış hızı ise, kişiyi daha gelişmiş ülkelere göç etmeye teşvik etmektedir.

2: Beşerî Sermaye Modeli

$$\text{Beş. Serm.} = 0.32 + 5.27\text{yok} + 0.00\text{kbgm} + 0.47\text{egind} - 0.00\text{ucr}$$

(8.65) (1.04) (5.24) (11.27) (-1.11)

$$R^2: \begin{array}{l} \text{within} = 0.2910 \\ \text{between} = 0.8001 \\ \text{overall} = 0.7109 \end{array}$$

$$\text{Wald } K_i^2(4) = 200.11$$
$$\text{Prob} > K_i^2 = 0.0000$$

Beşerî sermaye modelinde yetişkin okur-yazarlık, KBMG ve eğitim indeksi beşerî sermaye düzeyini artırırken, ücret düşürmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için ücret, beşerî sermaye yatırımında teşvik edici unsur oluşturmamakta; çünkü yurt dışında eğitimin beklenen getirisi daha yüksek olduğundan nitelikli iş gücü dış ülkelere göç ederek daha yüksek ücret alabilmektedir.

3: Ekonomik Büyüme Modeli

$$\text{Büyüme} = -1.12 + 0.00\text{it} + 2.41\text{bes} + 0.00\text{isz} + 0.00\text{eyat}$$

(12.44) (0.95) (22.14) (1.23) (0.26)

$$R^2: \begin{array}{l} \text{within} = 0.8862 \\ \text{between} = 0.7652 \\ \text{overall} = 0.7895 \end{array}$$

$$\text{Wald } K_i^2(4) = 511.82$$
$$\text{Prob} > K_i^2 = 0.0000$$

İşçi tasarrufları, beşerî sermaye, işsizlik ve eğitim yatırımları büyümeyi olumlu etkilemektedir. Gelişmekte olan ülkelerde beşerî sermaye düzeyi ve eğitimin büyümeyi artırması hem daha önce ülkelerin geneli için çözülen modelle hem de teoriyle tutarlıdır. Gelişmekte olan ülkelerde göç nispeten yüksek olduğundan yurt dışından gönderilen işçi tasarrufları ekonomik büyümeye olumlu katkı yapmaktadır. Bu ülkelerde gizli işsizlik olduğu için işsizliğin olması büyümeyi etkilememektedir.

1.4.1.2.2. Az Gelişmiş Ülkeler İçin Geliştirilen Modeller

1: Göç Modeli

$$\text{Göç} = 12.56 - 0.20\text{isz} + 0.25\text{ucr} - 0.00\text{kbg} - 22.51\text{yasind}$$

(1.90) (1.70) (1.43) (2.41) (2.15)

$$R^2: \begin{aligned} \text{within} &= 0.8081 \\ \text{between} &= 0.9456 \\ \text{overall} &= 0.8752 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{Wald } K_i^2(4) &= 28.05 \\ \text{Prob} > K_i^2 &= 0.0000 \end{aligned}$$

Az gelişmiş ülkelerde işsizlik, KBMG ve ortalama yaşam indeksi arttıkça göç azalmaktadır. İşsizlikle birlikte göçün azalmasının nedeni, kişinin gelir kaybından dolayı göçün maliyetine katlanmak istememesi ve beşerî sermayeye yeterince yatırım yapamamasıdır. Ücretler ve göç arasında ise pozitif yönlü bir ilişki vardır. Yani ücretlerin yükselmesine rağmen göçün olmasıdır. Bunun sebebi, az gelişmiş ülkelerde ücret düzeyinin nitelikli iş gücünü ülkede tutacak kadar yüksek olmamasıdır.

2: Beşerî Sermaye Modeli

$$\text{Beş. Serm.} = 0.12 + 0.002\text{yok} + 0.001\text{okul} + 0.29\text{gsyih}$$

(8.61) (8.69) (5.14) (28.55)

$$R^2: \begin{aligned} \text{within} &= 0.9289 \\ \text{between} &= 0.8597 \\ \text{overall} &= 0.8726 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{Wald } K_i^2(3) &= 1239.99 \\ \text{Prob} > K_i^2 &= 0.0000 \end{aligned}$$

Beşerî sermaye, diğer ülke gruplarında olduğu gibi az gelişmiş ülkelerde de yetişkin okur-yazarlık, okullaşma oranı ve millî gelir büyüme oranı ile doğru orantılıdır. Ekonomik büyüme oranı arttıkça kişiler daha fazla beşerî sermayeye yatırım yapmakta, okur-yazarlık ve okullaşma oranı arttıkça da ülkedeki beşerî sermaye düzeyi yükselmektedir.

3: Ekonomik Büyüme Modeli

$$\begin{aligned} \text{Büyüme} = & 16.58 + 0.06\text{yok} - 0.18\text{urpop} - 18.64\text{yasind} + 0.003\text{kbgm} - 0.12\text{ith} - 0.04\text{ihr} - 0.1\text{ucr} + \\ & (1.24) \quad (0.49) \quad (0.09) \quad (0.77) \quad (0.64) \quad (1.03) \quad (0.31) \quad (0.63) \\ & 0.04\text{it} \\ & (0.89) \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} R^2: \quad & \text{within} = 0.2502 \\ & \text{between} = 0.8426 \\ & \text{overall} = 0.3445 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{Wald } K_i^2(8) &= 5.78 \\ \text{Prob} > K_i^2 &= 0.6716 \end{aligned}$$

Az gelişmiş ülkelerde yetişkin okur-yazarlık, KBMG ve işçi tasarrufları ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken; kent nüfusu gelişim hızı, ortalama yaşam indeksi, ithalat, ihracat ve ücretler negatif etkilemektedir. Nüfus artış hızı ve ortalama yaşamın artması KBMG'yi düşürürken; ithalat, ihracat ve ücretlerdeki artış ekonomik büyümeyi teşvik edecek düzeyde değildir. Şunu da belirtmek gerekir ki, az gelişmiş ülkelerdeki veriler yetersiz olduğundan hatta bazı ülkeler için veri olmadığından, denenen birçok model çözümü anlamsız çıkmıştır.

1.4.1.2.3. Gelişmiş Ülkeler İçin Geliştirilen Modeller

Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin model çözümlerini inceledikten sonra daha doyurucu bir karşılaştırma yapabilmek amacıyla gelişmiş ülkeler ve OECD ülkeleri için de model kurmak yararlı olacaktır.

1: Göç Modeli

$$\begin{aligned} \text{Göç} = & -10.33 - 0.16\text{isz} - 0.23\text{ucr} - 0.11\text{lucind} + 0.27\text{enf} - 0.00\text{kbgm} + 0.00\text{hp} \\ & (1.56) \quad (1.55) \quad (2.26) \quad (2.95) \quad (3.62) \quad (2.95) \quad (0.02) \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} R^2: \quad & \text{within} = 0.5306 \\ & \text{between} = 0.4212 \\ & \text{overall} = 0.4891 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{Wald } K_i^2(6) &= 29.79 \\ \text{Prob} > K_i^2 &= 0.0000 \end{aligned}$$

Gelişmiş ülkelerde işsizlik, ücret ve KBMG arttığında göç azalırken, enflasyon ve insanî yaşam indeksi artışıyla birlikte göç de artmaktadır. İşsizlikle birlikte doğan gelir kaybı sonucunda kişiler, hem beşerî sermayeye yeterince yatırım yapamamakta dolayısıyla göç etme olasılığı düşmekte hem de göçün maliyetini karşılayamamaktadır. Bu nedenle de işsizlik

artışıyla beraber göç azalmaktadır. Ücret ve KBMG ise nitelikli iş gücünün ülkede kalmasını teşvik edici bir düzeydedir. Bu nedenle de gelir arttığında göç düşmektedir. Ancak enflasyon ve yoksulluk alt sınırı yükseldiğinde kişilerin ekonomik ve sosyal yaşam standardı düştüğünden bu değişkenler göçü artırıcı unsur olmaktadır.

2: Beşerî Sermaye Modeli

$$\text{Beş. Serm.} = -0.05 + 0.008\text{yok} + 0.00\text{okul} + 0.14\text{yasind} + 0.002\text{eyat}$$

$$(0.35) \quad (5.89) \quad (2.04) \quad (2.41) \quad (2.28)$$

$$R^2: \quad \text{within} = 0.0315$$

$$\quad \text{between} = 0.7969$$

$$\quad \text{overall} = 0.4186$$

$$\text{Wald } K_i^2(4) = 57.26$$

$$\text{Prob} > K_i^2 = 0.0000$$

Gelişmiş ülkelerde çok açık ve yüksek bir kat sayı ile okur-yazarlık, okullaşma oranı, eğitim yatırımı, ortalama yaşam süresi ile beşerî sermaye arasında doğru yönlü bir ilişki vardır. Eğitim süresi ve eğitime yapılan harcamalar, okullaşma oranı, okur-yazarlık vb. arttıkça beşerî sermaye de artmaktadır.

3: Ekonomik Büyüme Modeli

$$\text{GSYH} = -0.07 + 1.42\text{bes} - 0.00\text{isz} + 0.00\text{ngo} - 0.00\text{enf}$$

$$(0.41) \quad (7.54) \quad (0.74) \quad (2.11) \quad (7.89)$$

$$R^2: \quad \text{within} = 0.6927$$

$$\quad \text{between} = 0.1918$$

$$\quad \text{overall} = 0.$$

$$\text{Wald } K_i^2(4) = 207.63$$

$$\text{Prob} > K_i^2 = 0.0000$$

Büyüme için oluşturulan modelde, beşerî sermaye ve göç büyümeyi olumlu etkilerken; işsizlik ve enflasyon olumsuz etkilemektedir. Göçle birlikte beşerî sermaye yatırımının yurt dışındaki beklenen getirisi arttıkça, kişiler daha fazla eğitime yatırım yapmakta bunun sonucunda da ülkenin beşerî sermaye düzeyi artmaktadır. Böylece ekonomik büyüme artmaktadır. İşsizlik sonucu gelirin azalması ve enflasyonla birlikte satın alma gücünün düşmesiyle birlikte hem tüketim hem de üretim azalmakta ve ekonomik büyüme yavaşlamaktadır.

SONUÇ

Beyin göçü hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri içine aldığından global bir konudur. Gelişmiş ülkeler için beyin göçü daha çok beyin kazancı (brain gain) ya da beyin değişimi (brain exchange) şeklinde olurken, az gelişmiş/gelişmekte olan ülkeler için beyin kaybı (brain waste) ya da beyin göçü (brain drain) şeklinde görülmektedir. Beyin göçünün az gelişmiş ülkeler için problem haline gelmesinin nedeni de budur. Az gelişmiş ülkeler için yetişmiş insan gücünün dış ülkelere göç etmesiyle oluşan maliyet, getirisinden fazladır. Göç veren ülke, bu kişilerin hem eğitim maliyetlerine katlanmakta hem de getirisinden yararlanamamaktadır. Ayrıca göçle birlikte ülkenin büyümesinde gerekli ve zaten kıt olan beşerî sermaye düzeyi azalmakta, beşerî sermayenin üretime ve gelire katkısı dış ülkelere gitmektedir. Bu çeşit olumsuz etkiler beyin göçünün maliyetini, az gelişmiş ülkeler için, artırmaktadır.

Beyin göçünün beşerî sermaye ve ekonomik büyüme üzerine etkisini anlamak için farklı gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler için geliştirilen modellerde, dünya geneli ve gelişmiş ülkeler için, göç büyümeyi artırırken, az gelişmiş ülkelerde yavaşlatmaktadır. Geliştirilen modellerin genel olarak sonuçları şöyledir: Göç modeline göre, dünyanın geneline baktığımızda işsizlik, ücretler ve KBMG arttığında göç azalmakta, insanî yaşam indeksi (yoksulluk alt sınırı) arttığında göç artmaktadır. İşsizlik arttığında göçün azalmasının nedeni, kişiler belli bir işleri ve gelir kaynakları olmadığı için hem beşerî sermayeye yatırım yapamamakta hem de göçün maliyetini karşılayamamaktadır. Geçmiş yüzyılın başları ve ortalarındaki göçlerde emeğin nitelikli veya niteliksiz olması önemli değilken günümüzde göçte emeğin niteliği belirleyicidir. Bu nedenle nitelikli iş gücü uluslar arası göç etmeye daha meyilli olmakta, okullaşma oranı ve dış ülkelerde verilen yüksek ücretler vb. de bunu teşvik etmektedir. Bu önemli nokta gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerdeki sonuçlarda göze çarpmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde göç, ücret ve okullaşma oranı ile ters orantılı iken; enflasyon, kent nüfus artış hızı ve ortalama yaşam indeksi ile doğru orantılı olarak değişmektedir. Ülkede okula devam edenlerin oranı arttıkça ve insanlar daha yüksek ücret aldıkça göç etme oranı düşmektedir. Bunun tersine enflasyon, nüfustaki artıştan dolayı işsizlik artmakta ve kişinin geliri azalmaktadır. Bu nedenle kişiler daha fazla göç etmektedir. Az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerde göç, işsizlik ve KBMG ile negatif yönlü bir ilişki içindedir. Gelişmiş ülkelerde ücretler göçle ters orantılıyken, az gelişmiş ülkelerde doğru orantılıdır;

Çünkü az. gelişmiş ülkelerdeki ücret düzeyleri kişileri gten alıkoymada yeterli değildir. Gelişmiş ülkelerde enflasyon ve insanî yaşam indeksi arttığında g de artmaktadır.

Eğitim indeksi, yetişkin okur-yazarlık, okullaşma oranı, eğitim yatırımı, KBMG, büyüme oranı ve ortalama yaşam indeksi ülkelerin hemen hemen tamamında beşerî sermaye ile doğru orantılı olarak hareket etmektedir. Yani bu değişkenlerdeki artış beşerî sermaye düzeyini artırmaktadır.

G, beşerî sermaye, eğitim yatırımı, yetişkin okur-yazarlık, KBMG, işçi tasarrufları ile büyüme arasında doğru yönlü bir ilişki vardır. Bu değişkenlerdeki artış büyümeyi de artırmaktadır. Bunun haricinde az gelişmiş ülkelerde kent nüfus artış hızı, ortalama yaşam indeksi., ithalat, ihracat, ücretler büyümeyi olumsuz etkilemektedir. şunu da ifade etmek gerekir ki, büyüme konusunda az gelişmiş ülkelerdeki veriler anlamlı bir sonuç kartılamayacak kadar düşüktür.

Dünya lkelerinin geneline baktığımızda 1960'lerden günümüze kent nüfusu ve kentleşme her geçen gün artarken kırsal nüfus azalmaktadır. Kentler ile kırsal alanlara yapılan hizmet farklılığı ve sosyo-ekonomik açıdan kent-kır arasındaki ayrım insanları kırdan kente göç etmeye itmektedir. Böylece içsel gle başlayan kentleşme her geçen gün artmaktadır. İçsel g insanların daha iyi ekonomik şartlar, daha yüksek sosyal, kültürel vb. hayat standardında yaşayabilmek için gördükleri ilk yoldur. Kırdan kente gn sonucunda kalabalıklaşan şehirler, artan işsizlik (zellikle de aydın işsizliği), alt yapı hizmetlerinde aksamalar, bozulan sosyal ve ekonomik düzen, toplumun en st %20'si ile en alt %20'si arasındaki gelir dengesizliği vb. nedenlerle bu sefer iyi eğitimli kişiler daha gelişmiş ülkelere (doğudan batıya, güneyden kuzeye) g etmektedir. Bunun sonucunda dünya çapında gelişmiş-az gelişmiş ülkeler, kuzey-güney arasındaki ayrım gelişmiş ülkeler lehine büyümektedir.

Beyin gnn az gelişmiş ülkeler için olumsuz etkisine karşın beşerî sermayenin uluslar arası hareketini sınırlamak, kısıtlayıcı yasa getirmek vb. uygulamalar hem beyin gne kalıcı zm değildir hem de kişi hürriyetine aykırıdır. Beyin gnn ülke için olumlu ve olumsuz yanları bulunduğuna göre önemli olan beyin gnn zararını en aza indirip faydasını olabildiğince artırmaktır. Bir ülkeden çok sayıda nitelikli iş gücünün dış ülkelere –oğunlukla da gelişmiş ülkelere- göç etmesi o ülkedeki sosyo-ekonomik

rahatsızlığın bir göstergesidir. Bu nedenle öncelikle beyin göçüne yol açan, nitelikli iş gücünü göç etmeye iten faktörleri (meslekî, eğitimsel, ekonomik, sosyal, kültürel, politik vb.) iyileştirmek gerekmektedir. Bunları gerçekleştirecek olan da beşerî sermayedir. Bu yönde yapılacak olumlu gelişmelerden sonra zaten, dış ülkelere göç eden beşerî sermayenin bir kısmı ülkesine geri dönüp ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abadan, Nermin, **Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları**, DPT Yayını, Ankara, 1964.
- Abadan-Unat, Nermin, R.Keleş, R.Pennix, H.V.Renselaar, L.V.Velzen, L.Yenisey, **Göç ve Gelişme-Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlayan İlçesi Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayını, Ankara, 1975.
- Açma, Bülent, "Economic Consequences of International Migration: A Case Study of Turkey", **European Society for Population Economics Conference**, 2002.
- Adams, Richard H., "International Migration, Remittances and the Brain Drain", **World Bank Working Paper**, No.3069, 2003.
- Adnett, Nick, **European Labor Markets: Analysis and Policy**, London, 1996.
- Alofs, Margo, "Legal Migration Probabilities, Illegal Migration and the Brain Drain", **European Society for Population Economics Conference**, 2002.
- Andersen, Lykke, "Low Social Mobility in Bolivia: Causes and Consequences for Development", **KIEL Working Paper**, No.1046, 2001.
- Antecol, Heather, Deborah A. Cobb-Clark ve Stephen J.Trejo, "Immigration Policy and the Skills of Immigrants to Australia, Cadana and the United States", **IZA Discussion Paper**, No.363, 2001.
- Apak, Sudi, "Bilgi Çağında Endojen Büyüme Modeli ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Fakirleştiren Büyüme: Türkiye Örneği", **II.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, Kocaeli Üniversitesi Yayını, İzmit, 2003.
- Auriol, Laudeline ve Jerry Sexton, "Human Resources in Science and Technology: Measurement Issues and International Mobility", **International Mobility of the Highly Skilled**, OECD, Paris, 2002.
- Barışık, Salih ve Hakan Çetintaş, "Küreselleşme ve Beyin Göçü", **II.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, Kocaeli Üniversitesi Yayını, İzmit, 2003.
- Becker, Gary S., **Human Capital: A Theoretical and Empirical Reference to Education**, The University of Chicago Press, 1993.
- Behrman, Jere R., "Labor Markets in Developing Countries", **Handbook of Labor Economics**, Ed.Orley Ashenfelter ve David Card, 1999.
- Beine, Michel, Frederic Donquier ve Hillel Rapaport, "Brain Drain and LDCs' Growth: Winner and Losers", **Stanford University Working Paper**, No.129, 2002.

- Beine, Michel, Frederic Donquier ve Hillel Rapaport, "Brain Drain and Economic Development: Theory and Evidence", **Journal of Economic Developments**, No.64, 2001.
- Berber, Şakir, Beşeri Sermaye Kaybının Önemi ve Türkiye, İ.Ü.Sos.Bil.Ens.Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1998.
- Berninghaus, Siegfried ve Hens Gunter Seifert-Vogt, "A Microeconomic Model of Migration", **Migration and Development**, Ed. Klaus F.Zimmermann, 1992.
- Bhorat, Haroon, Jean Baptiste Meyer ve Cecil Mlatsheni, "Skilled Labour Migration from Developing Countries: Study on South and Southern Africa", **ILO International Migration Papers**, No.52, 2002.
- Bıçerli, Kemal, **Çalışma Ekonomisi**, Beta, İstanbul, 2000.
- Borjas, George, "The Economics of Immigration", **Journal of Economic Literature**, 1994.
- Borjas, George, **Labor Economics**, McGraw-Hill, 1996.
- Borjas, George, "The New Economics of Immigration", **The Atlantic Monthly**, Vol.278, No.5, November 1996.
- Bowman, Mary Jean ve Robert G.Myers, "Schooling Experience and Gains and Losses in Human Capital through Migration", **Journal of the American Statistical Association**, No.62, September 1967.
- Bozkurt, Hilal ve Seyhun Doğan, "Eğitim-İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye için Kointegrasyon Analizi", **II.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, Kocaeli Üniversitesi Yayını, İzmit, 2003.
- Bradbury, Katherine L., "Education and Wages in the 1980s and 1990s: Are All Groups Moving up Together", **New England Economic Review**, January 2002.
- Bulutay, Tuncer, **Yeni Büyüme Kuramları ve Büyüme, Kalkınma Konusunda Diğer Bazı Yaklaşımlar**, DPT Yayını, 1993.
- Büchel, Felix ve Joachim R.Frick, "Immigrants in the UK and in West Germany-Relative Income Position, Income Portfolio and Redistribution Effects", **IZA Discussion Papers**, No.788, 2003.
- Carrington, William J. ve Enrica Detragiache, "How Big is the Brain Drain", **IMF Working Paper**, No.201, 1998.
- Castles, Stephen ve Godula Kosack, **Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe**, Oxford University Press, 1985.
- Cervantes, Mario ve Dominique Guellec, "The Brain Drain: Old Myths, New Realities", **OECD Observer**, 2002.

- Chugh, Pankaj, Wendy McMillian-Turner ve Byran Turner, "The Brain Drain", <http://econpapers.hhs.se/script/search.asp>, 2001.
- Commander, Simon, Meri Kangasniemi ve L.Alan Winter, "The Brain Drain: Curse or Boon? A Survey of the Literature", **NBER Working Papers**, 2002.
- Coppel, Jonathan, Jean Christophe Dumont ve Ignazio Visco, "Trends in Immigration and Economic Consequences", **OECD Working Paper**, No.284, 2001.
- Cortright, Joseph, "New Growth Theory, Technology and Learning", **Reviews of Economic Development Literature and Practice**, No.4, 2001.
- Creedy, John ve Keith Whitfield, "Earnings and Job Mobility: Professional Chemistry in Britain", **Labor Mobility, Earnings and Unemployment**, Ed. John Creedy, 1999.
- Çoban, Orhan, "Eğitim, Beşeri Sermaye ve İktisadi Büyüme Etkileşimi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme", **II.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, Kocaeli Üniversitesi Yayını, İzmit, 2003.
- De Castro, Steve, "Technological Implication of New Growth Theory for the South", **Cooperation South Journal**, 1998.
- Delsen, Lei ve Mark Schonewille, "Human Capital and Labor Productivity", <http://ideas.repec.org/>, 1999.
- Demir, Osman, **İçsel Büyüme Kapsamında Devletin Değişen Rolü**, www.bilgiyönetimi.org/, 2002.
- Department of Immigration and Multicultural Affairs (DIMA)**, www.immi.gov.au/
- Denison, Edward F., "The Sources of Past and Future Growth", **Human Capital Formation and Manpower Development**, Ed.Ronald A.Wykstra, Macmillian Company, 1971.
- Dessus, Sebastian, "Human Capital and Growth: The Recovered Role of Educational Systems", **World Bank Working Paper**, 1999.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE)**, **Diğer Ülke İstatistikleri**, www.die.gov.tr/
- Devoretz, Don J. ve Zhongdong Ma Hkust, "Triangular Human Capital Flows Between Sending, Entrepot and the Rest of the World Destinations", **RIIM Working Paper**, No.01-30, 2001.
- DPT Sosyal ve Ekonomik Göstergeler**, www.dpt.gov.tr/
- Dömeland, Dörte, "Trade and Human Capital Accumulation-Evidence from US Immigrants", **Universitat Pompeu Fabra**, 2002.
- Dustman, Christian ve Oliver Kirchkamp, "The Optimal Migration Duration and Activity Choice After Re-migration", **IZA Discussion Paper**, No.266, 2001.

- Eckaus, Richard S., "Investment in Human Capital: A Comment", **Journal of Political Economy**, October 1963.
- Ehrenberg, Ronald G. ve Robert Smith, **Modern Labor Economics**, 1990.
- Ellery, Roberto, **Learning-by-Doing and Schooling**, <http://ideas.repec.org/>, 1999.
- Epstein, Gil S., Astrid Kunze ve Melanie E. Ward, "High Skilled Migration and the Exortion of Effort by the Local Population", **IZA Discussion Paper**, No.540, 2002.
- Erkan, Hüsni, **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993.
- Ersel, Birsen, "Bilgi Çağında Çalışma İlişkileri ve Beyin Göçü", **II.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, Kocaeli Üniversitesi Yayını, İzmit, 2003.
- Ersun, Cengiz, Selçuk Tayfun Ok ve Atilla İmrahor İlyas, **Almanya'daki Türk Girişimcileri**, ITO Yayını, 1996.
- Faini, Ricardo, "Development, Trade and Migration", **World Bank Working Papers**, 2001.
- Ferguson, Deron, "The Tenth District's Brain Drain: Who Left and What Did It Cost?", **Federal Reserve Bank of Kansas City**, 1995.
- Financial Statistical Yearbook 2001.**
- Findlay, Allan M., "New Technology, High Level Labour Movements and the Concept of the Brain Drain", **The Changing Course of International Migration**, OECD, Paris, 1993.
- Findlay, Allan M., "From Brain Exchange to Brain Gain: Policy Implications for the UK of Recent Trends in Skilled Migration from Developing Countries", **ILO International Migration Papers**, No.43, 2001.
- Finnie, Ross ve Ronald Meng, "Are Immigrants' Human Capital Skills Discounted in Canada?", [http://cerf.mcmaster.ca/papers/june 2002/](http://cerf.mcmaster.ca/papers/june%2002/), 2002.
- Foss, Nicolai J., "The New Growth Theory: Some International Growth Accounting", **Copenhagen Business School Working Papers**, 1997.
- Foster, William ve Glenn Withers, "Macroeconomic Consequences of International Migration", **Nations of Immigrants**, Ed.Garry Freeman ve James Jupp, Oxford University Press, New York, 1992.
- Freeman, Garry P. ve James Jupp, **Nations of Immigrants**, Oxford University Press, New York, 1992.
- Friedberg, Rachel M. ve Jennifer Hunt, "The Impact of Immigrants on Host Country Wages, Employment and Growth", **Journal of Economic Perspectives**, Vol.9, No.2, 1995.
- Gaillard, Anne Marie, "The Mobility of Human Resources in Science and Technology in Sweden", **International Mobility of the Highly Skilled**, OECD, Paris, 2002.

- Gayathri, V., "Rethinking High Skilled International Migration: Research and Policy Issues for India's Information Economy", **International Mobility of the Highly Skilled**, OECD, Paris, 2002.
- Gençler, Ayhan, "The Economic and Social Aspects of Highly Skilled Human Capital Activity in Global Economy", **International Economics**, No.88, 2000.
- Gençler, Ayhan ve Aytül Çolak, "Türkiye'den Yurtdışına Beyin Göçü: Ekonomik ve Sosyal Etkileri", www.ceterisparibus.net/, 2002.
- Global Development Finance 2001.**
- Global Finance Statistics Yearbook 2002.**
- Gonçalves, Flavio de Oliveira, "Personel Income Distribution, Human Capital and Economic Growth: Evidence of Convergence Clubs of the Brazilian States", <http://econpapers.hhs.se/scripts/search.asp/>, 1999.
- Gouchu, Zang ve Li Wenjun, "International Mobility of China's Resources in Science and Technology and Its Impact", **International Mobility of the Highly Skilled**, OECD, Paris, 2002.
- Gökdere, Ahmet Y., **Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri**, Türk İş Bankası Kültür Yayınları, 1978.
- Grubel, Herbert B. ve Anthony D.Scott, "The International Flow of Human Capital", **American Economic Review**, No.56, 1966.
- Guellec, Dominique ve Mario Cervantes, "International Mobility of Highly Skilled Workers: From Statistical Analysis to Policy Formulation", **International Mobility of the Highly Skilled**, OECD, Paris, 2002.
- Gültekin, Nejla, Yurtdışına İşgücü Göçü, İşçi Döviz ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri, M.Ü.Sos.Bil.Ens.Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992.
- Gürkan, Ömer, **Ekonomik Büyüme ve Kalkınma**, Derya Kitabevi, Trabzon, 1989.
- Hamberg, Daniel, **Models of Economic Growth**, 1971.
- Harbison, Frederick, "Yüksek Seviyeli İnsan Gücü ve Değişiklik Öncüleri", **İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meselesi**, Ekonomi ve Sosyal Etüdler Konferansı Heyeti, İstanbul, 1978.
- Harrisson, Paul, **3.Dünyanın Batılılaştırılması**, Çev.Cevdet Cerit, Pınar Yayınları, 1990.
- Hatton, Timothy J. ve Jeffrey G.Williamson, **The Age of Mass Migration: Causes and Economic Impact**, Oxford University Press, 1998.
- Helliwell, John F., "Checking the Brain Drain: Evidence and Implications", **Policy Options**, September 1999.

- Hendricks, Lutz, "The Economic Performance of Immigrants: A Theory of Assortative Matching, **Arizona State University Working Paper**, 1999.
- Hope, Elizabeth Thomas, "Skilled Labour Migration from Developing Countries: Study on the Caribbean Region", **ILO International Migration Papers**, No.50, 2002.
- Hugo, Graeme, "Migration Policies Designed to Facilitate the Recruitment of Skilled Workers in Australia", **International Mobility of the Highly Skilled**, OECD, Paris, 2002.
- Human Development Report 2002-1990**, www.undp.org/
- Human Poverty Index 2002-1999**, www.undp.org/
- IMF National Statistics**, www.imf.org/
- International Financial Statistical Yearbook 2001**.
- International Labour Office (ILO)**, www.ilo.org/
- Jeong, Byongju, "Measurement of Human Capital Input Across Countries: A New Method and Results", **CERGE-EI**, 1998.
- Kar, Muhsin ve Hüseyin Ağır, "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi", **II.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, Kocaeli Üniversitesi Yayını, İzmit, 2003.
- Kaya, Muammer, "Beyin Göçü", <http://turk.internet.com/haber/yazigoster.php3/>, 2002
- Kejak, Michal, "Stages of Growth in Economic Development", <http://ideas.repec.org/>, 2001.
- Kesselman, Jonathan R., "Policies to Stem the Brain Drain-Without Americanizing Canada", **Canadian Public Policy**, Vol.XXVII, No.1, 2001.
- Khadria, Binod, "Skilled Labour Migration from Developing Countries: Study on India", **ILO International Migration Papers**, No.49, 2002.
- Kibriçioğlu, Aykut ve Selahattin Diboğlu, "Long Run Economic Growth: An Interdisciplinary Approach", **Office of Research Working Paper**, No.01-0121, 2001.
- Kim, Yang-Jin, ve Jong-Wha Lee, "Technological Change, Investment in Human Capital and Economic Growth", **CID Working Paper**, No.29, 1999.
- Kurz, Heinz D. ve Neri Salvadori, "The New Growth Theory: Old Wine in New Goatkins", **Colorado University Working Papers**, 1994.
- Kurtuluş, Berrak, **Amerika Birleşik Devletleri'ne Türk Beyin Göçü**, Alfa Yayını, 1999.
- Libercier, Marie Helene ve Hartmut Schneider, **Migrants: Partners in Development Cooperation**, OECD, 1996.
- Liki, Asenata, "Moving and Rootedness: The Paradox of the Brain Drain Among Samoan Professional", **Asia-Pacific Population Journal**, March 2001.

- Little, Jane S. ve Robert K.Triest, "The Impact of Demographic Change on U.S. Labor Markets", **New England Economic Review**, First Quarter 2002.
- Loehr, Stephen Yale ve Christoph Erhardt, "Immigration and Human Capital: A Theoretical Comparative and Practical Perspective", <http://ideas.repec.org/>, 2001.
- Lowell, Lindsay ve Allan Findlay, "Migration of Highly Skilled Persons from Developing Countries: Impact and Policy Responses, **ILO International Migration Papers**, No.44, 2001.
- Lowell, Lindsay, "Some Developmental Effects of the International Migration of Highly Skilled Persons", **ILO International Migration Papers**, No.46, 2001.
- Lundborg, Per ve Calin Rechea, "Will Transition Countries Benefit or Lose from the Brain Drain?", **FIEF Working Paper**, No.187, 2002.
- Luo, Yu-Ling ve Wei-Jen Wang, "High Skilled Migration and Chinese Taipei's Industrial Development", **International Mobility of the Highly Skilled**, OECD, Paris, 2002.
- Manisalı, Erol, **Gelişme Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1978.
- Martin, Philip, **The Unfinished Story: Turkish Labor Migration to Western Europe**, ILO, 1991.
- Martin, Philip, "Policies for Admitting High Skill Workers into the U.S.", **International Mobility of the Highly Skilled**, OECD, Paris, 2002.
- Meier, Gerald M., **Leading Issues in Economic Development**, Oxford University Press, 1989.
- Mertens, Antje, "Employment Shocks, Wages and Mobility", <http://ideas.repec.org/>, 1997.
- Meyer, B., D.Kaplan ve J.Charum, "Bilimsel Göçebelik ve Bilginin Yeni Jeopolitiği", Çev. Zeynep Özlem Öztürk, **Türkiye ve Siyaset Dergisi**, Mayıs-Haziran 2002.
- Meyer, Jean Baptiste, "Migration of Skilled and Highly Skilled Workers in South Africa: A Case Study", **International Mobility of the Highly Skilled**, OECD, Paris, 2002.
- Miller, Duncan ve İhsan Çetin, **Migrants, Workers, Wages and Labor Markets: Emigrant Turkish Workers in the Federal Republic of Germany**, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1974.
- Milli Eğitim Bakanlığı**, Yüksek Öğretim Kurumu İstatistik Verileri, www.meb.gov.tr/
- Mincer, Jacob, "On the Job Training: Cost, Returns and Some Implications", **Journal of Political Economy**, 1962.
- Mincer, Jacob, "Human Capital", **Labor Economics and Industrial Relations**, Ed.Clark Kerr ve Paul D.Staudohar, Harward University Press, England, 1994.

- Mounford, Andrew, "Can A Brain Drain Be Good for Growth?", **Centre for Economic Research**, Tilburg University, Netherlands, 1994.
- OECD, **Trends in International Migration**, 1997.
- OECD, **Human Capital Investment: An International Comparison**, 1998.
- OECD, "International Mobility of Highly Skilled", **OECD Observer**, 2002.
- OECD Economic Outlook No.73**, www.oecd.org/statistics/
- Oğuzkan, Turhan, **Yurtdışında Çalışan Doktorları Türkler, Türkiye'den Başka Ülkelere Yüksek Seviyede Eleman Göçü Üzerinde Bir Araştırma**, ODTÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, No.23, Ankara, 1971.
- Orrenius, Pia M. ve Madeline Zavodny, "Does Immigrants Affect Wages? A Look at Occupation Level Evidence", **Federal Reserve Bank of Atlanta**, Working Paper, No.2003-2, 2003.
- Parasız, İlker, **Modern Büyüme Teorileri**, Ezgi Kitabevi, 1997.
- Parasız, İlker ve Melike Bildirici, **Modern Emek Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002.
- Pritchard, David, "Migrant Labour and Development", www.david.enigmati.ca/politics/, 2001.
- Ranis, Gustav ve Frances Stewart, "Growth and Human Development: Comparative Latin American Experience", **Yale University Discussion Paper**, No.826, 2001.
- Regets, Mark C., "Research and Policy Issues in High Skilled International Migration: A Perspective Data from the United States", **IZA Discussion Paper**, No.366, 2001.
- Reichling, Felix., "Brain Gain Through Brain Drain: A Theoretical Analysis of Human Capital Accumulation in the Presence of Migration", **Stanford University Working Paper**, 2001.
- Romer, Paul M., "Why, Indeed, in America? Theory, History and the Origins of Modern Economic Growth", **NBER Working Paper**, No.5443, 1996.
- Russell, Sharon Stanton ve Michael S.Teitelbaum, **International Migration and International Trade**, World Bank, 1992.
- Salt, John ve Reuben Ford, "Skilled International Migration in Europe", **Mass Migration in Europe: The Legacy and the Future**, Ed.Russell King, Belhaven Press, London, 1993.
- Salt, John, "International Movements of the Highly Skilled", **OECD Occasional Paper**, No.3, 1997.
- Savaş, Vural, **Kalkınma Ekonomisi**, İstanbul, 1982.
- Schaeffer, Peter, "Human Capital Investment Decisions of Immigrants", **West Virginia University Working Paper**, 2002.

- Shackleton, J.R., **Training for Employment in West Europe and the United States**, Edward Elgar Press, England, 1995.
- Sheehan, Peter, "New Frameworks for Innovation and Growth: Theory and Policy", **Center for Strategic Economic Studies**, Victoria University of Technology, 1999.
- Simanovsky, Stanislav, Margarita P.Strepetova ve Yuriy G.Naido, **Brain Drain from Russia: Problem Prospects and Ways of Regulation**, Nova Science Press, New York, 1995.
- Sjaastad, Larry A., "The Cost and Returns of Human Migration", **Journal of Political Economy**, October 1962.
- Smith, David M., Enid Wistrich ve Tunç Aybak, **The Migrants' Voice in Europe**, Middlesex University Press, London, 1999.
- Stark, Oded ve Yong Wang, "Inducing Human Capital Formation: Migration as a Substitute for Subsidies", **IHS Economic Series**, No.100, 2001.
- Straubhaar, Thomas, "The Impact of International Labor Migration for Turkey", **Migration and Development**, Ed.Klaus F.Zimmermann, 1992.
- Straubhaar, Thomas ve Martin Wolburg, "Brain Drain and Brain Gain in Europe", **Centre for Economic Policy Research**, London, 1998.
- Straubhaar, Thomas, "International Mobility of the Highly Skilled: Brain Gain, Brain Drain or Brain Exchange", **HWWA Discussion Paper**, No.88, 2000.
- Solimano, Andres, "Globalizing Talent and Human Capital: Implications for Developing Countries", **Annual World Bank Conference on Development Economics**, 2002.
- Tansel, Aysit ve Nil Demet Güngör, "Türkiye'den Yurtdışına Beyin Göçü: Ampirik Bir Uygulama", **II.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, Kocaeli Üniversitesi Yayını, İzmit, 2003.
- Thomas, Brinley, **Migration and Economic Growth**, Cambridge University Press, 1954.
- Thomas, Brinley, "Migration-Economic Aspects", **Encyclopedia of Social Sciences**, Vol.X, 1968.
- Topel, Robert, "Labor Markets and Economic Growth", **Handbook of Labor Economics**, Ed.Orley Ashenfelter ve David Card, 1999.
- Tremblay, Karine, "Student Mobility Between and Towards OECD Countries: A Comparative Analysis", **International Mobility of the Highly Skilled**, OECD, Paris, 2002.

- Tunç, Mehtap, **Kalkınmada İnsan Sermayesi Yaklaşımları ve Türkiye’de İnsan Sermayesi Boyutunun Analizi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sos.Bil.Enst.Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir,1997.
- Turan, Kadir, **Almanya’da Türk Olmak**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara, 1997.
- Türkmen, Fatih, **Eğitimin Ekonomik ve Sosyal Faydaları ve Türkiye’de Eğitim Ekonomik Büyüme İlişkisinin Araştırılması**, DPT Yayını, 2002.
- Unay, Cafer, **Eğitimin İktisadi Kalkınma Üzerindeki Etkileri**, İstanbul, 1992.
- UNITAR, **The Brain Drain from Five Developing Countries**, 1971.
- United Nations Annual Statistics 1999, <http://www.un.org/>
- Uslu, Salim, **Avrupa’ya Türk Göçü**, Hak-İş Yayını, 1999.
- Wan, Henry Y., **Economic Growth**, Cornell University Press, 1971.
- Webber, Michael J., “Settlement Characteristics of Immigrants in Australia”, **Nations of Immigrants**, Ed.Garry P.Freeman ve James Jupp, Oxford University Press, New York 1992.
- Williamson, Shane, “A Perspective on the International Migration of Skilled Workers”, **IRPP/CERF Conference**, 2000.
- Winkelmann, Rainer, “Why do Firms Recruit Internationally?Results from the IZA International Employer Survey 2000”, **International Mobility of the Highly Skilled**, OECD, Paris, 2002.
- Wiseman, Jack, “Cost-Benefit Analysis in Education”, **Southern Economic Journal**, No.32, 1965.
- Wong, Kar-Yiu ve Chang K.Yip, “Education, Economic Growth and Brain Drain”, **Journal of Economic Dynamics and Control**, Vol.23, No.5-6, 1999.
- World Development Report, **Workers in an Integrating World**, 1995.
- World Development Indicators 2001-1990.**
- World Economic Outlook 2001-1990.**
- Yılmaz, Enver, **Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle Avrupa’da Yaşayan Türkler**, M.Ü.Sos.Bil.Enst.Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.
- Yumuşak, İbrahim ve Yusuf Tuna, “Kalkınmışlık Göstergesi Olarak Beşeri Kalkınma İndeksi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, www.bilgiyönetimi.org/, 2002.
- Zavodny, Madeline, “Welfare and the Locational Choices of New Immigrants”, **Federal Reserve Bank of Dallas**, Economic Review, 1997.

- Zavodny, Madeline, "Immigrant Selectivity: Evidence from Occupational Distributions", **Federal Reserve Bank of Atlanta**, Working Paper, No.2000-13, 2000.
- Zimmermann, Klaus F., "Tackling the European Migration Problems", **Journal of Economic Perspective**, Vol.9, No.2, 1995.
- Zweimüller, Josef, "Inequality, Redistribution and Economic Growth", **University of Zurich Working Paper**, No.31, 2000.

